

**ПО ЖИТЕЙСКИЯ ПЪТ
БЕЗ ОТДИХ**

ТОДОР ВИДЕНОВ

ТОДОР ВИДЕНОВ

ПО ЖИТЕЙСКИЯ ПЪТ

БЕЗ ОТДИХ

Родното ми село Върбовчец, бивша Белоградчишка околия, а сега Видински окръг, е разстлало своите бели къщурки непосредствено в полите на предпланината на Стара планина, която на изток е продължение на прочутите Белоградчишки скали. На хребета ѝ гордо се издига Смедов връх, висок 910 м. над морското равнище, свързан с много мили спомени от детските ми години.

Роден съм на 9 януари 1911 г. Майка ми Стефана е едно от деветте деца на Иван Цеков Иванов от село Янъовец, което се гуши в дълбока продълговата котловина, непосредствено под Смедов връх и само на 3 км. от родното ми село. Баща ми Иван е едно от четирите деца на Виден Тодоров Стоянов Боновски. Близък е с брат си Лозан, с когото толкова са си приличали, че хората много често не могли да познаят кой е Иван и кой Лозан.

Майка ми е втората по реда на раждане, след брат си Младен, а след нея се раждат братята ѝ Марин, Александър и Цеко и сестрите Цвета, Севда, Мария и Пловдина. Само една година след раждането на Пловдина баба ми умира, а майка е едва на 12 години. Остават девет сирачета, при това без дядо и баба, а само на ръцете на бащата. Оттук започва голямото тегло за мама, защото грижите за по-малките ѝ братя и сестри лягат изцяло върху нея. Шест години мама се грижи за многолюдното семейство. Първите две години са непосилни, защото последните ѝ сестри са съвсем малки и тя е и сестра, и майка за тях. Но като по чудо всички бързо растат и по-големите подпомагат по-малките. Започват и трудова дейност и така голямото десетчленно семейство на Иван Цеков, макар рано да е изгубило майката, не само оцелява, но и привлича погледите на съселаните си, пък и тези на хората от близкото село Върбовчец, а особено момичетата – със своята хубост, скромност и трудолюбие.

За мама се говори като за героиня, защото е отгледала седемте си сестричета и братчета без майка, без ничия друга помощ. А е хубавица и току-що навършила 18 години. Виден Тодоров Боновски от село Върбовчец идва със сина си Иван да я иска за снаха.

Омъжва се мама в добро семейство, във видната Боновска фамилия. Видна не толкова с много голям имот, защото притежава около стотина декара ниви, ливади и гори, а с предприемчивостта си и будното обществено съзнание. Боновската фамилия, заедно с Донинската, Сълинската, Нешевската и някои други, са най-уважаваните, най-почитаните и най-изтъкваните в цялото село, пък и в съседните села.

След толкова мъки и теглила за мама идва голямото щастие. Новото семейство е сравнително малко – свекър и свекърва, двама братя близнаци и две етърви. Раждам се и аз – първото дете в семейството, и радостта става още по-голяма. Но едва две години трае тази радост. На 5 октомври 1912 година е обявена Балканската война. Само след десетина дни двамата братя – баща ми и чичо ми Лозан, са мобилизирани и заминават на фронта. Слана попарва двете млади жени, свекървата – баба Лозана и свекъра – дядо Виден. Започва той да моли властите да оставят поне единия от синовете му в семейството, при това – те са близнаци. Никой не иска и да го чуе.

Дядо ми рухва. Този удар е много голям за него, след като в разстояние на година и половина са починали двете му по-големи дъщери – Мита /при раждане/ и Пуна /от огненица, както тогава са наричали скарлатината/. От фронта идват лоши известия, а от баща ми и чичо ми – никаква вест. Още не свършила Балканската война, дядо ми Виден умира от мъка по синовете си. Остават три жени и аз между тях – да теглим военновременното тегло.

На 17 май 1913 година завършва Балканската война. Татко си идва у дома в кратък отпуск. Аз съм само на две години и няколко месеца и съвсем смътно си спомням бащиното лице.

Много често мама впоследствие ми разказваше колко много ми се е радвал татко и като че ли предчувствувал, че няма да ме види вече.

Връща се той пак във военната си част. На 18 юни 1913 година обаче започва Междусъюзническата война. Участва и в нея. Тя завършва бързо. Има известно затишие, но затишие пред буря, защото цар Фердинанд се готви да въвлече България в Първата световна война. И макар това да става на 1 октомври 1915 година, за татко няма отпуск, а известие, че е някъде на южния фронт.

Беше към края на 1915 година. Запомнил съм тежката зима, а и от разказите впоследствие на мама и стринка Мария в паметта ми се е запечатало всичко и с нищо не може да се изличи. Природата беше немилостива. Бушуваха страшни виелици и беше паднал дебел сняг. В нашето семейство бяхме три невръстни деца – аз в петата си година, братчето ми Ксенофон – в третата и чичовата дъщеря Венка – също в третата си година, и три жени – мама, стринка и баба. Зимата дойде рано и не успяхме да се снабдим с гориво, затова няколко пъти през най-студените дни и по заснежените пътища трябваше да се ходи в горите за дърва със селска шейна.

Тръгваха мама и стринка да секат дърва в гората, отдалечена от селото на повече от седем километра в местностите „Антино лице” и „Люлин връх”, на границата с района на село Средогрив, и аз тръгвах с тях. „Момченце е – казваха мама и стринка – ще ни пази страх.” И това не беше веднъж, а много пъти, защото зимата беше дълга и мразовита, а на волската кола колко дърва можеха да натоварят две жени?

Зимата мина, настъпваше пролетта, природата се събуждаше. Хората се радваха, а всички в нашия дом бяхме тъжни и унили, защото

от татко и чичо нямаше никакви известия, нямаше дори едно писъмце с няколко реда макар, за да ни обнадежди поне малко. Аз често питах: „Мамо, аз имам ли татко? Къде е татко?“ А тя през сълзи ми отговаряше: „Сине мой, имаш татко, но той е на война. Ти не го помниш, защото отдавна воюва, а когато идва само за няколко дни в отпуск, ти беше едва на две години и половина и не си го запомнил. Но той ще си дойде, скоро ще си дойде.“ Така ме успокояваше мама, за да успокои и себе си и чакаше, всеки ден чакаше писмо от татко. А писмо нямаше нито от него, нито от чичо.

Лятото мина в непосилен труд за хляба. Трите слаби жени сееха, копаеха, жънеха, косяха, макар че косата съвсем не е за жени. Но в селото нямаше мъже, освен тук – там по някой грохнал старец и ние – децата. Бяхме винаги и на нивите, и на ливадите, за да помагаме с каквото можем. А при това върлуваха и болести: скарлатина, дифтерит, едра шарка и какви ли не още. И ето, по средата на лятото „лошото гърло“, както наричаха дифтерита – покоси братчето ми Ксенофон, едва що навършило три години. Нямаше никаква помощ. Нямаше лекари, а баби „деряха“ болното гърло със сол. „Драха“ гърлото и на братчето ми, но не го излекуваха и то умря. Запомнил съм много добре братчето си и тежката раздяла при погребението му. Тази смърт покрусил още повече мама, а писмо от татко все още нямаше и тя престана да се надява, а само плачеше. Аз обикалях около нея и тихо хлипах.

Дойде есента. Готвехме се да берем царевицата и ... о, чудо! Донесоха ни писмо от татко. Пишеше, че заминава за град Лом с група войници – той е ефрейтор и командир на групата. Отиват да приемат влакова композиция с оръжие и на 12 септември ще бъдат на гара Брусарци, където ще имат престой от сутринта докъм пладне, и той моли мама да отиде при него. Писмото получихме на 10 септември. Мама веднага отиде в село Янъвец при тетка Мария и вуйчо Цеко и се

уговорили на 11 септември вечерта да тръгнат пеша, за да стигнат на 12 септември сутринта. Тогава още нямаше жп линия от гара Брусарци към град Видин. Не можеха да намерят и друго превозно средство.

Срещата стана. Вуйчо, мама и тетка се върнаха на 13 септември сутринта, пътували втора нощ, защото в Брусарци нямало къде да нощуват. Но радостта на всички беше голяма. Аз исках мама многократно да ми разказва за татко.

Дните се нижеха неусетно. Дойде зимата с големите грижи. Но цялото ни семейство беше радостно, още повече, че и от чичо имаше писмо. Пишеше, че е здрав и бодър. Готвехме се да посрещнем новата 1917 година.

На 29 декември 1916 година, малко преди обяд, дойде у дома кметът на общината – доста стар, слаб, но много бодър старец, и още не стъпил на прага, започна да разпитва баба как живеем, имаме ли си дърва за огрев, невестите гледат ли добре воловете. Наобиколихме го всички, а баба му подаде столче и го покани да седне. Той се поогледа, седна и, както стоях до него, ме взе на колене. Помълча малко и току се появиха сълзи на очите му. Мълчахме и ние и го гледахме уплашено, а той ме погали по главата и бавно, със запъване рече: „Тошко остана сираче!”

Аз не проумях в първия момент какво значат думите му, а баба – както стоеше, се струполи на пода като подкосена. Мама изпищя и се захлупи по очи на леглото. Заплакахме горчиво всички, а кметът започна да теши ту баба, ту мама, ту нас – децата. Навлязоха в стаята съседи. Всички плачеха и ту един, ту друг ме вземаха на ръце и триеха рукналите по бузите ми сълзи. Кметът подаде на стринка лист хартия и бавно излезе. После разбрах, че този лист е акт за смъртта на татко.

Научихме много по-късно от нашия съселянин Иван Томов, когато си дойде в отпуск, подробности за смъртта на татко. Иван Томов бил в

Добрич, сега град Толбухин, и говорил с татко само час преди смъртта му. Ето какво ни разказа той: На 12 септември вечерта, след срещата с мама, татко тръгнал с влаковата композиция за румънския фронт. Дълго пътували и наближили град Добрич на 8 октомври. Някъде близо до града композицията се сблъскала с друг товарен влак. Загинали няколко войници, а няколко – между които и татко – били ранени. Той получил удар в главата, при който кожата, заедно с косата, била охлузена. Ранените били пренесени в Добрич. Татко, след дадената му първа помощ, не бил в много тежко състояние. Точно тогава се срещнали в болницата и разговаряли с Томов. Лекарите казали, че трябва да се направи операция. Въвели го в операционната и след час го изнесли мъртъв. Иван Томов ни каза, че той е умрял от упойката, направена му при операцията. Това било на 10 октомври към 10 часа. Актът за смъртта му обаче пристигна в село Върбовчец чак на 29 декември 1916 година.

Зимата на 1917 година беше ад за нашето семейство. Баба се разболя тежко, покрусена от смъртта на татко, на братчето ми и от страха за живота на чичо, който се обади само веднъж, след като му писахме за смъртта на татко. Мама се беше затворила в себе си и само проклинаше съдбата.

Пролетта настъпваше. Предстояха усилен дни за работа на полето за насъщния хляб. Тази грижа може би подейства като живителна струя на баба Лозана и тя започна да се поправя от болестта и да успокоява мама.

Дойдоха Великденските празници и отминаха без никаква радост у дома. Мама никъде не излизаше, освен на работа сутрин от рано и вечер до късно.

Сутринта на 1 май 1917 година се събудих и чух, че мама плаче, охка и плачешком нарежда: „За какво ми е и то? Какво ще правя с две сирачета? Защо не умра да се спася от мъките?“ Баба и стринка я

успокояваха и баба като ме видя, че се надигам от леглото /всички спяхме в една стая/, дойде при мен и малко тъжно ми каза: „Имаш си братче. Ще го кръстим на татко ти Иван.”

Сирашкият живот беше тежък. Още по-тежък стана той, когато вече бяхме две сирачета. Но животът е и борба за съществуване. Баба, макар да беше вече към шестдесетгодишна, се опитваше да вдъхва вяра и кураж у мама и стринка и започна да разпорежда какво и как да се работи. Заедно с тях работеше и тя. Моето задължение беше да паса воловете. Бях едва на шест години, но се стараех да изпълнявам добре задълженията си, а те се увеличаваха. Успоредно с воловете ми поверяваха да наглеждам и братчето си Иван, когато окопаваха царевицата на нивите.

Един ден копаехме в местността „Лицето”. Баба, мама и стринка копаеха по два реда. Захванали от единия край на нивата, караха чак до другия край и тогава оттам започваха други редове. Беше към края на месец юни и слънцето грееше немилостиво. Братчето ми беше само на два месеца и спеше в люлката, вързана на лулилата, загърнати с ямурлук за сянка. Аз трябваше да го наглеждам и ако започне да плаче, да извикам мама. Едновременно с това трябваше да пазя воловете, които пасяха в дола край нивата – да не влизат в царевицата. Мама се беше отдалечила на повече от двеста метра от люлката, към другия край на нивата, а аз „наглеждах” братчето. Всъщност си играех край ручея в дола, където пасяха воловете.

Колко време съм играл не зная, но по едно време чух, че мама плаче. Стреснат, изтичах из дола към нивата и видях и мама, и баба, и стринка как се суетят около лулилата. Пристигнах задъхан и уплашен при тях и що да видя. Пелените на братчето ми бяха разхвърляни, мама го държеше на ръце съвсем голо и трите ту го триеха с пелените или с ръце, ту духаха, махвайки по този начин хилядите едри черни мравки,

които го бяха налазили, а мама плачешком се вайкаше, че детето ще умре. После разбрах, че братчето ми паднало от люлката, плакало, но жените не го чули. Не съм го чул и аз, макар че го „наглеждах”. Полазили го мравки / мама не видяла, че току до лулилата имало мравуняк/ и добре, че дошла да види детето, докато баба и стринка почивали за малко на другия край на нивата. Пристигнала тъкмо навреме, иначе детето щеше да умре, защото едва, едва хълцаше, когато чистеха мравките, а после дълго не можеше да се успокои и да заспи. Не се получиха никакви лоши последствия от това облазване.

Първата световна война продължаваше да бушува и макар фронтът да беше далече, малкото селце Върбовчец също воюваше, защото не беше останал нито един мъж в селото, освен неколцина старци, защото реквизиционните комисии грабеха по-голямата част от хляба и фуража за добитъка, които с кървав пот събираха от нивичките и горските поляни изнемошелите жени и невръстните деца. Минаха вече повече от шестдесет години от онова време, но от паметта ми не могат да се изличат кошмарните дни и ноци на ония военни години. Като гвоздей се е вбил в главата ми и до края на живота ми няма да се изличи един случай от реквизициите. Една вечер през юли 1917 година от общината наредиха рано на другата сутрин да се яви баба с воловете и колата край селото, откъдето ще бъде натоварено сено и превозено в град Белоградчик. Баба не беше добре. Мама беше с двумесечно дете на ръце. На стринка момиченцето беше по-големичко и тя тръгна с колата и воловете, а мама изпрати и мене с нея, да съм ѝ в помощ. Нали съм момче – макар че бях на шест години и няколко месеца. Войници натовариха нашата кола и още петнадесетина други. Тръгнахме в ранните часове на деня, защото трябваше да изминем до Белоградчик близо 20 километра и навреме да разтоварим сеното. Само с една кола беше мъж – дядо Божин. С всички други бяха жени, но с нашата кола бях

и аз, та в целия керван имаше „двама мъже”, както се шегуваха жените. Колите бяха натоварени с много висок товар и никой от нас не можеше да се качи върху сеното, затова всички се движехме пешком, подкарвайки воловете. Слънцето нагря отрано, стана горещо и всички съблякохме връхните си дрехи, хвърляйки ги върху сеното. Пътувахме повече от пет часа и вече приближавахме Белоградчик. Ненадейно откъм планината се зададоха тъмни облаци, задуха силен вятър и изведнъж се изсипа такъв пороен дъжд, носен със страшна сила от вятъра, та всичко потъна във вода. Спряхме веднага колите и се помъчихме да се подслоним под товара, но вятърът така шибаше дъждовните струи, че за няколко минути ни намокри до кожа. Дъждът спря, но слънцето вече не се показва, а вятърът продължи все така силно да духа и доста се застуди. Всички започнахме да зъзнем. Подкарахме колите бързо към мястото за разтоварване на сеното. Пристигнахме, но там вече имаше много коли от други села. Разтоварването вървеше бавно. Аз се свих до стринка и треперех като лист, защото и на двама ни дрехите бяха мокри. Един офицер, който види се ръководеше разтоварването, ме забеляза, че се държа за полата на стринка и попита - защо е тук това дете. Дядо Божин, който стоеше наблизко, отговори, че съм дошъл в помощ на стринка си. Офицерът се обърна към войниците, които разтоварваха наблизко една кола, и им нареди, щом свършат, бързо да разтоварят нашата кола и тази на дядо Божин, за да си тръгнем. Войниците изпълниха заповедта и не след дълго впрегнахме воловете, качихме се на колите, седнахме върху постланото на дъските сухо сено и потеглихме. Дядо Божиновата кола вървеше напред, а нашата след нея, защото един от нашите волове се плашеше и започваше да бяга с всички сили, влачейки и другия – по-слабичък, та ако се случеше това, предната кола да го възпре.

Излязохме от Белоградчик и вече бяхме по нанадолнището към село Извос, когато срещнахме един файтон с някакви военни. Не знаей

защо, но когато файтонът се изравни с колата ни, нашият вол се изплаши. Колата ни задмина дядо Божиновата така, че едва не я повлече, и хукна по шосето. Тя летеше така бързо, че ние със стринка едва се задържахме на нея. Колко време воловете влачеха колата – не зная. Може би докато съвсем се умориха. Но когато започнаха да се движат по-бавно, ние със стринка треперехме, не можейки да се опомним, а вече се мръкваше и аз се свивах като коте в полата ѝ. Не помня кога съм заспал. По едно време чух гласа на мама. Бяхме пристигнали вече у дома и воловете сами влезли през отворената порта и спрели пред къщата. Мама чула и излязла да ни посрещне. Взе ме от полата на стринка, а тя се опитваше да стане, но не можеше, защото краката ѝ бяха изтръпнали и не ги чувстваше. Мама ме внесе в стаята, сложи ме на леглото, върна се да помогне на стринка да слезе и я доведе в стаята. После разпрегнала воловете и ги прибрала в яхъра.

Два-три дни след това аз и стринка не можехме да мръднем, защото седалищата ни и краката бяха набити до посиняване от тръскането при лудия бяг на колата по неравното шосе.

Лятото на 1917 година мина в непосилен труд. Три жени – баба Лозана, мама и стринка Мария, от ранна сутрин до късна вечер или копаеха, или жънеха, или събираха сено и друг фураж за добитъка и ние, трите деца – аз, на шест години и половина, братовчедка ми Венка, на четири години, и братчето ми Иван, на няколко месеца, неотлъчно бяхме с тях, защото изстрадалите жени не можеха да си позволят лукса баба да стои у дома, за да гледа децата.

Дойде есента. Аз още не бях навършил 7 години, но мама помоли главния учител Тома Виденов и той се съгласи да ме приеме за ученик в първо отделение. На 1 септември 1917 година, с табличка и калем в шарена торбичка, ушита от мама специално за училище, седнах на първия чин, защото бях едно от най-малките първолачета.

Училището в родното ми село по това време имаше четири отделения, слети в две паралелки – едната първо и четвърто отделение, а другата второ и трето. Учителите бяха двама – Тома Виденов, който беше главен учител и обучаваше първо и четвърто отделение, и Анастасия Димова, която обучаваше второ и трето отделение. В първо отделение бяхме 12 ученици, събрани от село Върбовчец и село Янъовец, и седяхме на два шестместни чина. В четвърто отделение бяха 10 ученика, също от двете села и седяха на други два шестместни чина. Учебната стая едва побираше четирите чина, от двете страни на които имаше пътечка, за да минаваме и сядаме на чиновете. Пред чиновете имаше малка маса за учителя, черна дъска и сметало. Черната дъска беше на станок и можеше да се обръща, за да се пише от двете страни. От едната страна до половината бяха начертани с червени линии тесни и широки редове за първолачетата, а на другата половина – квадратчета за смятане. На другата страна на дъската имаше широки редове на едната половина, а на другата – пак квадратчета, но по-малки. На тази страна пишеха четвъртоотделенците. От дъската до първия чин имаше не повече от метър и половина. Учебната стая беше с външна врата, два малки прозореца на нашата стена и други два – от северната. Ние седяхме с гръб към северните и с лице към южните прозорци, но те почти се закриваха от черната дъска и сметалото. Учебни занятия имахме – първо и второ отделение по четири часа дневно /сутрин и след обяд по два часа/, а трето и четвърто отделение имаха сутрин три часа и след обяд два.

Училищният двор беше около два декара, но повече от една трета се заемаше от стоварени от преди години камъни и пясък за строеж на ново училище. Войната обаче започнала и строежът – отложен. Така и не стана още много години, та чак през 1929 и 1930 година жителите на село Върбовчец построиха, без никакви държавни средства, нова

училищна сграда с четири учебни стаи, дирекция, учителска стая, стая за учебни помагала, стая за инвентар и голям коридор – всичките просторни и с големи прозорци. На фасадата откъм улицата написаха: „Със собствени сили и средства построено от Върбовчецките жители – първоначално училище „Христо Ботев“.

Завърших четвърто отделение в старата училищна сграда, като във второ и трето отделение ме учеше Анастасия Димова, а в четвърто пак Тома Виденов. Тези четири ученически години така са се врязали в паметта ми, че никога няма да ги забравя. В първо отделение заедно с мене учеше и тетка Пловдина – най-малката сестра на мама. Тя беше със седем години по-голяма от мене, но не беше учила. Като тръгнах аз на училище, мама я взе да живее у нас във Върбовец, та да ѝ помага и учиме заедно.

От дома до училището улиците бяха толкова кални есенно и пролетно време, че волските коли затъваха до осите. Ние се движехме покрай оградите на дворовете, където имаше ту височинка, ту стърчеше от калта по някой камък и ние подскачахме от камък на камък, за да избегнем калта. Аз бях слабичък и не винаги можех да прескоча, та току цапвах в някоя локва. Тогава тетка ме вземаше на гръб и ме носеше до училището и обратно. И така всеки ден.

Настъпи 1918 година, а войната продължаваше. Още много млади мъже загинаха на фронта. Но ето че започна да се чува оттук-оттам, че някои войници се връщат. Върнаха се и двама наши съселяни и разказваха страхотни за моето детско съзнание неща. По цели часове при тях се тълпяха жени и питаха, разпитваха безкрай за своите мъже, за синовете си. От тях узнахме, че чичо Лозан е жив и скоро ще се върне.

Дните и нощите минаваха в непрекъснато очакване. Братовчедката ми Венка постоянно говореше, че татко ѝ ще се върне. Много вечери не искаше да си легне, защото татко ѝ може да пристигне и тя трябва да го

посрещне. И аз чаках чичо, но знаех, че татко никога няма да се върне и често ме задавяха сълзи, а малкото ми сърчице биеше така силно, че премалявах.

И ето, в края на февруари чичо си дойде. У нас все пак настъпи радост. Стринка и Венка се радваха най-много. Баба също се радваше, че поне едното ѝ чедо е живо и вече си е у дома. Започна да живее по-спокойно и нашето семейство. Чичо беше еднакво мил и към дъщеря си, и към мен и братчето ми. Мама обаче се чувстваше излишна в този дом. Често я виждах, скрита в долната стая, да плаче. Започнаха да се месят в живота на семейството ни и лоши съседки, като казваха на мама, че е слугиня в този дом, че за нея няма никакво бъдеще тук и тя трябва да си търси щастието в друг дом.

Като слушах тези разговори на съседките с мама недоумявах, как така тя ще се откъсне от нашето семейство, какво ще правим ние с братчето ми. Детският ми кръгзор е бил много малък, за да видя живота в цялата му сложност.

Един ден у дома дойде млад мъж от съседното село Орешец. Още с влизането в стаята извади от джобовете си бучки захар и раздаде на нас – децата по няколко. Ние лакомо захрускахме, защото много отдавна не бяхме виждали такова нещо. Беше неделен ден и всички си бяхме в къщи. Разговорът се водеше повече между непознатия мъж и чичо. Аз не се застоях много в стаята и не след дълго видях, че чичо, стринка и мама го изпращат и той си отиде. Като се върнах в стаята, видях баба да плаче. Спрях се до нея, а тя през сълзи каза, че мама иска да ни напусне. Разплаках се и аз, а баба ме прегърна и каза: „Не плачи, ти си мое дете и никому няма да те дам.” Не разбрах какво става, но думите на баба ме успокоиха.

Следващия неделен ден мъжът от село Орешец пак дойде и пак ни даде захар и бонбони. Разговорът беше по-дълъг. Аз не присъствах през

цялото време, защото баба ме изпращаше до съседите и при воловете. Когато обаче мъжът си отиде, мама ме взе в полата си, прегърна ме и заплака. Тогава баба тъжно изрече /доколкото си спомням/ следните думи: ”Не тревожи детето, остави го на мене и каквото си наумила, прави го!”

снопи, сено, царевица и бях неотлъчно зад воловете и колата. В празнични дни карах воловете на паша из Така и стана. След няколко дни мама се омъжи за този мъж, като заведе при него само десетмесечното ми братче, а аз останах при баба, чичо и стринка.

Заредиха се за мен още по-несретни дни. Бях вече кръгло сираче. Нямаше я вече и тетка Пловдина. С омъжването на мама тетка не можеше вече и нямаше за какво да стои у нас и си отиде в село Янъовец. Най-голямата ми закрила беше баба. В мене тя виждаше загиналия си син - баща ми.

С отиването си в село Орешец мама беше погълната от тежки грижи в новото семейство. На ръцете ѝ легнаха още четири невръстни заварени деца, най-голямото от които беше на около осем години. Цялото семейство беше деветчленно. Така мама не можа да дойде няколко месеца да ме види, а баба не ме пускаше да отида в Орешец. Тя беше недоволна от мама, че се е „заробила”, а мене е изоставила. Така аз се отчуждих от мама, пък и тя от мене, но затова пък се привързах към баба, чичо и стринка и те ме чувстваха като свое родно дете.

През пролетта на 1918 година завърших първо отделение с отличен успех. Никога няма да забравя обичта и грижите към мене на първия ми учител Тома Виденов. Той ми даваше сили и утеха в ония тежки за мене години. Той пръв ме научи на четмо и писмо. Той насади у мене първите добродетели и жаждата за знание. Той често ме подпомагаше с моливи, тетрадки и книги. А как се възхищавах в ония детски години, та даже и до днес се възхищавам, от чудните

стихотворения, които пишеше и ни даваше, та ги заучавахме и декламирахме през учебната година и особено на годишните утра. Литературно-музикалните програми на тези утра бяха изключително от негови сценки, стихотворения и песни. И днес, след повече от шестдесет години не съм забравил някои от тези стихотворения и като ги декламирам на внуците си, това им доставя голямо удоволствие. При същия учител завърших и четвърти клас - пак с отличен успех, примерно поведение и неуморно прилежание, както пише в документа, който и досега пазя /Свидетелство за завършен курс на първоначално училище № 16, издадено на 25 май 1921 година/.

Есента се записах в първи прогимназиален клас в село Ружинци, на пет километра източно от родното ми село. Там бях на квартира при баба Камена и дядо Тодор Тренчови. Баба Камена е леля на мама. Грижите на тези наши близки хора за мен бяха големи. Аз учех усърдно и завърших първи прогимназиален клас с пълно отличие. През лятото продължих да живея при чичо Лозан.

През есента на 1921 година, когато наближи времето за започване на учебните занятия, чичо дълго ми говори, че не е необходимо да продължавам да уча, че и в родното ми село мога да имам добро препитание от производството и продажбата на вар, с което той, след връщането си от фронта, беше започнал да се занимава. За мене – дете на единадесет и половина години, не бяха необходими кой знае какви доводи и аз се съгласих да прекъсна учението си и да се посветя на варджийство и земеделие. Така здраво се хванах за воловете, колата и плуга и започнах да возя дърва от горите в районите на селата Горни Лом, Долни Лом, Средогрив, Протопопинци, Боровица и откъде ли не още и да снабдявам варницата /пещ за горене на вар/, за да печем варта. Така цялата зима ден из ден с волската кола или с шейна превозвах дърва. През пролетта, лятото и есента орях, жънех, превозвах горите и

пасищата в землището на селото ни покрай река Лом. Така минаха цели две години.

Какви ли не случаи има в живота ми през това време, които са се запечатали завинаги в паметта ми.

Един неделен ден закарах воловете на паша край реката в местността „Люлин връх”. Тя е на границата със землището на село Средогрив. Цялата местност е покрита с гъста гора, простряла се на много километри надлъж и нашир, прошарена от полянки с хубава трева, където воловете могат добре да се напасат, а заръката на чичо беше именно такава. Пасяха воловете ту на една полянка, ту на друга, мушкаха се в гората и пак излизаха и аз все вървах след тях. По едно време се залисах нещо и когато погледнах – воловете ги нямаше на полянката. Тръгнах да ги търся. Провирах се бързо между гъстите дървета с вплетени в тях бодливи храсти и излизах на една полянка, после на друга, но воловете ги нямаше. Тръгнах пак, бродех из гората, излизах на голямото пасище край нея, но не откривах нито следа. Обзе ме страх, започнах да плача и да тичам, падах от умора, но пак ставах и тичах безспир.

Слънцето вече клонеше на залез, а воловете все ги нямаше. Спрях се, капнал от умора, и се замислих: „Как ще си отида у дома без воловете? Това не може да бъде!” И току ми хрумна да се изкача на едно високо дърво, та оттам дано видя някъде воловете. Изкачих се на един дъб, висок над 12 метра. Огледах на всички страни и видях воловете далече в землището на село Средогрив в една малка царевична нивичка. Зарадвах се много, че съм ги открил, но ме обзе и страх, че пъдарят може да ги види и да ги закара в Средогрив. Бързо заслизах, но стъпих на слабо клонче, то се откърши и аз паднах на земята – може би от около шест-седем метра. Колко време съм лежал не зная, но по едно време като че се събудих от сън и усетих, че главата ме боли и кръв е обагрила

едната ми ръка и коляното, прозиращо под скъсаното ми панталонче. Веднага се сетих за воловете, повдигнах се, огледах се, за да установя посоката, в която ги видях, и тръгнах, а коляното страшно ме болеше. Успокоявах се, че слънцето още не е залязло. Не зная колко време съм вървял през гората, но най-после излязох край царевичната нивичка и видях воловете. Подкарах ги колкото мога по-бързо и те тръгнаха послушно, защото се бяха напасли до насита. Местността ми беше добре позната и по най-късия път изкарах животните на голямото пасище, а оттам по пътя за село. Мълчах от умора и от страх и едва когато излязох на широкия път им подвикнах. Но ... от устата ми излезе само шепот, глас нямаше. Сепнах се и пак подвикнах, но глас не се чу. Опитах се още няколко пъти, но без резултат. Уплаших се. „Онемял съм” - си мислех и започнах, въпреки болката в коляното, да гоня воловете. Пристигнах у дома по тъмно. На запитването на чичо, защо съм закъснял, аз се опитвах да отговоря, но излизаше само шепот. Той ме погледна уплашено и пак запита какво е станало, защо е скъсано панталончето ми, защо куцам, Добре че поне кръвта измих от крака и ръката като минавах през реката, иначе не зная какво би си помислил. Като ме чу само да шепна, чичо въобще не погледна воловете, а ме отведе в къщи. Аз шепнешком успях да му обясня какво се е случило.

На другия ден чичо ме отведе в село Ружинци при лекар /в родното ми село нямаше лекар/ и той каза, че от удара при падането гласът ми се е изгубил, но не е опасно – след няколко дни ще се възстанови, а коляното само е набито. Прибрахме се у дома и наистина след няколко дни говорът ми се оправя.

Помощта, която оказвах на чичо при производството на вар, постепенно се разпростираше и при продажбата на същата. Обикновено произведената вар при еднократно печене във варницата беше 14-15 тона. Превозвахме я с волски коли до гара Орешец, товарехме я на вагон

и чичо я експедираше до град Лом или ломските села, за Видин или селата около него. Почти от всяка варница заделяхме по около един тон за продажба в селата, съседни на нашето, като я откарвахме с чичо и продавахме на дребно.

С разрастването на търговията с вар чичо започна да попейва и понякога се връщаше пиян. Стринка беше много недоволна от това, но чичо не се вслушваше в думите ѝ и затова винаги, като отивахме да продаваме вар по селата, стринка ми поръчваше да не си тръгвам за дома без чичо.

Веднъж към края на август 1922 година отидохме да продаваме вар в селата Долни и Горни Лом. Привършихме продажбата и към пладне си тръгнахме, но чичо спря воловете пред една кръчма, до която имаше бакалничка. Купи ми халва и бонбони и ми каза да продължа към къщи, а той ще ме настигне. Седнах и започнах лакомо да ям, защото да ми се купи такъв сладкиш беше голяма рядкост. Подкарах воловете, като мислех, че чичо скоро ще ме настигне. Минах обаче село Протопопинци, отминах Средогрив и все се обръщах да видя иде ли, но все го нямаше. Отминах махалата Фалковец и когато навлязох в нашето землище се успокоих, защото вече вървах по познат път, но започна да ме мъчи мисълта за чичо – защо го няма, какво е станало, че се бави.

У дома пристигнах вече на мръкнало. Стринка, като ме видя сам, се разтревожи. Разказах ѝ как и кога ме е изпратил, а тя извика: ”Ох, пак се е напил!” Съвсем се мръкна, а него все го нямаше. На баба това ѝ стигаше. И тя се разплака. Заплакахме и ние – децата. По едно време вратата шумно се отвори, чичо се показа, пристъпи две крачки и се струполи на пода. Беше с окървавено лице, целият изпоцапан с кал. Каза, че го нападнали двама и искали да му вземат парите, но той избягал. Успели само да му скъсат дрехите и го наранили по лицето. Парите не

успели да вземат. При тези думи той извади портфейла си и го подаде на стринка.

Вдигнахме го на леглото. Стринка го разсъблече и почисти лицето му и той заспа. Всички си легнахме и заспахме. На сутринта баба каза, че той явно е бил пиян, защото повръщал, но чичо не даде и дума да се изрече. Много по-късно двама наши съселяни разказали на стринка, че го намерили - паднал пиян на пътя, недалеч от Фалковец и с голяма мъка го довели до дома, но той не им разрешил да влязат в къщи. От този случай страшно се отвратих от спиртните питиета и станах трезвеник. Трезвеници станаха и всичките деца на чичо – четири дъщери и синът му Васил, който през 1941-1944 беше ятак на партизаните, после офицер, а след това дълги години инспектор в Комитета за държавен и народен контрол до пенсионирането си.

Баба трудно понасяше пиянството на чичо, още повече, че започнаха чести раздори между него и стринка. Горестта ѝ по изгубените две дъщери – едната на 18, а другата на 20 години, и по татко – на 20 години, ставаше съвсем непоносима, като се прибави и пиянството на чичо. Тя съвсем падна. Нямахме и лекари да ѝ дадат помощ и в края на август 1923 година тя умря.

Аз като че ли още веднъж останах сираче, защото след смъртта на татко и омъжването на мама баба беше всичко за мене.

А августовските дни на 1923 година в село Върбовец, Видински окръг бяха напрегнати. Не беше само от тежкия труд. Имаше и нещо друго, което аз смътно разбирах. Бях едва на 12 години. Чичо ми Лозан Боновски започна често вечер да закъснява. Стринка ми Мария не го кореше за закъсненията, а нещо тихо си разговаряха и криеха от нас – децата.

През септември стана още по-тревожно. Няколко пъти група мъже с червено знаме, между които и чичо, ходиха до Ружинци и се връщаха с

песни. Аз все питах чичо къде ходят и какво правят, а той ми отговаряше, че съм малък още да разбера.

И ето на 23 септември из цялото село се заговори, че е избухнал метеж. Метеж на работниците и селяните против чорбаджиите. Чичо се изгуби някъде. Стринка беше много неспокойна и вечерта ни приспа рано. Сутринта забелязахме, че тя е много разтревожена. Каза ни, че чичо се е върнал късно, но рано пак излязъл на работа.

В нашето село усилено се заговори, че към село Белотинци и Горни Лом се водят боеве между метежниците и войската. Мене много ме тревожеше това, че чичо така необичайно е излязъл много рано и на обяд не се върна. Вечерта също го нямаше, но стринка каза, че може да е закъснял по работа. Легнахме си. На другата сутрин чичо пак го нямаше.

Беше сряда – пазарен ден в село Ружинци. В този ден на запад от Ружинци се стичаха хората от Белоградчишка и част от Ломска околия на пазар. Тук се докарваха за продан дърва за огрев, всякакъв дървен строителен материал, жито, царевица и други храни, всички видове животни. На стотици сергии се предлагаха облекла, какви ли не платове, обуща, цървули от свинска и говежда кожа, всякаква железария, всичко, каквото би поискал човек за похапване и пийване или - с други думи – тук се струпваше всяка сряда всичко, каквото произвеждаше човешката ръка и каквото даваше природата. Или поне на мен в ония детски години така ми се е виждало. Затова най-голямата ми радост беше да отида на пазар.

В този ден, за моя радост, стринка каза, че двамата ще отидем на пазар. Тръгнахме и за час вече бяхме над Ружинци. Още с приближаването на пазарището, което е откъм нашето село и се стига до него без да се минава през селото, забелязахме, че на пазара почти няма волски коли с дърва за огрев и строителен материал /обикновено идват стотици такива/, няма добитък, почти няма хора. С пристигането на

самото пазарище видяхме, че сергиите са празни. Това много ме учуди, но нямах време за мислене, защото и двамата със стринка видяхме, че по главната улица на Ружинци се задава група от десетина мъже, които вървяха в редица, заела почти цялата улица, плътно прилепени един до друг. Ние със стринка се свихме заедно с няколко жени край една сергия и занемяхме, защото след редицата мъже вървяха четирима стражари, които ту блъскаха, ту удряха с пушките си мъжете от редицата по гърбовете, по главите – където свърнат. Много от мъжете бяха с окървавени глави и гърбове. Бяха гологлави и с изпокъсани дрехи, някои само по ризи, разкъсани и виснали напред, а други полуголи. Вървяха и току някой паднеше, а редицата го повличаше. Тогава забелязахме, че всички са вързани с дебело въже един за друг и с вързани на кръста ръце. Стражарите непрекъснато ги блъскаха, биеха и ругаеха с най-мръсни псувни. Една жена до нас през сълзи пошепна, че това са метежници, а стринка ме беше хванала за ръката и ме притискаше до себе си, като втречено се взираше в групата. Когато отминаха, тя въздъхна и ме дръпна да си вървим.

Дълго вървяхме без да продумахме нито дума. По едно време стринка едва чуто рече: ”Не можахме нищо да научим за чичо ти. Но добре, че не беше между ония, дето ги биеха стражарите!” Чак тогава разбрах, че сме ходили до Ружинци да научим нещо за чичо, но не попитах нищо и така мълчешком стигнахме в село. До вечерта все се надявахме да си дойде, но него го нямаше. Вечеряхме, но стринка почти не яде. Това не остана незабелязано и от братовчедка ми Венка. Аз вече добре разбирах мъката на стринка и мълчах, но Венка току питаше къде е татко й, а стринка й отговаряше, че ще закъснее.

Стринка ни сложи да спим, а тя взе хурката и седна да преде. Аз не можех да заспя. Другите две деца отдавна спяха, когато вратата на коридора леко се отвори и стринка също така тихо набързо излезе от

стаята. Чух гласа на чичо, който попита спят ли децата и стринка му отговори утвърдително. Тогава и двамата влязоха вътре. Стринка веднага му принесе да яде и нещо тихо си говореха, но аз не можех нищо да разбера, въпреки че дълго се ослушвах и ... съм заспал.

Сутринта чичо остана в къщи. Стоеше в стаята и даже до яхъра не излезе. Грижата за воловете беше моя. Забелязах, че той нещо постоянно поглежда през прозорците. Стринка също непрекъснато нещо следеше и ту излизаше до улицата, ту се връщаше и тихо казваше нещо на чичо. Така минаха още два дни без чичо да излезе никъде. Стринка пък често отиваше на чешмата сред село за вода и като се върнеше все нещо казваше на чичо. Виждах, че нещо крият от мен, но не смеех да любопитствам. Все пак разбрах, че въстаналите против чорбаджиите селяни от доста околни села са разбити, че има много убити, а останалите живи са избягали в Сърбия или са се скрили кой където можеше, както се криеше и чичо. Особено жестока е била разправата с въстаниците от селата Горни и Долни Лом, Чупрене, Търговище и др., из които е вилняла военната част, командвана от капитан Монов. Нашето село, Янъвец, Орешец и някои други села в района останаха мирни. Комунистите и земеделците във Върбовец бяха малко, а и не бяха успели да се свържат с другарите си от Ружинци. Кметът ни Никола Игнатов беше прогресивен и само привидно служеше на властта. Затова все едно, че не забеляза изчезването от селото на доста мъже през тези дни.

След няколко дни настъпи привидно спокойствие и хората се втурнаха пак на работа. Благодарение на застъпничеството на кмета, не бяха извършени никакви арести. Не така беше обаче в много други села. Там шпицкомандите арестуваха десетки мъже, даже жени, и ги хвърлиха в затворите или ги избиха.

По онова време аз малко разбирах защо става всичко това. Нямаше и кой да ми обясни, но в душата ми залегна страшната омраза към... към кого точно аз не осъзнавах, но намразих войната, защото тя ми отне татко. Намразих ония, които през тези дни смазаха въстаналите селяни. Но омразата ми най-много се съсредоточи върху стражарите, които видях така жестоко да бият вързаните мъже в село Ружинци. Тогава за мен като че ли именно те бяха виновни за всички беди.

След години, когато вече бях прочел много за септемврийското въстание през `1923 година, ми стана пределно ясно кои бяха виновниците за погромите над селяните и работниците, кои бяха виновни за войните, за моите срашни теглила и аз поех пътя на борбата против капитала за тържеството на социализма.

През цялата зима на 1924 година и в ранните пролетни дни непрекъснато возех дърва и камъни за печене на вар. Превозвах готовата вар до гара Орешец и я товарех на вагон, а част от нея продавахме с чичо из околните села. През пролетта започнах оран за засяване на царевицата, после идваше копанта, жътвата и така цялото лято. Обикнах физическия труд и работех всеотдайно. Стремежът ми беше винаги да свърша възложената ми работа бързо и добре. Знаех и никога не забравях, че не съм при мама и при татко, и макар че чичо и стринка се отнасяха бащински към мен, не забравях, че за мене няма място в сърцата им така, както за техните родни деца – а те вече бяха три. Пък чичо и стринка не ме оставяха и да си помисля за леност. Чичо много умело запълваше всяка минутка - както за себе си, така и за мен и така ръководеше действията ми, че от ранна сутрин до късна вечер бях зает с труд. Закон беше в нашия дом с браговчедка ми Венка по дежурство да поливаме на чичо с ибрика над бакърения леген да си измие ръцете. Всяка вечер единият от нас принасяше трапезата, а другият я прибираще. Стринка не се занимаваше с това, а месеше, готвеше и гледаше двете по-

малки деца. Всякога, когато чичо се връщаше вечер с подгизнали от влагата през дъждовните дни или с изпрашени от вар крака, ние с Венка събувахме цървулите или ботушите му и миехме краката му пак по дежурство.

Така минаваше моето детство. И може би затова започнах да мисля: ”Така ли ще бъде цял живот? Трябва ли да се примиря с това ратайство?”

Полека-полека в главата ми назря мисълта от есента да търся друг път в живота. Не казвах никому какво мисля, но вече твърдо реших да продължа образованието си. Дойде 1 септември и някои от моите връстници тръгнаха на училище, но аз не се решавах да кажа на чичо, че искам да уча, защото - по споразумение между настойническия ми съвет и него, аз бях ратай при чичо и ми беше определено възнаграждение и срок за ратайлъка от Гергьовден /6 май/ до Димитровден /8 ноември/. А как може, си мислех аз, да напусна по-рано. И затова работех и гледах с четири очи по-скоро да минават дните и да дойде 8 ноември.

През нощта срещу тази дата не спях почти цялата нощ и станах много по-рано от обикновено. Стринка и чичо ме попитаха защо ставам толкова рано, а аз мълчах и се чудех как да им кажа желанието си. И все пак, след известно мълчание обявих, че искам да отида да уча. Това учуди много, особено чичо, и той започна да ме увещава да си остана при него. Аз само повтарях, че не искам да бъда ратай цял живот. Не се съгласих да остана при него дори тогава, когато той ми каза, че за учението трябва пари, пък и на 8 ноември няма да ме приемат в училище – много е късно. Накрая стринка сложи в една торба дрехите ми, чичо извика съседа чичо Игнат и в негово присъствие ми даде заработения ратайлък. Аз се сбогувах с всички и поех към село Орещец при мама, та и на нея да кажа твърдото си решение, без добре да разбирам как може да се осъществи.

Когато стигнах в Орешец в дома на втория си баща и той и мама ме видяха с торбата на рамо, мама ахна от изненада и лицето ѝ - и без това мрачно и измъчено, още повече се помрачи. Тя само успя да запита: "Изгони ли те чичо ти?" Аз бързо разказах, че не ме е изгонил, а напротив, много ме е увещавал да остана при него, но аз сам съм си тръгнал, защото искам да уча. Това още повече отчая мама, защото трябваша средства, трябваше да отида в друго село /в Орешец и Върбовчец нямаше прогимназия/. Мама дълго се опитваше да ме отклони от това ми желание, но аз не отстъпих. Тогава двамата с втория ми баща Александър Петров решиха да живея при тях, а да уча в село Медовница, което по права междуселска пътека отстои на четири километра от Орешец, стига да ме приемат по това време в училище. Зарадвах се много и веднага тръгнах по пътеката за Медовница, като сладко-сладко гризех от малкото коматче сух хляб, което мама ми даде – щастлив, че щях да уча!

В училището – непълна прогимназия /само с първи и втори клас/ пристигнах в едно от междучасията и веднага, макар и малко плахо, влязох в канцеларията, която ми показа прислужникът. Там имаше двама мъже и аз се обърнах към единия от тях /после разбрах, че това е директорът Ангел Обретинов/, като казах, че съм дошъл да уча. Това много учуди и него, и другия мъж /учителя Коста Георгиев/ и те едновременно ме запитаха защо идвам толкова късно – учебните занятия са започнали отдавна - на 1 септември. Аз им разказах, че съм бил ратайче и не съм искал да напусна по-рано. Те се замислиха малко, после директорът каза, че не ще мога да настигна другарите си, които са учили вече повече от два месеца. Отговорих им, че ще ги настигна. Той се учуди на тая ми увереност и ме попита, нося ли си свидетелството за завършено четвърто отделение. Бях дребничък и слаб и той мислеше, че идвам за първи клас. Показах му ученическата си книжка за завършен

първи клас. Той я огледа, видя отличния ми успех, но видя и това, че съм завършил преди две години и пак се замисли. После стана, отиде при Георгиев и нещо тихо заговориха. Аз стоях като на тръни и очаквах със страх решението им. Малко след това директорът се обърна и ми каза да отида в село Върбовчец при кмета, да му поискам бележка, че до 8 ноември съм бил ратай и на другия ден да я донеса при него, като пак нося ученическата си книжка.

Излязох от училището и обнадежден тръгнах към Върбовчец, като все подтичвах по пътя. С пристигането кметът веднага ми даде бележката и аз, успокоен, отидох у чичови да им кажа, че на другия ден ще бъда ученик във втори клас в Медовница. Те недоумяваха как ще стане това, но аз твърдо вярвах в успеха си. Стринка ме нахрани, след което побързах да тръгна за Орешец, та и на мама да се похваля какво съм направил. На другия ден – 9 ноември, пристигнах рано в училището и директорът ме записа за ученик във втори клас. Заведе ме в класната стая и обясни на учениците, че ще уча с тях. Така се сбъдна голямото ми желание да продължа образованието си.

Живеех вече в село Орешец, а учех в село Медовница. Всяка сутрин с други три момчета от селото тръгнахме рано в зори, за да стигнем навреме в училището. Като дойдоха пък зимните дни, целият път на отиване изминавахме по тъмно. Все още сърцето ми трепереше от смесено чувство на радост, че съм ученик, но и на страх, че не ще успея да науча изпуснатия учебен материал. Крепеше ме обаче силната ми обич към учението.

Есенните дни бързо се изнизаха. Дойде зимата и то твърде рано. Още в началото на декември започнаха снежни бури, наваля сняг до гърди, както казваха хората, но ние – четирите момчета, вървахме през снега и на нас – тринадесетгодишните, той наистина стигаше до гърдите,

още повече, че сутрин рано никой не минаваше по пътеката и ние първи правехме пъртина.

Мина и декември. Завърши първият учебен срок и аз успях не само да догоня другарите си, но и завърших срока с повече от много добър успех.

Зимната ваканция бях на овчарската колиба, на три километра извън село Орещец и заедно със стария дядо Петър - свекър на мама, хранех овцете с листникова шума и карах козите в балкана да бръстят, но винаги, заедно с хлебеца, в тобричката ми бяха и учебниците. След ваканцията наново тръгнах на училище и пак четиримата упорито газехме снега, а той се натрупваше все повече и повече. Много пъти стигахме в училище премръзнали, с вкочанявали крака, но се сгрявахме край печката и сядахме на чиновете. Нито един от нас не отсъства нито ден през цялата година.

По-късно, в годините на съпротивителната борба 1941/44 година, когато един от тези мои съученици - Иван Димитров стана партизанин, при една среща ми каза: „За да издържам сега в тежките партизански условия, закалка получих през зимата, когато заедно ходехме през дълбокия сняг в село Медовница да учим в прогимназията.”

Отмина зимата и дойдоха първите пролетни дни. Приятна беше топлината след мразовитите зимни виелици, но ни измъчваше страшната кал. Нямаше ден да не подгизват краката ни от кал и вода, но ние вървахме с надеждата, че ще грейне слънцето по-силно и ще изсуши и нашата пътека. И ето, през април вече беше топло, а през май още повече и ние вървахме покрай раззеленили се ниви и ливади. Беше ни приятно и весело. Не беше вече необходимо да тръгваме по тъмно. Така дойде крайт на учебната година и аз завърших с отличен успех.

През лятото бях овчарче и козарче. Пасях стадото на втория си баща из планината. Запомнил съм тези дни със страшната жажда за вода.

Тук планината е безводна и никъде няма изворче. Бях принуден много пъти да пия задържалата се тук-там в скалните трапчинки дъждовна вода. Но имаше и много радостни дни, когато до насита играехме с другарчето ми Борис по поляните из планината. И тези летни дни на 1925 година бяха като че ли единствените, през които ми оставаше време за игра.

През есента прогимназията в Медовница беше закрыта, вместо да се открие и трети клас. Но аз не можех да помисля наново да прекъсвам учението си и настоях да отида в село Ружинци. Мама лесно се съгласи като каза, че ще продаде нивичките, но ще ми осигури средства да продължа учението си. Записах се в трети клас на пълната прогимназия в село Ружинци. Намерих си квартира и започнах с радост и увереност учебните занятия. Учех упорито и бързо спечелих любовта на учителите си и най-много на директора Димитър Янакиев и на учителката по български език Фроса Иванова, която винаги и навсякъде изтъкваше декламаторските ми способности. Декламирах не само в клас, а и на училищните и селските празненства.

В паметта ми завинаги се е запечатил литературно-музикалната вечер, която учителката Фроса Иванова подготви само с ученици и ученички. Проведохме я пред препълнен салон в читалището. Аз бях подготвил стихотворението на Христо Ботев „До моето първо либе”. Излязох на сцената и на фона на хубав декор – гора, зад която учителката Иванова пееше любовна песен, започнах да декламирам:

„Остави таз песен любовна,
не вливай ми в сърце отрова.

Млад съм аз, но младост не помня...”

Песента постепенно затихваше, а аз продължавах да декламирам и когато стигнах до стиха: „Ти имаш глас чуден, млада си”, салонът така затихна, че само дишането на хората се чуваше, а аз продължих:

„Но чуеш ли как пее гората?
Чуеш ли как плачат сиромаси?
За тоз глас ми копней душата
и там тегли сърце ранено,
там, де е с кърви облено!”

При последните ми думи салонът гръмна от ръкопляскания. Аз продължих декламацията и когато завърших, всички наново дълго ръкопляскаха. Поклоних се няколко пъти и излязох зад декорите, а там учителката ме прегърна и целуна.

Завърших трети клас и за отличен успех бях награден с книги.

През лятото пак бях овчарче и козарче в Орешецкия балкан. Не ме оставяше обаче мисълта за продължаване на учението, затова няколко пъти ходих в родното ми село Янъовец при Георги Симеонов-Белия. С него разговаряхме за Ломското педагогическо училище, в което той щеше да бъде вече трета година. Под негово влияние реших есента да се запиша в четвърти клас на това училище. Записването обаче ставаше с приеман изпит по български език и математика и затова започнах упорито да се подготвям.

На 1 септември 1926 година с приятеля си Георги Белия пристигнах в град Лом. За първи път излизах от пределите на Белоградчишкия край. За първи път идвах в Лом и за първи път видях тихия бял Дунав, за който знаех от стихотворението на Иван Вазов „Радецки” и още от прочетеното тук-там. Радостта ми беше безкрайна. В Лом квартира лесно не можеше да се намери, пък и къде пари за нея.

Затова се приютих при сестрата на мама – тетка Севда в тогавашното село Момин брод, сега квартал на Лом.

Приемният изпит беше тежък – писмен и устен по български и математика. Но аз не се плашех, а се подготвих упорито и чаках определения ден. Явих се на първия изпит – писмен по български език, а след това и по математика и бях уверен в добрия си успех. Явих се и на устните изпити. След три дни съобщиха резултатите. Математика – писмен и устен бях взел с отличен успех, устния по български – също, а писмения с много добър. След два дни вече бях ученик в четвърти клас на Ломското педагогическо училище.

Останах да живея в село Момин брод в дома на тетка Севда и вуйчо Александър. Всяка сутрин отивах в Лом на училище и следобед се връщах – и винаги пеша, защото нямаше никакви превозни средства – освен влака, а началото и края на учебните занятия съвсем не съвпадаха с неговото разписание, пък и нямах пари за билети.

Още в първите учебни дни класната ми наставница /така се казваше тогава класният ръководител/ Ангелина Йончева, която преподаваше по математика, Илкова – по литература, Петрова – по история и Витанова – по география забелязаха моето усърдие и ме удостоиха с внимание и доверие. На тяхното доверие аз отговорих с още по-голямо старание.

До края на ноември живях в Момин брод, а след това си намерих квартира в Лом, заедно с моя съселянин Петър Николов Буретарски, който беше в шести клас. Неделен ден ходех в Момин брод, а зимната и пролетната ваканция прекарвах при чичо в родното си село и при мама в Орещец. През цялата учебна година за мен не съществуваше нищо друго, освен учението. Почти не ходех на кино, на театър. След учебните занятия си седях в квартирата. Подготвих уроците си, пишех домашните си, а след това пишех домашните и на няколко съученици – богатски,

галени синове и мързеливци. Те разполагаха с много пари и донасяха ядене и сладкиши и след като напиших домашните, сядохме да хапнем. Донасяха и цигари, пушеха, пушеше и съквартирантът ми, но мене не можах да съблазнят. Така и останах трезвеник и непушач.

От 1 април напуснах квартирата и пак отидох в Момин брод при тетка и вуйчо. Така прекождах до края на учебната година. При тях не само не плащях квартира, но ме и хранеха. Учебната година завърших с отличен успех по всички предмети, с изключение на гимнастика, рисуване и пеене, по които имах петици.

След края на учебната година отидох само за няколко дни в Орещец, след което се върнах пак в Момин брод и заедно с вуйчо Александър започнах работа в ломската група по поддържане на железопътната линия. Мама не можеше да ми осигури цялостно издръжката в училище и затова през лятото трябваше сам да си заработя някой лев.

През есента на 1927 година започнах пети клас в Ломското педагогическо училище. Живях почти два месеца в Момин брод, а след това се настанях на квартира заедно с Асен Спасов от село Воднянци и Асен Старейшински от Ружинци. В друга стая срещу нас живеяха братята Илия и Петър Бънкови от село Калугер махала /сегашното село Златия-1. Тук атмосферата беше съвсем друга. Двамата Асеновци – първият в осми, а вторият в седми клас – вече упорито изучаваха марксизмо-ленинизма и бяха измежду първите ръководители на марксистическите кръжоци в педагогическото училище. У мене почвата за насаждане на марксистическите идеи вече беше подготвена от преживяното през 1923 година и от вуйчо Александър. Той беше участвал в боевете за превземането на ломските казарми през Септемврийското въстание и бе лежал в шлеповете на Дунава след погрома, а после месеци е бил затворен в конюшните на казармите. Отървал се като по чудо от смъртта.

Като живеех при него и работехме заедно, той ми даде много правилна насока и аз веднага се включих в марксистически кръжок. Заех се и с разпространение на марксистическа литература. Освен това станах член и на въздържателното дружество, в което членуваха само прогресивни ученици. Фактически въздържателните идеи бяха параван на нашата прогресивна дейност.

Учебната година завърших пак с отличен успех по всички основни предмети, но по техническите догонвах само много добър. Особено ме измъчваше гимнастиката. На лоста /висилката/ не можех да направя никакво упражнение, лошо прескачах коня, но в маршировката бях отличен и винаги много дисциплиниран, а бялата якичка на куртката ми светеше от чистота и затова Симеон Йосифов /Симьонко/ - най-страшният учител за всички ученици, ми пишеше петици.

Лятото пак бях на работа в групата по поддържането на железопътната линия. Макар да бях на 17 години и половина, бях слабават и тежката крампа, с която цял ден подбивахме чакъл под траверсите на линията, ми откъсваше ръцете, та вечер с лягането заспивах дълбок сън.

Помня, как една нощ сънят ми беше прогонен и не заспах до сутринта. Спях в празния кош за царевица в двора на вуйчови в Момин брод. По едно време през нощта ме събуди някакво животинско мучене, като че ли от цяло стадо животни, изведнъж нахлули в двора. Миг след това те наобиколиха коша, а аз не смеех да повдигна глава или да помръдна. Изведнъж страшен трясък заглуши ушите ми и дребни тресчици и прах се посипаха върху мене. След него втори, трети – силни удари с нещо тежко по летвите на коша. След това мученето и топуркането се отдалечиха и вече се чуваха в съседния двор. Надигнах се леко, но целият треперех. Чух, че вуйчо излиза от къщи. Като ме видя - надигнат от леглото, запита дали съм се уплашил. Хвана ме за ръка и

влязохме в стаята при тетка и трите им малки момчета. Всички бяха будни и вуйчо разказа, че в селото има обичай, който се изразява в следното:

През нощта срещу черковния празник Еремия се събира голяма група мъже, събличат се голи до кръста, надяват на главите си животински маски и обикалят из улиците на селото и дворовете, като не говорят, а само силно мучат. В ръцете си носят големи сопи и с тях удрят по летвите на кошовете, по дъсчените хамбари – и то така силно, че трясъците се чуват из цялото село. С мученето и трясъците уж прогонвали злите духове.

Върнах се на леглото си в царевичния кош, но не заспах до сутринта. Мислех си как този обичай, останал още от езическо време, се поддържа хилядолетия в голяма степен, благодарение на невежеството на хората.

В шести клас, още със започването на учебните занятия, живеех в същата квартира от предната година, пак с Асен Старейшински, като при нас дойде и Петър Бънков. Асен Спасов и Илия Бънков бяха вече завършили училище. Така в квартирата се събрахме един осмокласник, един седмокласник и аз – шестокласник. Това още повече благоприятстваше за разгръщане на активна дейност в марксихеските кръжоци и от трима ни.

Имахме вече и канал за доставка на марксихеска литература. Осигуряваше я Тома Паздерски, студент в София и близък приятел на Старейшински. Получаваеше я и я укриваше старият книжар Георги Георгиев, който беше едновременно и книжар, и млекар, човек с прогресивни идеи, без семейство, прокуден кой знае откъде и заседнал в Лом. Той се държеше съвсем свойски с всички, които идваха при него, постоянно се шегуваше, а нас – учениците умело съветваше и едновременно насърчаваше за още по-активна прогресивна дейност.

Благодарение на умелото му държане, полицията никога не се усъмни в лоялността му към властта.

Много книги получавах чрез Георгиев, но в паметта ми се е запечатал един ден, когато отидох да си купя черечка за рисуване. В книжарницата нямаше никой. „Ела вътре!“ – прошепна ми той и бързо ме поведе към задната стаичка, където нощуваше. Там бръкна в някакви вехтории, измъкна една малка брошура и ми я пхна в ръцете. Прочетох заглавието - ”Комунистически манифест”. Бързо взе брошурата, сложи я в една черечка за рисуване, сви я на руло и каза: ”Бягай, така е най-безопасно!”

Оттам отидох в квартирата на моя приятел Рангел Панталеев, където заварих и Алипи Андреев. Лекичко разгърнах черечката и показах брошурата. Те ахнаха.

- Откъде? – бяха първите им думи.

- Пак от стареца Георгиев. Тази сутрин му я донесли, изпратена от София, от Тодор Самодумов.

Жадно зачетохме и не се откъснахме, докато не прочетохме цялата брошура. По-късно я изучавахме подробно в кръжока. Рангел Панталеев загина като учител в Пиротския край през 1943 година от фашистки куршум.

От Тодор Самодумов много пъти след това получавахме литература. В тези трудни години той беше ръководител на профопозицията в Българския учителски съюз.

Пак в шести клас, през пролетта на 1929 година, от Тодор Самодумов чрез Тома Паздерски започнахме да получаваме и съветска литература. По това време за първи път прочетох произведение на Ленин.

В един хубав слънчев ден група ученици – членове на марксихеския кръжок, се събрахме в местността „Сергена” над град Лом.

Там трябваше да проведем занимание на кръжока. Последен пристигна Иван Керемидчиев. Беше много развълнуван. Помислихме, че е станал провал, но Иван бързо бръкна в джоба на вехтата си дреха и извади малко книжле. Занадничмахме и прочетохме: ”Двете тактики на социалдемократията в демократическата революция” - В.И.Ленин. Радостта ни нямаше край. Ние вече имахме книга от великия Ленин, от великия вожд на Октомврийска социалистическа революция.

И шести клас завърших с малко накуцване по техническите предмети, но това не ме отчайваше. След свършването на учебните занятия имах друга голяма грижа – къде ще работя, защото вуйчо Александър беше уволнен от групата за подържане на железопътната линия. При това положение и мене не приемаха в групата. Трябваше да търся работа другаде.

Реших да отида и помоля за работа на строежа на пристанищните магазини. Там друго не можех да работя, но носач на цимент, вар, тухли и други материали можех да бъда. Приеха ме и аз се успокоих, че и това лято ще заработя част от необходимите ми средства за учебната година.

Живеех пак в Момин брод. Тетка и вуйчо не само ми даваха подслон, но ме и хранеха. Тетка ми правеше бельо от тъкано от нея домашно платно. С една реч, полагаха за мен същите грижи, каквито полагаха за своите синове Виктор, Милчо и Неофит, сякаш не бях сестрино дете, а техен роден син. И аз съм им безкрайно благодарен за топлите им грижи и материалната поддръжка през тези няколко години, за постоянната морална подкрепа в онова тежко време, за правилния светоглед, който получих благодарение и на тях. Благодарен съм им и за това, че и до края на живота си тетка ме чувстваше като роден син, а вуйчо и сега – на преклонна възраст, ме има като син.

Работата на пристанищните магазини беше тежка. Майсторите бяха сърчни и постоянно трябваше да има при тях тухли и вар за зидарията, затова все подвикваха по мене: „Дай вар, дай тухли!“ Най-тежко ми беше обаче, когато мешахме бетон. Това ставаше ръчно, защото бетонобъркачка тогава нямаше никъде. Докарвах с количка по две торби цимент от разстояние над петдесет метра, макар че сто килограма за моята - все още слабовата фигура, бяха прекалено много, но майсторите категорично забраняваха да карам по една торба, защото се губеше два пъти повече време. Връзвах въже на двете дръжки на количката и го премятах на врата си, за да се облекчи тежестта на ръцете ми и да имам повече сили да бутам количката. Въжето охлузваше врата ми, та чак кръв течеше. Понякога ми се доплакваше, но стисках зъби, стисках зъби и търпях - нали изкарвах пари, за да осигуря продължаването на образованието си.

Предните години през лятото ходех поне за ден-два при мама в Орещец и при чичо в родното ми село. Това лято не ми остана нито един ден свободен и няхах възможност да се видя с тях.

Започнах седми клас, спокоен поне за квартирата, където бях вече трета година и ми беше сигурна поне до завършването. Учебният материал обаче ставаше все по-тежък. Вече изучавахме нови предмети – специални за училището - методика, педагогика, логика и цигулка. Първите три учех с любов, но с цигулката ми беше много трудно. Имах добра нотна грамотност и добър слух, но техниката не вървеше. Дланите ми дълго време не можеха да се освободят от страшните мазоли, получени от тежката физическа работа през лятото. Пръстите ми бяха надебелени и трудно подвижни, а за цигулката трябваша нежни пръсти. Началото беше трудно и може би това ми попречи да обикна този инструмент. Няхах и пари за нова цигулка, затова купих от един стар

цигулар захвърлена, разлепена цигулка, с която почти не можеше да се свири. Но аз се стараех и получавах четворки и през двете години.

Тук искам да подчертая голямата си любов към почти всички учители през петте години на учение в Ломското педагогическо училище. До края на живота си ще си спомням с топлота и признателност за учителката си по математика и класна наставница от четвърти до шести клас Ангелина Йончева. Топли чувства остават завинаги в сърцето ми към Макариев - преподавател по физика, Митев - по химия, Петров - по ботаника и зоология, Байров - по биология, Стоименов и Петрова - по история, Витанова - по география, Илкова - по литература, Гайдаров - по пеене, Шаркадиева и Урумов - по френски език, към директора Димитър Владимиров и др.

Умората от тежкия физически труд полека, полека премина. Дойде голямото умствено напрежение. Четях упорито, развивах теми по литература, по цели часове се занимавах с любимата ми математика, решавах много задачи, включително и занимателни, за да открия защо се получава абсурден резултат. Това ми доставяше голямо удоволствие.

Настъпателно изучавах марксизма-ленинизма. Имах вече доста собствена марксистическа литература, която старата хазайка баба Стефания умело криеше на тавана. Бях успял да се сдобия и с трудовете на Тодор Павлов - току-що отпечатани нелегално, на Плеханов, на Ленин, Чернишевски. Четях и много художествена литература, както и вестник „Наковалня”, под редакцията на Димитър Полянов, „Релеф”/РЛФ/ и „Ехо”, издавани от прогресивни писатели и журналисти. Тези вестници много често биваха конфискувани, а всички, които ги четяхме, бяхме жестоко преследвани от властта.

В марксистическия кръжок вземах дейно участие. Посещавах и хубави филми, както и концерти, театрални постановки, лекции /тогава наричани сказки/. Толкова бях погълнат от всичко това, че не ми

оставаше време да обърна внимание на съученичките си Недка и Стоянка, които - ту едната, ту другата, постоянно се навъртаха около мен и моята студенина често ги огорчаваше. Много пъти идваха и в квартирата ми, но баба Стефания така ги стрелкаше с острия си поглед, че им ставаше неудобно и те бързо си отиваха. Когато пък заговоряхме по-дълго, разговорите ни бяха върху „научни” теми. И днес се чудя как съм могъл да подтискам чувствата си, а имах такива, особено към Недка.

Но ние тогава - и в кръжока, и в дискусии спорехме по същността на другарството, на приятелството, на любовта и аз считах, че между нас има място само за платоническата любов. Болшинството от съучениците ми обаче не мислеха така и не бяха „корави” като мен, както понякога ми казваше Недка. Така или иначе, но с нея и Стоянка останахме само идейни другари.

Учебната година завърши. Непосредствено след това отидох на едноседмична почивка в град Берковица в почивна станция на женското благотворително дружество - награда за отличния ми успех и като сирак. Там бяхме заедно с близкия ми другар Христо Димитров – също сирак и отличник. Времето ни минаваше наистина в пълна почивка. Четяхме само художествена литература. Устройвахме литературно-музикални вечери, на които декламирахме стихотворения, пеехме песни и играехме народни хора / други танци почти не знаехме/. След почивката пак работих на строежа на пристанищните магазини, но ми беше вече по-леко, защото бях отпочинал и позаякнал. Отделих малко време и за посещение при мама и чичо.

Осми клас започнах с повече сили. Хвърлих се наново във водовъртежа на учебните занятия, кръжочна работа, четене, дискусии, реферати на общоучилищни събрания. Няколко души вече поддържахме връзка с организацията на Работническата партия в града. От там ни се

даваха указания за практическа дейност - пишехме и разлепвахме нощем лозунги и плакати против буржоазния строй, за възхвала на БРП, на Болшевишката партия и Съветския съюз. Създавахме много грижи на полицията.

През месец февруари 1931 година Градският комитет на Българската работническа партия в Лом взе решение в началото на месец март да се организира ученическа стачка в Ломското педагогическо училище. Поводът щеше да бъде лошото държание, грубите обноски и обидите към учениците от страна на учителя Александър Моцев, а целта - да се провери доколко са организирани и каква е силата на организацията на прогресивните ученици в училището.

Указанията бяха ясни. Изградихме стачен комитет в състав: Лазар Желязков, аз, Цветан Петров, Александър Каменски, Стоянка Цонева, Ангел Панталеев и Рангел Панталеев. Няколко дни и нощи трескаво подготвахме стачката, като всеки от стачния комитет се свърза с по няколко души от всяка паралелка и ги убеди в необходимостта от стачка, възлагайки им да проагитират останалите си другари от паралелката. Последните две нощи написахме много лозунги, афиши и плакати, с които се призоваваха всички ученици да обявят стачка и на първи март сутринта нито един да не влезе в училището. През нощта срещу първи ги налепихме по стените от всички страни на училището и по оградата. Поставихме стачни постове от двете страни на входа. Цялата нощ бях в движение, без да се прибера в квартирата нито за миг. Бях уморен много, но бях доволен.

Сутринта, пристигайки в училището, като видяха толкова лозунги и афиши с призив за стачка, учителите ахнаха от изненада. Голяма част от тях обаче бяха прогресивни и само лекичко се усмихваха и влизаха вътре. Само учителите Петър Панайотов и Симеон Йосифов, както и директорът Димитър Владимиров, бяха вбесени и наредиха на

прислужниците да скъсат афишите. Някои от тях неохотно се запътиха да изпълнят заповедта, а повечето се скриха в училището или се изгубиха между учениците. Всички стояхме в задния двор и пред централния вход на училището и никой не влизаше в клас. Само няколко души от четвърти клас, види се не проумяваха какво става, и се опитаха да влязат, но стачните постове бяха на мястото си и ги върнаха.

Над 800 ученици и ученички стояха в двора и на главната улица. Директорът излезе с няколко учители пред задния вход на училището и се обърна към учениците с полуласкави, полуукорни думи. Мъчеше се да ни убеди, че действията ни са неправилни. Покани ни да влезем по класните стаи и започнем заниманията. Но нито един ученик не се помръдна от мястото си. Директорът влезе в училището страшно ядосан. Тогава Симьонко започна да ни заплашва, но из редиците ни се понесе спонтанен дружен смях и той бързо се скри вътре. Лазар Желязков застана на входа и с висок глас каза, всички да се разотидат по квартирите и домовете си, а следната сутрин пак да дойдат, но без учебници. Стачката ще продължи. Всички си отидоха.

Седемте члена на стачния комитет веднага се събрахме вън от града. Отчетохме големия успех на стачката, но предвидихме, че може да има разколебаване у някои. Затова определихме всеки от нас да се свърже с по няколко прогресивни ученици и ученички от определени паралелки и да ги убеди, те от своя страна да се свържат с всички останали ученици от паралелката и да се разберат с тях да подържат стачката.

Обиколих другарите от определените ми две паралелки и, убеден, че съм изпълнил задачата добре, си легнах рано. Дълго не можех да заспя, но после съм спал непробуден сън чак до сутринта, поради умората и задоволството от успеха на стачката.

На втори март сутринта дворът на училището пак се изпълни с ученици, но никой не влизаше в клас, въпреки че училищният звънец би много продължително. Някои от учителите излязоха на двора между нас, но нищо не ни казваха. Тогава излезе и директорът, а с него - непознат за нас човек. Попитах стоящия наблизо до мене учител Александър Петров, на когото бях любимец, кой е непознатият. Петров отговори, че това е министерски пратеник, дошъл да прекрати стачката. Всички, които чува думите му, се засмяха иронично.

Директорът отправи няколко думи към всички ученици, с апел да влязат в училището и представи министерския пратеник. Той заговори - отначало спокойно, но като разбра, че никой не го слуша, започва остро да заплашва с най-строги наказания. Видя обаче, че и това не помага, защото всички възбудено говореха и думите му се губеха в големия шум, и влезе в сградата, а след него - и директорът. Наново бе съобщено всички да се разотидат и да дойдат на другия ден, пак без учебници - стачката ще продължи.

На третия ден отново всички ученици се явиха в училището, но се забелязваше някакво разколебаване. Стачният комитет реши да се съберат всички ученици в задния двор и аз да им изясня необходимостта от продължаването на стачката. Вдигнаха ме четири яки момчета на раменете си и аз произнесох първата си реч на този митинг от над 800 ученици и ученички. Учителите слушаха, надвесени от прозорците на сградата. Свърших речта си и само след няколко минути дойдоха трима цивилни агенти от полицията - Йордан Яков /Кучето/, Христо Златарев /Заяка/ и един непознат, който наскоро след стачката напусна град Лом. Отправиха се право към мен. Кучето извади пистолет, хвана ме за едната ръка и ме повлече през навалищата от ученици. Другарите от стачния комитет ни наобиколиха, но това беше повод агентите да заблъскат и тях с пистолетите си. Подкараха ни към улицата. Тогава извиках с висок

глас: ”Другари, след нас!” И огромната вълна от ученици се понесе след нас, около нас, но агентите ги блъскаха, даже насочваха към тях пистолетите си и успяха да ни откъснат напред. Арестуваха още няколко души от най-близко следващите ни и ни подкараха към Околийското управление. Всички ученици обаче ни следваха по петите и викаха: ”Престъпници, убийци, освободете другарите ни!”

В Околийското управление ни отведоха на втория етаж при околийския управител. През това време всички ученици буквално обсадиха оградата и викаха да бъдем освободени. Околийският управител ни заплаши, че ще бъдем изключени, че няма да ни се разреши да постъпим в каквото и да е училище в цяла България, че ще бъдем предадени на военен съд, но ние мълчахме. Затова пък стотици от нашите другари отвън непрекъснато викаха да бъдем освободени. Поведоха ни и ни преместиха в друга стая. Околийският управител ми заповяда да изляза на балкона и да подканя учениците да се разотидат. Излязох и казах точно обратното - всички да стоят, докато не бъдем освободени и да имат вяра в нас. При последната дума един полицаи ме дръпна силно и ме блъсна вътре. Вкараха ни в тясна стаичка само с един миндер и ни заключиха. Отвън другарите ни продължаваха да викат, да свиркат с уста, да тропат с камъни по оградата. Това трая може би повече от час. Натрупаха се и много граждани покрай учениците и също високо протестираха. Тогава околийският управител беше принуден да ни освободи. Излязохме при другарите си и всички тръгнахме с песни към училището. В училищния двор съобщихме, че стачката ще продължи и на следващия ден и се разотидохме.

На другата сутрин наново всички ученици бяха в двора на училището. Съобщихме им, че четири дни стачкуване са достатъчни и че на следващия ден всички трябва да се явим в класните си стаи и да

започнем занятията. Поръчахме всеки да подготви уроците си отлично, за да докажем, че разбираме добре своите задължения.

На пети март всички бяхме в класните стаи. В държанието на всички ученици се чувстваше особена съдържаност - бяхме в очакване, какво ли ще предприемат ръководството на училището и учителите? Стачният комитет имаше твърдо становище – стачкуваме против Александър Моцев. Бяхме подготвили всички ученици и ученички, които участваха най-дейно в провеждането на стачката, да отстояват това становище.

Звънецът би и учебните занятия започнаха. Но минаха само няколко минути и ме извикаха в дирекцията. Там беше директорът Владимиров и учителите Панайотов и Йосифов. Изглежда други учители не бяха пожелали да участват в следствието. Дълго ме разпитва директорът, а и Панайотов - той ми беше класен наставник, кои други са ръководители на стачката, кой ни е подбудил към нея, защо сме стачкували и какво ли не още. Но аз само отговарях ”Вие видяхте всичко и аз нямам какво повече да кажа!” Цял ден разпитваха всички, които бяха арестувани, а и много други ученици и ученички.

На шести март учителският съвет проведе заседание, на което беше взето решение, вписано в протокол № 11 от 6 март 1931 г. на учителския съвет при Ломското педагогическо училище. В точка трета, лист 194 на протоколната книга /книгата се пази в Държавен архив - Михайловград /сега Монтана/ пише: „Лазар Стоянов Желязков от VIII-а клас, като водач на стачниците, се наказва с намаляване на поведението му на укорно. Тодор Иванов Виденов от VIII-в клас, понеже е говорил пред учениците и в околийското управление им е казал да имат доверие в тях /в арестуваните/, се наказва с намаляване на поведението му на укорно. Александър Каменски и Цветан Петров от VIII-а клас се наказват с намаляване на поведението им на укорно, понеже са

внушавали на учениците да се държат докрай и да не отстъпват. Стоянка Цонева от VIII-б клас се наказва с намаляване на поведението ѝ на укорно, понеже е агитирала учениците да поддържат стачката.” Намалено беше поведението и на още седем души на средно и добро. Решението на съвета беше обявено с наредба на директора, която бе прочетена на седми март във всички паралелки на училището.

От този ден за мен започнаха терзанията и мъките. За най-дребни неща ме заплашваха с изключване от училището. Някои от учителите при изпитванията ми по различните учебни предмети започнаха да искат от мен невъзможното. Стоименов, Йончева, Байров, Макариев, Петров и някои други обаче останаха и след стачката със същото добро разположение към мене, както и преди.

На 24 май 1931 година завърши учебната година за осмокласниците и започна подготовката и провеждането на матурата /зрелостния изпит/. Дадоха ни ученическите книжки и аз с изненада видях, че годишният ми успех е чувствително намален, а поведението ми – все още укорно. Освободен бях от зрелостен изпит по всички предмети, с изключение на литература, но това не ме радваше, защото общият ми успех по матурирните предмети беше занижен с близо единица. Тревожеше ме много и въпросът за поведението ми. Матурата завърши и на 13 юли получих зрелостното си свидетелство с поведение добро и успех много добър. Преди стачката поведението ми беше примерно, а успехът – отличен.

Все пак, аз бях радостен. Имах правата на редовен начален учител. В този ден дойде и майка ми – за първи път, откакто бях в Лом. Разбира се, беше сама, защото вторият ѝ съпруг не беше пожелал да я придружи. Радваше се мама много, че синът ѝ – сирачето, което не помни баща си, беше вече с професия и то не каква да е, а учител. Това за нея беше такава радост и гордост, че тя плачеше с радостни сълзи. Но

сърцето ѝ само за малко се беше разтворило за радостта и пак се сви от мъка, като ме гледаше все още в ученическата куртка, а моите другари – в нови цивилни костюми. Но те не бяха за бал – по онова време балове не се правеха. Единственото тържество беше при раздаването на дипломите и то кратко, делово.

Днес, от разстоянието на изминалите оттогава години, виждам колко много е направено за нашите деца, колко много са задоволени, даже преситени бих казал, и аз се гордея, че и моите мъки са допринесли, макар и с частица, за това добруване на днешното поколение.

Беше последният ден от ученическите ми години в Лом - ден на раздяла. Идваха при мене другари за сбогуване. И аз обикалях при много от тях да си кажем довиждане някъде в родината, поели тежкия път на учителя, на възпитателя на младото поколение, на бореца за нов живот.

Тръгнахме с мама към родното ми село Върбовец. Имах обещание от училищното настоятелство, че ще бъда назначен там за учител. До гара Орещец пътувахме с влак, а после до село Орещец - пеша. Мама беше много радостна и току повтаряше: „Да съм жива и брата ти да изуча, пък тогава спокойно ще склопя очи!“ А аз ѝ отговорях: „Ще изучи, мамо, аз няма да го оставя без помощ!“

В Орещец не се задържах и час. Вторият съпруг на мама не ме посрещна особено любезно. Явно му беше неприятно, че неговите дъщери са останали неуки. Заминах за Върбовец. Там чичо и стринка, четирите братовчедки - най-голямата вече омъжена, братовчедът Васил и много още близки и по-далечни сродници от голямата Боновска фамилия ме посрещнаха много радостни и с особено уважение. Те считаха, че е геройство от моя страна да завърша прочутото по онова време Ломско педагогическо училище и то при такива условия, каквито бяха моите.

Това ме радваше и аз, макар и в себе си, си давах обещание, че ще се отблагодаря за доверието с бъдещата си всеотдайност и работа.

Още на другия ден дадох молба до училищното настоятелство да бъда назначен за учител в началното училище. По онова време училищното настоятелство вземаше решение с постановление за назначаването на учителите, а въз основа на това постановление окръжната училищна инспекция издаваше заповед. В края на месец август получих заповед, че, считано от 15 септември 1931 година съм назначен за редовен начален учител при началното училище „Христо Ботев” в село Върбовчец на постоянно място.

Родната ми къща, съгласно подялбата с чичо, беше негова, а мои и на брата ми бяха хамбарът и кошът за царевица. Къщата беше тясна за многолюдната челяд на чичо и аз затова се настаних под наем в една стая на съседни-сродници. Съгласиха се да им платя наема, когато получа заплата. Все още бях с изтъркания ученически костюм и затова приятелят ми от първите ученически дни Георги Симеонов, който навремето ме заведе в Лом, ми даде пари, та си купих цивилна дреха и един брич /панталон/. И на него щях да върна заема, като получа заплата.

На 15 септември 1931 година започна първият ми учебен ден като учител. В училището бяхме четирима учители на четири отделения: Георги Русинов - главен учител, съпругата му Милка Бошнякова, Петър Петков и аз. Всички бяхме местни учители. Аз обучавах трето отделение. Работех с ентузиазъм както в училището, така и в обществените организации. Още през месец октомври ме натовариха да работя като касиер-деловодител на сдружението за застраховка на добитък и като касиер-деловодител на потребителната кооперация, а от началото на януари - и като касиер-деловодител на комитета за построяването на мост над реката Лом. Разбира се, и трите длъжности бяха безплатни.

За мене – току-що встъпил в живота, без никакъв опит, това беше тежко бреме, но не можех да откажа. После разбрах, че главният учител Георги Руинов не бил доволен от назначаването ми за учител на мястото, за което той имал други сметки, и решил заедно със свои приятели – общественици да ме провалят още в началото, като ме натоварят с непосилна работа.

Заедно с всичко друго участвах и в младежкия хор, ръководен от колегата ми Петър Петков, и в театралната труппа. Подготвихме докъм средата на ноември две пиеси и започнахме да изнасяме с голям успех представления както във Върбовчец, така и в селата Боровица, Ружинци, Средогрив и др. Особено успешни бяха представленията ни на пиесата „Пиянството ги погуби” от Лев Толстой. Почти всяка събота вечер от средата на ноември до края на март бяхме или на родна сцена, или на турне из съседните села.

Народното читалище, освен с театралната труппа и с младежкия хор, развиваше много добра дейност и с библиотеката, която имаше доста голям брой читатели. Библиотекарят беше младо момче и мой близък приятел. Успях да го убедя, заедно с другите книги, да предлага на младите читатели и книги с прогресивно съдържание. Тях аз носех от Лом, като ги заемах от Найден Пеков – здрав комунист, учител в Кулска околия. Още като ученик в Лом се бях запознал с него и действахме заедно. Когато завърших педагогическото училище, Найден ме запозна с майка си и уговорихме да отивам поне един път в месеца, за да получавам от нея прогресивна литература, която да разпространявам из Белоградчишка околия. Това ми стана неотменно задължение и аз най-акуратно го изпълнявах. Така десетки млади хора прочетоха през зимата и пролетта на 1932 година „Хоро” от Антон Страшимиров, „На пост” от Георги Караславов, „Среднощен конгрес” от Николай Хрелков, „Септември” от Гео Милев и много други. Книгите обикаляха и

съседните села и разпалваха сърцата. Това обаче не остана скрито от погледа на Георги Русинов. И той непрекъснато ме дебнеше. Но аз също бях нащрек и всичко вървеше успешно.

Дойде краят на учебната 1931/1932 година. Една учителска година вече беше зад гърба ми. Чувствах я като успешно начало и това ме радваше. Но едновременно с това, тя беше и тежко изпитание. Колко безсънни нощи бяха минали, колко трепети - за успеха на учителското ми поприще, за успеха на идеята, на която се бях посветил – марксизма-ленинизма.

Към средата на юли 1932 година във Върбовчец пристигна писателят Антон Страшимиров, заедно със съпругата си Стефка. Водеше ги братовчедът ми, в чийто дом живеях - Сава Боновски. Той живееше в София, работеше като журналист и беше близък приятел на семейство Страшимирови. Поканил ги беше да прекарат заедно лятото в родния му дом, където живеяха баща му и майка му. Така заживях под един покрив с любимия ми, високо уважаван именит писател Антон Страшимиров.

Двата месеца, които прекарах със семейство Страшимирови и с братовчедата ми Сава Боновски – педагог и журналист, бяха истински празници за мене и чудесна школа за педагогическото ми и идейно израстване, защото бях под прякото и непрекъснато въздействие на тези двама истински учители за мен. Ние се хранехме на една маса, разхождахме се заедно, работехме в градината и лозето, беседвахме по различни въпроси, ходехме на реката Лом за риба и на плаж. В края на август много вечери по цели часове прекарвахме на ливадите в подножието на Смедов връх край буен огън, печехме царевични кулени и беседвахме по най-различни въпроси. Тези интересни беседи край огъня в топлите августовски вечери и чудесните разкази на сладкодумния Страшимиров са оставили у мен най-хубавите спомени, а снимките с него са запечатали тези дни за поколенията ми.

През това лято във Върбовчец често идваха нашите приятели и колеги Йордан Стоянов - от село Ружинци и Борис Георгиев - от Боровица. Стояха до късно вечер и си отиваха по тъмно. Най-често двамата с колегата ми Петър Петков ги изпращахме чак извън селото.

Една вечер с Петър изпращахме Йордан Стоянов. Излязохме на повече от два километра извън селото. Минахме по каменния мост над барата – поточе, което води началото си от чешми над и в селото. От двете страни на моста бреговете бяха обрасли с храсталак от шипки, глогини и тръни. Вечерта беше лунна и топла. Безброй щурци свиреха из храстите и ние, унесени в разговор, не забелязахме, кога сме минали по моста. Може би на километър от него се разделихме с Йордан и той пое към Ружинци, а ние с Петър се върнахме обратно. Вървахме бавно и като че ли и двамата мислехме за преживяното през деня, та само отвреме-навреме разменяхме по някоя дума. Изведнъж Петър ме хвана леко за рамото и каза тихо: „Чакай, виждаш ли каква жена стои на моста!“

Спрях и се огледах. Мостът беше на десетина метра пред нас. Луната грееше и беше светло като ден. На средата на моста стоеше жена, облечена в бяла рокля, дълга до петите, с бял булченски воал на главата. Препасана беше със светъл колан, а в него – забодена хурка с голяма къделя от бяла вълна. Жената предеше. Видях как изкусно върти вретеното и като че ли чувах тънкото му врънкане. Стояхме и двамата и гледахме захласнати, а сърцето ми започна да тупти по-силно. Петър тихо пошепна: „Самодива е!“

- Каква ти самодива?! – отвърнах аз и шепнешком му рекох да се приближим по-близо.

Пристъпихме няколко крачки и пак спряхме, а жената си предеше и сякаш не ни виждаше. Не се решавахме да минем по моста покрай нея. Отбихме се по пътя и лекичко тръгнахме из нивята покрай брега на барата. Щяхме да я прескочим по-нагоре, където беше по-тесничко

коритото. Като подминахме двадесетина крачки се обърнахме към моста, но...жената я нямаше. Вгледахме се продължително - няма я. Върнахме се пак на пътя, като не откъсвахме погледи от моста, но там нямаше никаква жена. Започнахме бавно да се приближаваме и да оглеждаме храсталаците около моста и ... ето я „жената” - шипков храст, целият потънал в бели цветове, на левия бряг на барата, непосредствено до парапета на моста. Върнахме се назад - на мястото, откъдето видяхме „жената”, замижахме и... шипковият храст отново се превърна в жена, цялата в бяла премяна, а няколко клончета вкупом, отклонени малко встрани изглеждаха като хурка. Нямаше го, разбира се, точно оня образ, който видяхме преди, не се виждаше и чуваше и вретеното, но ние дълго се любувахме на тази „жена” – храст и се смеехме от сърце на насадената ни още в детските години мисъл за съществуването на самодиви.

На другата вечер, преди поредната репетиция на младежкия хор, разказах на хористите за случката, но спрях разказа до момента, когато видяхме „самодивата”. Всички се чудеха, изказваха разни предположения, а някои ме гледаха малко недоверчиво, гледаха и Петър, но никой не се досещаше да пита, какво е станало по-нататък. Една девойка обаче се позасмя и запита: „А вие минахте ли по моста покрай самодивата и как тя не ви отвлече?” Тогава и двамата с Петър започнахме да се смеем и казахме, че сме минали, но не покрай самодивата, а покрай шипков храст, потънал в бели цветове. Подробно разказахме как храстът ни се е сторил като самодива. Дълго се смяхме и всички се надпреварвахме да разказваме приказки за самодиви, караконджули и какви ли не още, но бяхме убедени, че това са религиозни предразсъдъци.

Още една случка, свързана с тези предразсъдъци, имах през септември същата година. С театралната трупа отидохме една събота

вечерта в Ружинци. Дадохме представлението, а след това до късно през нощта имаше танци и хора. С нас водехме и музиканти от нашето село - двама кларнетисти, един барабанист и един тъпанджия. Бяхме десетина души - артисти и няколко помощници. От Ружинци си тръгнахме около три часа след полунощ. По целия път музикантите свиреха, а останалите играехме. Пътят лъкатуши покрай барата, провира се между нивички, ливадки и обрасли с храсталаци синури. Тихо е. Само нашата музика и хороводните ни подвиквания нарушават нощната потайност и събуждат по някоя и друга птичка, заспала в крайпътните храсги. Тя хвърква уплашена и се загубва в далечината.

Наближихме каменния мост, където през пролетта „видяхме” самодивата. Аз водех хорото и всички отвреме-навреме подвикваха: „Иха-а, иха-а-а”. Отдалече видях от източната страна на моста край барата два вола, които пасяха, а край тях стоеше старец. Познах го. Беше дядо Божин – същият, с когото возихме сеното в Белоградчик в детските ми години. Пътят минаваше само на няколко метра от мястото, където стоеше дядо Божин и аз, както играех, се отбих с цялото хоро и го хванах за ръка. В същия момент обаче той падна като подкосен. Пуснах ръката на играещия след мене, повдигнах стареца и го сложих да седне на тревата, като го подкрепях. Струпаха се и другите около него, а той ни гледаше с ококорени очи, трепереше и непрекъснато се кръстеше.

- Дядо Божине, -му казах – какво става с тебе? Не ме ли познаваш, не познаваш ли Танко кларнетиста, твоя съсед?

Той спря да се кръсти, огледа ни бавно и едва чуто проговори: „Тодоре, Танко, вие ли сте? Ей, че ме изплашихне! Аз ви помислих за самодиви. Петлите още не са пропели, а самодивите точно преди петльово време играят!”

Разговаряхме още малко със стареца, мъчехме се да разсеем заблудата му, че има самодиви, а той казваше, че не вярва да ги има, ама

ето че ние сме играели също, както се разказва в приказките и затова така си помислил и много се уплашил. Разделихме се с него и тръгнахме към селото, но вече без музика и хоро. Току-виж и други ни вземат за самодиви, а от някой смелчага можеше и да си изпатим.

Предния месец август двамата с Георги Симеонов направихме с велосипеди дълга екскурзия до Плевен и обратно. Малко ни беше това, дето обикаляхме Белоградчишка и Ломска околия, та решихме да видим още няколко. На 18 август сутринта късничко поехме на път. Вечерта в 21 часа пристигнахме във Враца. Само на пет километра от града обаче се изсипа проливен дъжд, та ни намокри до кожа. Но ние бяхме предвидили такива случаи и в непромокаемите си раници носехме допълнително бельо. Щом се настанихме в хотела, преоблякохме се и сложихме всички дрехи на една веранда. През топлата августовска нощ до сутринта дрехите изсъхната и в осем часа можехме да поемем пътя си, защото град Враца познавахме и не бяхме предвидили престой в него. Вечерта на 19 август в 22 часа пристигнахме в Тетевен. Бяхме минали през 18 селища, между които Мездра, Ботевград /тогава Орхание/ и голямото село Ябланица, където замръкнахме. Понеже никъде на улицата не видяхме вода, за да напълним карбитните си фенери, поискахме от една хубава девойка, та ни даде вода от дома си. В Тетевен престояхме нощта, а на следващия ден гостувахме на съученичката на Георги – Тодорина, която впоследствие се омъжи за кръстника ми Асен Спасов. Същия ден ходихме на гости и на моята съученичка и близка идейна другарка Недка в село Черни Вит, на 15 километра от Тетевен. Нощувахме в града и следващата нощ и на 22 август поехме за Плевен. Сметките ни обаче се оказаха неверни както по отношение на разстоянието, така и по отношение на пътя, който беше много лош и трудно се пътуваше. Така до 21 часа успяхме да пристигнем в голямото село Садовец, тогава в Луковитска околия, където спряхме да нощуваме.

Бяхме страшно уморени и за наша радост хората се оказаха много гостоприемни. Отбихме се в кръчма, на която имаше надпис: „Кръчма на Илия П. Пенчоков”. Той ни посрещна много любезно и ни приготви бързо хубава храна. Когато го попитахме има ли легла, каза, че има и при кръчмата, но нас ще ни заведе у дома си, където има по-хубави легла. Отидохме и наистина ни настани в чудесна стая с легла като в първокласен хотел. Баня нямаше, но ни предложи мивка с топла вода и леген, та се измихме хубаво, защото бяхме много прашни, а за всички услуги и храната ни взе много евтино.

На 22 август сутринта потеглихме за Плевен. Там пристигнахме в 14 часа. До 18 часа разглеждахме града и тръгнахме обратно. В 22 часа бяхме на гара Роман. Там нощувахме и сутринта поехме към Враца и Берковица, където след хубава баня нощувахме, а на 24 август, след кратък престой, поехме обратно за Върбовец.

Тази седемдневна екскурзия още повече ни кали като велосипедисти, а и успяхме да посетим пет селища в тогавашните Тетевенска, Плевенска, Луковитска, Берковска, Врачанска и Орханийска околии. Оpozнахме, макар и не обстойно Тетевен и Плевен, а също и курорта Рибарица, недалече от Тетевен. Спирахме се и в селата, през които минахме, та добихме впечатления и от тях.

През учебната 1932/33 година обучавах четвърто отделение. Това беше втората учителска година. Имах вече по-голям опит и ми беше по-леко. Бях натоварен много с обществена дейност, но пак отделях време да ходя в Лом и да пренасям прогресивна литература. Голяма част от нея разпространявах в съседните села, но най-много запалих младежите в родното ми село. Моята дейност не остана скрита и враговете на социалния прогрес започнаха да ме дебнат. Аз обаче не дооцених опасността и не взех необходимите мерки. Това беше от неопитност, но и от младежка залисия. Останеше ли ми свободно време, качвахме

велосипедите с Георги Симеонов и отвахме при приятели ту в Ружинци, ту в Плешивец, пък и чак в село Василковци, Ломска околия по онова време. Даже и зимата пътувахме по снега с велосипедите, но в Плешивец най-често ходехме пеша, защото през студената река Лом не можеше да се прегазва, а мост нямаше. В такива случаи минавахме по циментовия бент на Митовата воденица, като пълзахме по заледения цимент, защото – вървейки, можеше да се плъзнем и да цамбурнем в дълбокия леден вир. След това тръгнахме без път из снега, направо през пасищата и редките горички. В селото стигахме не само мокри до колене, а и със заснежени гърбове, защото много пъти валеше сняг на едри парцали. Имахме, разбира се, приятели, където отсядахме и след като изсушихме дрехите си, правехме срещите си пък с приятелките си.

Тези срещи продължиха и през пролетта и докато Георги задълбочаваше отношенията си в Плешивец, аз все по-често започнах да се откъсвам от него и да ходя във Василковци на срещи с бъдещата ми съпруга Цветана Каменова Рупска. Плени ме тя с черните си очи и витите си като пиявици вежди, с тънката си снага и бялото лице. Не бяха необходими десетките срещи с други момичета, каквито имах в Плешивец, за да я обикна и да реша с нея да свържа живота си. А и тя бързо реши същото, въпреки че я бяха искали много, много момчета – и заможни, и хубави, и образовани.

На 14 май 1933 година вдигнахме сватба в родното ми село. Стече се мало и голямо да види хубавата невеста на даскалчето, доведена от далечната равнина. Много бяха и поканените гости – мои и нейни роднини и приятели. След обяда се люшна „шареното хоро“ и на раменете на всички се люлееха ризи, пижами, чаршафи, покривки, възглавници, кърпи, чорапи и какви ли не още дарове, изработени лично от жена ми. Кръстник ни беше Асен Спасов, учител от село Воднянци, с когото бях съквартирант една година в Лом и който пръв ме закърми с

марксистките идеи. Той водеше хорото. В този момент един от най-близките ми другари ми даде знак, че иска да ми каже нещо след свършване на хорото. А то се извиваше и лудо се носеше из двора, та чак на улицата. По едно време музикантите се умориха и спряха. Смесиха се тогава хореиграчи и публика и започнаха весело да коментират голямото изобилие от дарове и хубостта на невестата.

Тръгнахме с жена ми към къщата. Тогава при нас дойде оня приятел и ми подаде писмо. Отворих го. Беше от Лом, от майката на Найденов. Съобщаваше ми, че Найденов е арестуван и закаран във Видин. Предупреждаваше ме, че може би има провал, затова да се въоръжа със сили и да се държи достойно, ако стигнат враговете и до мен. След това пишеше, че в София е убит Петко Напетов - пламенния комунист и борец за правда. В сърцето ми заедно с радостта се промъкна тревога и тъга.

Съпругата ми не знаеше нищо за моята политическа дейност и аз счетох, че поне в този ден не бива да знае за съобщението в писмото. Казах ѝ, че един приятел пише шеги и после ще ѝ ги покажа. Тя ми повярва и затичахме към стаята. Така нейното настроение остана непомрачено.

Сутринта до късно бяхме заети с подреждане и настаняване всяко нещо на мястото му след сватбата. Това трая няколко часа. Аз мислех, че жена ми вече е забравила за вчерашното писмо, но като влязохме в стаята си, тя ме запита за писмото с шегите. Нямах как да крия - а и не биваше и аз започнах със заобикалки, за да мога поне малко да я подготвя. Тя видя, че думите ми не се отнасят до шегите и настоя да ѝ дам писмото. Подадох ѝ го. Тя бързо преброя редовете и го изпусна. Загледа се в мене с широко отворени очи и нищо не можеше да продума. За нея – никога не участвала в политическия живот, това беше като гръм от ясно небе. Беше само 24 часа с мене. Нямах около себе си никакви

свои близки. Нямахме свекър, нито свекърва. Вторият съпруг на мама беше й забранил да дойде на сватбата ми и тя не присъства – беше си в село Орешец. Около нас бяха само чичо и стринка и по-далечни мои сродници. След като малко се поопомни, съпругата ми попита: ”Как да разбирам писаната в писмото шега? - Ако враговете стигнат и до тебе.” Обясних й тогава по-нашироко връзките си в Лом и дейността ми в село и околните села. Подчертах, че наистина трябва да се въоръжим и двамата със сили за посрещане и на най-лошото. Тя въздъхна и рече твърдо: „Трябва!”

Само след два дни получих призовка от съдебен следовател да се явя на следващия ден в град Видин на следствие по делото на Найденов Пеков. Бях донякъде спокоен, защото ме викат с призовка, а не ме арестуват и така успокоих и жена си. Заминах за Видин, като бях обмислил добре как да се държа. Следователят ми постави най-напред въпроса, познавам ли Найденов Пеков. Отговорих веднага, че го познавам от ученическите си години, но откакто съм завършил училище, не съм го виждал. Постави ми още много въпроси: Ходя ли в Лом в дома му, кога съм ходил последния път, кой и какви инструкции ми е давал, какви материали са ми давани и още много други въпроси. На всички отговарях отрицателно и само това твърдах, че повече от две години не съм виждал Найденов и може и да не го позная. Не знаех колко съм бил убедителен, но като че ли следователят ми повярва и ме освободи. Така и не разбрах, как съм попаднал и аз в следствието. Дойдох си във Върбовчец и като разказах на жена си как съм минал при следователя, тя се успокои. Поуспокоих се и аз донякъде. Бях убеден, че Найденов нищо не е разкрил и моето държание при следователя е съвпаднало с казаното от него. Все пак вече бях нащрек и предупредих всички мои „връзки” как да се държат. Заличих всички дири, скрих на сигурно място политическата и друга прогресивна литература.

В края на месец май завърши учебната година и само след няколко дни бях повикан в трудови войски за отбиване на редовната военна служба. Заминах за гара Орещец – на каменната кариера, където работеше групата, в която бях зачислен. В същата група бяха и колегите от родното ми село Петър Петков и Георги Симеонов. Работехме няколко дни в кариерата и командирът постави задача на нас – тримата върбовчани да наберем известно количество чай в Белоградчишкия балкан. Командирът избра именно нас, защото другите трудоваци бяха от Ломска, Белослатинска и Плевенска околия, а само ние бяхме от Белоградчишко. От наши разговори той беше разбрал, че добре познаваме балкана и че там има хубав липов чай. Даде ни един месец срок за изпълнение на задачата – десет чувала сух чай. Взехме чувалите и заминахме за село.

Да наберем определеното количество липов цвят за нас беше много лесно. На помощ ни дойдоха повече от десет ученика – третокласници и четвъртокласници. Те се катереха по клоните на грамадните липи като катерички. Само за двадесет дни набрахме и изсушихме тройно по-голямо количество чай. Докладвахме в края на определеното ни време на командира и той изпрати две каруци, които превозиха липовия цвят. С него щяха да се продоволстват цяла година всички трудови войски в България, както каза командирът. Като награда даде на тримата по десет дни отпуска.

През това време дойде друга неволя. Окръжната училищна инспекция в град Видин беше съобщила на училищното настоятелство, че учителският персонал трябва да бъде съкратен с един учител и предложи настоятелството да вземе решение. След обсъждане на поставения въпрос се оформя становище и главният учител, който е секретар на настоятелството вписва в протокола следния текст: „Училищното настоятелство предоставя на Окръжната училищна

инспекция да съкрати един от учителите по свое усмотрение.” Подписват се настоятелите и възлагат на главния учител да изпрати в инспекцията препис от протокола. Георги Русинов намира, че случаят е особено удобен да ме изгони от селото и допълва решението, като добавя текста: „Като се има предвид учителя Тодор Виденов, който е най-младият и ще се преселва в село Василковци.” После изготвя препис и го изпраща в инспекцията. В преписа от протокола не личи нищо и естествено уволнението се пада на мен.

Когато получих заповедта попитах училищните настоятели какво решение са взели, те ми казаха и поискаха от главния учител протоколната книга, за да ми покажат решението си. Той отказа да я даде. Аз настоях да видя протокола, но той наново отказа. Тогава председателят на настоятелството писа писмо до училищната инспекция, с молба да бъде изпратен инспектор, който да провери как е вписано решението на настоятелството в протоколната книга. Дойде инспектор и установи, че е направено допълнение, което личеше от съгъстяването на редовете. Окръжната училищна инспекция предаде главния учител на прокурора за извършеното от него престъпно деяние – фалшификация на официален документ. Заведено бе следствие, бе установено безспорно извършеното престъпление, образува се дело и окръжният съд във Видин осъди Георги Русинов на пет години строг тъмничен затвор – по терминологията на тогавашния закон.

Заповедта за уволнението ми обаче остана в сила. Дойде 15 септември, а аз бях без учителско място. Принуден бях наистина да се преместя в село Василковци в дома на съпругата ми.

Какво е станало по-нататък с делото срещу главния учител не се интересувах. Впоследствие разбрах, че той обжалвал присъдата пред тогавашния апелативен съд в София. Не се явих при разглеждане на делото там и кой знае защо съдът отменил присъдата и я заменил с глоба

ли, що ли? Така и не пожелах да науча, а обикалях окръзите и Министерството на народното просвещение да търся работа. Бях дал молба да бъда назначен където и да е в страната. В окръжните училищни инспекции, като виждаха в дипломата ми поведение добро /4/, връщаха документите ми с отговор, че няма учителски места. От министерството обаче документите ми, изпратени някъде към средата на декември, не се връщаха и аз все още имах надежда.

В началото на месец февруари получих заповед № 348 от 31 януари 1934 година на МНП, която и днес пазя, че съм назначен за редовен първоначален учител на постоянно място при народното първоначално гранично училище в село Хърлец, Оряховска околия. След няколко дни заминах и на 12 февруари встъпих в длъжност. Съпругата ми остана във Василевци, защото беше бременна в последния месец.

Заработих с ентузиазъм, но още не бях се нарадвал на новото си място, получих заповед – пак от МНП № 873 от 12 март 1934 година, че ме уволняват от деня на получаване на заповедта, като неудобен за граничното първоначално училище в село Хърлец. Това за мен беше страшен удар, но привечер дойде втора телеграма – този път от Василевци, че жена ми е в тежко състояние при раждане, затова веднага да си отида.

Заповедта на министерството беше категорична и главният учител състави акт за напускане на длъжността на 14 март. Телеграмата от Василевци беше тревожна и нямаше време за чакане, затова реших да тръгна веднага вечерта с каруца, а не да обикалям с влака през Оряхово, Червен бряг, Мездра и Брусарци. Пътят беше сух, вървахме бързо, но се оказа, че и той не е къс. Пътувахме цяла нощ и на другия ден пристигнах чак в 11 часа във Василевци.

Жена ми беше вече добре. Тъстът ми – Качо Рупски, извикал лекар от Лом, но малко късно. Той оказал помощ, детето – момиченце,

тежко 4,800 кг., се родило, но веднага след раждането умряло. Не бяха го погребали, та го видях. Беше едро хубаво дете, като че ли родено преди цял месец.

Бях доволен, че жена ми е спасена и се захванах с грижи около нея. Ударът от уволнението ми се попритъпи малко със залиящата около съпругата ми. Минаха няколко дни и тя беше вече съвсем здрава. Животът започна да тече нормално, но за мене – безработния, настъпиха тежки дни. Пак отправях молби до много окръзи за учителско място, но не получавах назначение никъде.

Нямаше що да се прави. Въръжих се с търпение и захванах селскостопанска работа. Орях, сеях, копаех, жънех, косях и така мина лятото. От началото на август наново започнах да изпращам молби за учителско място. И пак ми се върнаха документите от няколко окръга. Мина септември, октомври, започна ноември, а все още няха назначение. Бях изпратил документи и във Видински окръг. Най-после в края на ноември получих заповед за назначение и на 28-ми същия месец встъпих в длъжност учител в прогимназията в село Сланотрън, Видинско.

Учителският колектив тук беше прекрасен. Директорът Тодор Стефанов, от Белоградчишкото село Рабиша, беше заедно със съпругата си Славка. Другите учители бяха: Тодор Градинаров от Видин, Иван Максимов от село Брусарци, Вельо Тодоров от Лом, Цветан Ерменков от Василовци и Иван Андреев от село Славовци, Ломска околия. Болшинството от тях бяха прогресивни, но след преврата на Кимон Георгиев през май 1934 година някаква особена дейност не можеше да се развива.

С мен беше и съпругата ми. Очаквахме пак дете и бяхме много радостни, защото сме заедно и ще можем да предотвратим онова, което се случи с първото ни дете. Имахме и хубава квартира с прекрасни хазаи.

Зимата беше много тежка. Отрано започна да вали и затрупа пътищата. През зимната ваканция много трудно успяхме да си отидем до Василевци и да се върнем. Особено трудно беше пътуването от село Сланотрън до Видин. Нямаше никакви превозни средства. С много увещания можеше да се склони някой сланотрънчанин да впрегне конете в шейната и да превози човек до Видин.

От паметта ми няма да се изличи до края на живота ми едно тежко пътуване. Към средата на февруари ми се наложи да отида в Белоградчик във връзка с разтурянето на опекунството над мене и братата ми като сираци, съгласно тогавашните закони. Понеже нямаше превозно средство, пътувах пеша от Сланотрън до Видин. Бях обут в обувки-половинки, а се наложи на много места из пътя да газя сняг до над коленете. В града пристигнах със съвсем мокри крака, но веднага се качих във влака и краката ми, макар и подгизнали, малко се позатоплиха до гара Орешец. Оттам до Белоградчик пътувах с шейна, теглена от силни коне. Тя се плъзгаше с голяма скорост по гладко утъпкания сняг по шосето. На мен ми ставаше ми все по-студено и пристигнах с буквално замръзнали крака, а главата ми се цепеше от болка. Отидох направо при един познат лекар и го помолих да ми даде нещо за облекчаване на главоболието. Той ми даде някакъв горчив прах, глътнах го и отидох в съда за разтуряне на опекунството. Главоболието ми почти мина, но там се бавихме до късно следобед, защото вторият съпруг на мама беше присвоил доста мои и на брат ми средства и съдът можеше да подведе мама под отговорност като наш настойник, въпреки че фактически съпругът ѝ се е разпореждал и присвоил наши пари. Съдът предложи, за да не бъде подведена мама под отговорност, аз да дам декларация, че ѝ прощавам. Дълго мислих и дадох такава декларация.

Не ми се искаше да пътувам с този, който ме е ограбил /те бяха двамата с мама/ и реших да отида пеша в родното си село, заедно с един

свой съселянин, като минем направо през планината. Тръгнахме не повече от час преди мръкване. Трябваше да изминем около 18-20 километра изключително по козя пътека, почти навсякъде затрупана със сняг. Моят съселянин смяташе, че добре я познава и затова тръгнахме уверено. Отначало вървахме бодро и бързо, но се мръкна и започнахме трудно да се ориентираме. Напредвахме бавно, защото краката ни затъваха в снега до коленете. Вървахме повече от 12 километра буквално през гъста гора и заледените клони, натрупани със сняг, ни шибаха по лицата. Най-последно излязохме на коларски път, някъде под село Янъовец, където можеше да се стъпва малко по-устойчиво. Бяхме изтощени до крайност. Краката си не усещахме – заледени заедно с чорапите и обувките. Полагахме последни усилия да не спрем и ни обгърне бялата смърт. Добре, че поне вятър нямаше и нощта беше светла.

Във Върбовчец пристигнахме някъде към полунощ. В средата на селото се разделихме със съселянина ми Петър Фильов и аз тръгнах към чичовия дом. Те бяха отдавна заспали. Потропах на вратата, чичо ме чу, стана бързо, отвори вратата и като ме видя, ахна от изненада. Веднага ме въведе в топлата стая, но аз – още не седнал на стола, който стринка ми подаде, рухнах на пода като подкосен. Чичо се досети, че е от умора и от бързата смяна на студа с топлината в стаята и бързо отвори вратата, та нахлу студен въздух. Помогнаха ми със стринка Мария да легна на леглото и започнаха да слагат студени кърпи на челото ми. Опитаха се да ми събуят обувките, но те, заедно с чорапите, представляваха ледена буца. Тогава ги потопиха в котел с хладка вода и не след дълго успяха да ме събуят. После потопиха краката ми в топла вода. Аз виждах всичко това като в мъгла и не усещах краката си, а главата ужасно ме болеше и ми се виеше свят. Поканиха ме да ям, но аз не можех да хапна нищо. Тогава ме разсъблякоха и увиха добре в леглото. Унесох се в сън. Сутринта, като се събудих, усетих такова физическо изтощение, че не

можех да се повдигна. Чичо и стринка ми казаха, че в съня си много пъти съм се мятал и бълнувал, а имах и висока температура.

Чичо не стоя нито минута, а впрегна воловете в шейната, настла сено и черги, сложи ме да легна и отидохме в Ружинци при лекар, защото в родното ми село нямаше лекар. Той ме прегледа и каза, че няма нищо опасно, даде ми лекарства и ни увери, че до два-три дни най-късно ще се възстановя. Върнахме се обратно във Върбовец и започнах лечението, а чичо и стринка полагаха извънредни грижи за мен. На третия ден можех вече да си тръгна. До гара Орешец чичо ме закара пак с волската кола. Оттам до Видин пътувах с влака, а след това до Сланотрън си взех конска шейна. Имах добър урок да не пътувам пеша в тези сурови зимни дни, а и бях доста изтощен. Съпругата ми ме посрещна страшно изплашена. Какво ли не беше си помислила през тези четири дни, след като бях обещал да се върна на другия ден

След лютата зима, която донякъде беше парализирала живота, пролетта настъпи рано и като че отприщи силите на хората за интензивен живот. Ние с жена ми бяхме щастливи. Имахме прекрасни отношения с целия учителски колектив, макар съпругата ми да не бе учителка, а шивачка по професия. Често се събирахме на веселия, ходехме при учителите от околните села, особено в село Кошава и град Видин.

Пролетната ваканция – по онова време наричана Великденска, прекарахме в село Василевци, а след това се завърнах в Сланотрън сам. Съпругата ми остана у дома, защото трябваше да наглежда строежа на новата ни къща, която се изграждаше от нейния баща. На 15 юни завършиха учебните занятия и аз се прибрах у дома. Бързах да се върна, защото съпругата ми пишеше, че всеки ден очаква детето.

Тридесети юни 1935 година е един от най-щастливите дни в живота на семейството ни. Беше хубав неделен юнски ден. Хората,

трудими се цяла седмица на полето, сега си бяха в село. Из улиците имаше повече хора. По домовете се чуваше весел глъч. Подготвиха се по-богати неделни трапези.

И у дома всички бяха с празнично настроение. Бяхме изградили новата къща, предназначена за мене и съпругата ми, като оставаше да се направи само мазилката и дограмата. Този неделен ден още сутринта бях извикал майстора-дограмаджия Иван Ценков от Лом да спазарим изработването на вратите и прозорците. Докъм 11 часа уговорихме всичко и майсторът си замина, въпреки че го канихме да остане за обяд. Разговорът ни бе траял повече от два часа и веднага след заминаването му влязох в къщи. Бяхме беседвали под навеса на хамбара на сянка. Съпругата ми веднага ме запита какво сме уговорили, но изглеждаше малко неспокойна. Казах ѝ за спазаряването и че на другия ден сме уговорили заедно с майстора да изберем дъските в Лом и той да започне работата. Тя се зарадва, но аз виждах, че с нея става нещо необикновено, та запитах: „Ти защо някак не си в настроение?“ А тя се позасмя и отговори: „Напротив, настроението ми е хубаво, но все пак иди извикай доктор Стайчева да помогне!“

Разбрах всичко и изхвъркнах навън. Доведох лекарката само след половин час. Към 12 часа и половина, без никакви усложнения, ни се роди син – едър, хубав, тежък 4,400 кг. Веднага свикахме близки и приятели и направихме хубаво веселие – наричано тогава богородичен хляб.

Следващите дни и седмици бяха за нас от радостни, по-радостни. Синът ни растеше добре. Работата ни спореше. С охота работех и на полето, и около къщата. Така неусетно минаха юли и август.

В началото на месец септември получих заповед от Окръжната училищна инспекция във Видин, че мястото ми в село Сланотрън се заема от редовен прогимназиален учител, а мене назначават на

постоянно място при първоначалното училище в село Негованци, същия окръг.

На новото си местослужене заминах на 13 септември. Синът ни Виктор беше само на два месеца и половина и затова съпругата ми остана с него у дома. Считахме, че е много трудно с такова малко дете да се мъчи и тя на квартира в чужд дом. Междувременно довършването на новата ни къща вървеше усилено. В края на месец октомври две стаи бяха готови и съпругата ми писа, че се е преместила от бащината си къща в новата, въпреки увещанията на баща си да прекара зимата при тях. Когато прочетох това, дълго се чудех на смелостта ѝ.

В село Негованци живеех под наем в една стаичка заедно с колегата Димитър Попов от село Черкаски, тогава Берковска околия. Бяхме само девет месеца заедно /след много години го видях само още веднъж/, но за него съм запазил спомен като за чудесен човек и истински другар.

Учебната година мина бързо и на 15 юни си тръгнах за Василевци. Там ме чакаха с нетърпение съпругата и синът, вече станал на 11 месеца и половина.

В началото на месец юли обаче се наложи пак да ги оставя, като заминах да дослужа още два месеца от военната си служба в трудова група, която правеше археологически разкопки наблизо до село Садовец, тогавашна Луковитска околия. Бяхме на военен лагер в брезентови палатки в местност с южно изложение, край която тече реката Вит. Ливади, прошарени с редки горички, обгръщаха отвред старинните красоти, където правехме разкопките. Работата ни беше много лека и приятна. Сутрин, обед и вечер се къпехме във Вит и се хранехме добре. Все едно, че бяхме на двумесечен курорт.

Със завръщането ми от военната служба дойде нова неприятна изненада. Получих заповед, че съм преместен по целесъобразност от

село Негованци в Куделин, пак окръг Видински. Това село се намира в най-северозападната точка на България, в ъгъла между река Дунав и устието на река Тимок. После разбрах, че пограничният училищен инспектор Борис Марков, като постъпил във Видинската окръжна инспекция, веднага проучил в Ломската гимназия защо поведението в дипломата ми е добро, а не примерно – а именно, поради това че съм бил един от ръководителите на стачката през 1931 година. При това положение убедил всички в инспекцията, че трябва да бъде наказан, ако не с друго, поне като бъде преместен в село Куделин, при по-тежки условия - сам учител на пет отделения, слети в една паралелка. Населението в този край говореше „влашки” език и децата постъпваха в училище, без да знаят нито една българска дума. Затова започваха училище на седемгодишна възраст в така нареченото подготвително отделение, за да научат за една година що-годе български език, и тогава започваха първо отделение. Понеже децата от петте отделения бяха под 50 на брой, имаше само една паралелка.

В Куделин пристигнах сам, за да разузная какви са условията за работа и за живот. Селяните се оказаха много добри и гостоприемни. Намерих и хубава квартира. Трудно беше само с продоволствието. Те се хранеха предимно само с качамак. Хляб доставяха чак от Видин за добри дни – светци, сватби и кръщенета. Пшеничено брашно нямаше и за лек. Картофи не произвеждаха. Писах за това положение на съпругата си, тя разговаряла по този въпрос с вуйчо Александър, като изказала тревогата си, че у дома има всички продукти, които в Куделин не могат да се намерят, а ние трябва да ги купуваме от Видин. Вуйчо веднага я успокоил, че ще натовари на конската си каруца тон продукти и ще ги закара в Куделин. Жена ми го погледнала малко учудена, а той й казал да реши кога да дойде да товари. Писа ми съпругата за тази готовност на

вуйчо да ми помогне и аз приех – за кой ли път – с голяма благодарност, като веднага написах писмо и на вуйчо.

След няколко дни една сутрин рано вуйчо натоварва на каруцата всякакви продукти, каквито имало у дома, и потегля за Видин, с разчет до вечерта да стигне до града, да ношува там, а сутринта да вземе жена ми и детето, които ще пристигнат с влака, и да дойдат заедно в Куделин. Всичко вървеше точно по разписанието, което аз знаех предварително. Посрещнах ги извън селото. Като видях как синът ми на една година и четири месеца седеше на коленете на дядо си Сандо /така наричаха вуйчо ми Александър/ и държеше дисгините на конете, скочих на каруцата при тях и грабнах синчето си, а дядо му ни заразказва:

- Бяхме спрели близо до Ново село да починат конете. Насреща ни се зададе войник, а Виктор току извика: ”Войниче, къде е татко ми? Войникът ни погледна, позасмя се, па рече: „Не зная кой е татко ти.” – и отмина. Смяхме се всички от сърце.

В квартирата разтоварихме набързо всичко. Докато хапнахме, починаха и конете и вуйчо потегли обратно, за да може пак да ношува във Видин и на другата сутрин да тръгне към Момин брод.

В Куделин бях започнал усилена педагогическа и обществена дейност. Към мен се присъедини и жена ми, като учеше младите жени и девойките на шев и бродерия, учеше ги да месят хляб, да подреждат къщите си и какво ли не още. В училището беше много трудно с петте отделения, слети в една паралелка, с повече от 45 деца, но успях да се справя, като упорито четях педагогическа и методическа литература и прилагах подходящи прийоми и методи в учебно-възпитателната работа. Когато през пролетта училищният инспектор Борис Марков дойде на ревизия, вместо да намери слаби резултати, както явно беше очаквал, видя много добри постижения и, макар да не му се искаше, призна, че „е

намерена своеобразна форма на обучението при слети отделения и са постигнати значителни резултати”. Така писа той в ревизионния акт.

През следващата учебна година пак бях в Куделин със семейството си. Живеехме в друга, по-добра квартира, в дома на Петър Урейков. Продукти си докарвахме пак от Василовци, но вече таксувани по влака до Видин, а след това с каруци или шейни до Куделин. Бяхме вече добили опит и не се съгласявахме вуйчо да се блъска с конете на деветдесет километра от Василовци до Куделин

Още предната година подготвих обществеността в Куделин и отправих искане от името на селото до кмета на село Врѳв и до Окръжната училищна инспекция за построяване на училищна сграда. Петте паралелки с 46 деца учеха в бивша кръчма. Учениците бяха наблъскани в малкото помещение като сардели. Беше тъмно, влажно и студено, защото подът беше на едно ниво с терена на минаващата до вратата улица. Нямахме никакво предверие и при всяко отваряне на вратата през зимата навяваше сняг, а през лятото – прах.

Исканията ни бяха уважени и през октомври 1937 година започнахме изкопите за основи на нова училищна сграда. Строеше се по стопански начин. Държавата, респективно общината, даваше материалите, а селото – работниците. Кметският заместник Георги Кръстев беше ентузиазизиран млад човек, а аз горях от решимост - колкото може повече да дам за бързото построяване на сградата и през цялото си свободно време бяхме около майсторите.

Строежът вървеше бързо. Строителите работеха от тъмно до тъмно, сякаш бързаха да сложат час по-скоро покрива на собствената си къща. Нещо повече – те съзнаваха, че строят дом за своите деца, за внуците си, за да ги отърват от мизерните условия, при които учат сега. Спомняха си в какви дупки са учили те и това още повече ги възпламеняваше. Времето се оказа хубаво и строителството продължи

почти до края на септември. Сградата се извиси до покрив, но нямаше условия за зимна работа и затова същата спря.

Рано през пролетта строителството продължи с още по-голям ентузиазъм. Майсторите бяха подпомагани от много общи работници, даже и жени, и всички се радваха, че ще имат училище, та децата им да не се измъчват в старата тъмна и влажна бивша кръчма.

Куделинчани се радваха още повече и затова, че новата училищна сграда бе първата обществена постройка в селото от самото му съществуване. Тук кметското наместничество и кооперативният магазин бяха в стари частни сгради, а читалището – в една малка стаичка до кметското наместничество и с това се изчерпваше броят на всички обществени заведения и организации.

До завършването на учебната година беше почти завършен и строежът на училищната сграда. За лятото останаха само дъсчените подове на стаите и мозайката на коридорите и стълбищата. Оставаше още и подравняването на двора и неговото благоустрояване.

И през втората учебна година учебно-възпитателната ми работа в село Куделин беше добра. Сближих се с хората, опознах ги, опознах нравите им и намерих форми и прийоми за работата с родителите на децата, което, до известна степен, способстваше децата да започнат изучаването на български език още в семейството. Така резултатите в това отношение се подобряваха с всяка следваща учебна година.

Види се, за да провери още по-добре работата ми и то не само в училищни условия, училищният инспектор ме натовари да изнеса показен урок на учителска конференция в село Връв с ученици от първи клас в това село. Това означаваше да изнеса урок с ученици, с които не съм работил нито час и урокът да бъде не между четирите стени на учебната стая, а в салон пред повече от 30 учители от селата Връв, Ново село и Балей. За подготовка имах само няколко дни. Нямах възможност

даже да посетя учениците в отделението, с което трябваше да изнеса урока, а само се видях с тях на двора, поговорих с учителката им и тя им каза, че на следващия ден аз ще им предам един урок на учителската конференция.

Следващата сутрин с голямо вълнение отидох рано-рано в салона, където щеше да се проведе конференцията. Не след много време пристигнаха и учениците с учителката си. Заприиждаха и другите учители и аз едвам успях да подредя учебните си помагала. Методическата единица беше откриване на буквата „я“. Трябваше да изляза, както се казва на езика на педагогиката, от изречение. Бях подготвил голяма хубава картина с момиченце, което носи едра риба и на отделна лента под картината изречението: „Лиляна носи риба.“ Децата бяха запознати с всички букви в изречението, освен с буквата „я“, а самото изречение беше свързано с живота им – те почти всеки ден носеха риба, която родителите им, пък и те самите, ловяха в река Дунав. Бях премислил всички подробности и със започването на урока се успокоих. През целия час работих стегнато и динамично. Увлякох учениците и те взеха добро участие. Урока изнесох на високо ниво и с голям успех, както се изказаха много от учителите на конференцията, а и самият инспектор даде висока оценка за него. Схващах обаче, че го направи по принуда, след като много учители дадоха такава оценка, защото се усещаше, че в думите му оставаше неприязън към мен.

След завършване на учебната година се прибрах със семейството си във Василевци. Месеците юни и юли се занимавах със селскостопанска дейност. В началото на август заминах за Куделин, за да ускоря довършването на училищната сграда. Работата почти не беше спирала и оставаше само боядисването. Още по средата на август бе извършено и то. Училището беше окончателно готово. Нова мебелировка не се даваше, затова превозихме старата, макар и оскъдна,

и подредихме една учебна стая и канцеларията. А сградата имаше две просторни учебни стаи с южно изложение, канцелария, стая за учебни помагала и още една стая, която заедно с неподредената учебна стая останаха свободни. Имаше дълъг, широк и светъл коридор и два входа с две антрета при тях.

Преди още да започне учебната година, строителният комитет реши с усилията на цялото население да се благоустрои дворът. А работата по него не беше малко. Трябваше да се подравни, като се изкопаят хиляди кубически метра пръст и се насипят в края му, където брегът се спуска стръмно към низината, простираща се между селото и река Дунав. Натоварен бях да ръководя подравняването. Помислих как да организирам работата така, че цялото население да вземе участие и стигнах до извода, че трябва да разпределя целия изкопен район на 95 тесни парцели по посока на брега – колкото бяха домакинствата в селото. Така и направих. С помощта на стоителния комитет очертах парцелите с колчета, извикахме по един член от всяко домакинство и чрез хвърляне на чоп определихме парцела за всяко от тях. Болшинството започнаха работа веднага. Работеше се само с кирки, лопати и ръчни колички. За около десет дни беше свършена огромна работа. Дворът бе изравнен и продължен с няколко метра към брега. Разбира се, не мина без трудности, но резултатите бяха радостни.

На 15 септември 1938 година пред новата училищна сграда се бяха събрали буквално всички куделинчани. По лицата им се четеше радостна възбуда. Всички разговори бяха само за новото училище. Учениците, пременени в най-новите си дрехи, не можеха да си намерят място от радост, че вече няма да се свиват в тясната, мрачна и студена учебна стая – бивша кръчма, а ще учат в просторно, светло и топло училище с широк, равен и озеленен с много дръвчета и цветя училищен

двор и ще играят на воля, без страх, че топката може да прехвъркне в съседния двор и някоя баба ще започне да им се кара.

И така новата училищна сграда и новата учебна година бяха открити. Някаква особена официална тържественост на откриването нямаше, но жителите на Куделин – от най-малките до старците и бабите, ликуваха, опиянени от радостта, че си имат ново училище.

Още на другия ден строителният комитет, начело с кметския наместник, ми предложиха да се настаня на квартира в училището, където две стаи бяха съвсем празни. Приех предложението с благодарност и само след няколко дни се настаних със семейството си – аз, жена ми и синът ми, който беше вече на три години и няколко месеца.

Заработих с още по-голям ентузиазъм не само с децата, а и с цялата общественост. Чувствах някаква особена удовлетвореност, че мога да им бъда полезен. Исках да открия за тия добри хора широк прозорец към света, към прогреса и светлите дни на човечеството. Започнах често да ги каня вечер в свободната учебна стая и да им изнасям беседи по различни въпроси – отначало за бита, за възпитанието на децата, а след това и по политически въпроси. Мъжете пълнеха учебната стая, а идваха и някои жени...

В селото по това време нямаше нито един радиоприемник. Хората не знаеха какво е радио. В съседното село Балей имаха радиоприемници един чорбаджия и един стар секретар-бирник – пенсионер. Аз също нямах радио и ходех при секретар-бирника да слушам новините, но той ме приемаше неохотно. Тогава ми хрумна идеята и предложих на хората, които идваха да слушат беседите ми, да съберат средства помежду си и да закупят радиоприемник, който да инсталираме в свободната учебна стая, където да слушат по всяко време и новини, и музика, и беседи. Предложението ми се прие със задоволство, но понеже хората нямаха пари, се реши и се излъчи комисия, която да тръгне из селото и да

помоли всеки да даде царевица, колкото може. Още на другия ден привечер, когато хората се бяха прибрали от работа, комисията, в която участвах и аз, тръгна с една кола да събира царевица. За няколко вечери бяха обходени всички домакинства. Царевицата беше продадена в Брегово, но се оказа, че парите съвсем няма да стигнат за закупуването на един четирилампов радиоприемник, а повече царевица, нито никакви други продукти или пари, не можеха да се съберат. Тогава бях натоварен да отида в град Видин, защото само от там можеше да се купи радио, и да проверя може ли да се вземе апарата, като се плати сумата, която имаме, а за остатъка да се подпише полица. Оказа се, че може да се вземе радиото при такива условия. Върнах се и след ден наново отидохме с още двама селяни да извършим покупката. Но... нова неприятна изненада ни се сервира. Търговецът – евреин не прие да подпишат полицата двамата селяни, а поиска аз да я подпиша. Страхуваше се, че не може да прибере дълга си от тези хора, а моята заплата му осигуряваше вземането. Дълго мислих какво да направя, но след настояването на двамата куделинчани подписах и взехме радиоприемника.

Вечерта в училището на село Куделин беше голям празник. Беше се стекло буквално цялото село и не само стаята, в която беше инсталирано радиото, но и коридора, и стълбищата бяха пълни, а имаше и хора отвън, край прозорците. Болшинството от тях за първи път слушаха радио и до късно вечерта не се отделиха от апарата. Беше удовлетворена една голяма културна потребност на хората от селото.

Покрай радиото младите момчета започнаха често да подхващат слушаните народни песни. Реших да подхраня това желание и предложих да сформираме певческа група и подготвим коледни песни, с които да коледуваме. Момчетата с радост приеха моето предложение и веднага започнахме спявките. Макар че не съм много музикален, подготвихме хубави народни песни и на Бъдни вечер обиколихме и

зарадвахме болшинството от домакинствата в селото. Така хората още повече ме обикнаха и се привързаха към мен.

Бях вече опознал добре и млади, и стари и със съжаление констатирах невероятно голямата политическа изостаналост на всички. С тези, които чувствах най-близки, подхващах разговори за лошите условия, при които живеят, за причините и виновниците за този им живот, но те ме слушаха безучастно и боязливо. Не можех да откривам нито един човек с прогресивна мисъл и трябваше да употребя много усилия за събуждане поне на младите момчета. Слабата грамотност им пречеше да прочетат сами нещо, което можех да им предложа. Но аз упорствах със своята разяснителна работа. Така, след като на 23 август 1939 година бе подписан Пакт за ненападение между СССР и Германия, а на 1 септември същата година започна войната на хитлеристка Германия срещу Полша, веднага щом пристигнах към 10 септември в Куделин, момчетата, които се бяха привързали към мене на политическа основа, дойдоха и ме заразпитваха за войната и какво може да стане по-нататък. Те бяха вече чули по радиото, че Англия и Франция обявяват война на Германия, но се чудеа на бездействието им. Изясних им моето разбиране, че Англия и Франция само по силата на съюзния си договор с Полша обявяват война, но изчакват да видят накъде ще насочи силите си Хитлер и желанието им е тази посока да бъде към Съветския съюз. А Пактът между СССР и Германия е само параван, зад който Хитлер иска да скрие пъклените си замисли. Това много учуди момчетата, но те ми вярваха и оттук нататък все по-често говорехме за развитието на събитията. Често вечерно време, след като чуехме новините от радиото, оставахме и коментирахме. Много пъти слушахме и радио Букурещ и те превеждаха на български, а аз им разяснявах казаното. След това започнахме тайно – една малка групичка, да слушаме радио Москва.

Сравнявахме информацията от там, от Букурещ и София и намирахме истината за развоя на събитията.

Зимата на 1939-1940 година беше коренно различна от предната. В един от неделните дни на януари се проведеха избори за Народно събрание. За голяма изненада на кмета във Врџв, към чията община се числеше село Куделин, в изборната урна при преброяването на гласовете се намериха бели бюлетини. Това стресна властниците не само в общината, но и във Видин. Досега такова нещо не бе имало в Куделин. А аз си давах сметка за макар и малките резултати от моята политическа работа и бях нащрек.

През цялата зима всяка вечер училището се пълнеше с радиослушатели. Все по-често се налагаше да разяснявам информацията. И все повече млади хора, пък и по-възрастни, се присъединяваха към интересуващите се. Получи се нещо като народен университет, защото наред с политическите въпроси, изнасях и беседи с възпитателен, селскостопански и здравен характер.

И тази учебна година завърши с много добри резултати. Училищният инспектор обаче не идва да ми прави ревизия, а на есенната околийска конференция на учителите само ми подхвърли: „Миналата учебна година не се видяхме, какви са резултатите?“ Отговорих му късо: „Вие сте видели отчета ми.“ Марков повече нищо не ме запита, но изпитателният му поглед сякаш искаше да ме пита и за резултатите от ежедневните вечерни многолюдни събрания край радиото.

През лятото се прибрахме във Василовци и пак се заехме с жена ми със селскостопанска работа.

В началото на месец август отидохме тримата на почивка в Горна баня. От бани нямахме нужда, но искахме да подишаме поне един месец чист боров въздух, защото и в Куделин, и във Василовци въздухът беше винаги пращен и белите дробове се задръстваха.

Почивката ни мина хубаво. Намерихме добри хазаи в частна квартира, а и добри приятели. Живеехме в един дом с дядо Цеко Даскалов – бащата на именития писател Стоян Цеков Даскалов, когото познавах още като ученик – последна година в Лом. С дядо Цеко по цял ден бяхме заедно. Един неделен ден при него дойде синът му Стоян и се поразговорихме за ученическите години и за Ломското педагогическо училище – нашата „Алма матер“.

Към края на почивката минахме през София и си купихме от тогавашния най-голям и уреден мебелен магазин на съюзените столари комплект спалня за 9 500 лева и кухненски бюфет за 2 500 лева, та обзаведохме жилището си във Василевци. За онова време тези мебели бяха много нещо, а здравината им и красотата – чудесни. Показател за това е фактът, че и сега, когато пиша тия редове, ползваме тези мебели и са още съвсем здрави и красиви.

През учебната 1940-1941 година вече имах 50 ученика и настоятелно поставих въпроса за увеличаване на учителския персонал с още един човек. Но и сега, както и предната учебна година, когато имах 48 ученика, ми бе отказано, въпреки че правилникът предвиждаше при паралелки от пет слети отделения, при над 45 ученика паралелката да се раздели на две. Явно беше, че Марков прави това умишлено, за да ме измъчва и, ако е възможно, да ме провали. Но аз не се стреснах, а търсех и намирах нови методи и прийоми и резултатите продължаваха да се подобряват. Имах вече в първи прогимназиален клас в село Балеи випуск четвърто отделение, който бях започнал да обучавам от първо отделение и учителите хвалеха моите ученици.

С настъпването на пролетта политическата атмосфера се нажежи още повече. В началото на март българското правителство присъедини България към Тристранния пакт Берлин-Рим-Токио и германски войни се настаниха в нашата страна. В Куделин и съседното село обаче не

дойдоха. Но всички застанаха нащрек, защото България вече открито и официално се привързва към германската колесница, а това не носеше нищо добро за българския народ.

Тази пролет затоплянето на времето настъпи бързо, а заедно с това паднаха и обилни дъждове и не само у нас, а и в Югославия, Унгария, Чехия и Германия, както съобщаваше радиото. От това реката Дунав бързо придойде и превърна в огромно езеро цялата низина – ливади, градини и върбови гори между високия бряг край селата Куделин и Връв, Югославия и Румъния, така че от Балеј до Връв – разстояние от около девет километра, и докдето очите виждаха в Югославия и Румъния, реките Дунав и Тимок се сляха с езерото. Такава огромна водна шир не бях виждал досега /на море не бях ходил/. Често правех излети по бреговете на езерото с учениците, любувахме му се. Понякога водех и сина си Виктор, който след два месеца и нещо навършваше шест години. Току под училището рибарите оставяха лодките си и често ни возеха по езерото. Гребях и аз при тези разходки и синът ми се учудваше, че мога да карам лодка.

Последния ден на месец април, към 10 часа сутринта, жена ми ни изпрати със сина да се поразходим край езерото, за да ни изненада с нещо за имения си ден – беше празника Цветница – Връбница, както го нарича народът. Излязохме и както минавахме край лодките, Виктор настоятелно помоли да го повоза с лодка. Не устоях на молбата му, качихме се и аз загребах навътре в езерото по посока на реката Тимок. Отначало лодката се плъзгаше безшумно по гладката открита водна повърхност. Тук под водата бяха обширните ливади и градини. По-нататък започнахме да се промъкваме между останалите незаляти върхове на върби и тополи. Това беше българският бряг на Тимок. Излязохме на откритата повърхност на езерото – тук беше широкото корито на реката. По-нататък пак се виждаха само върховете на върби в

югославска територия. Заплавахме по течението на Тимок, което се очертаваше от показващите се над водата върхари на дърветата. Гледката беше очарователна. Току-що разлистващите се върби и тополи като че ли плуваха и лекичко се отдръпваха, когато малките вълнички от порещата водите лодка ги залюляваха. Веднага след отминаването ни и стихването на вълните върхарите пак се накланяха, но в обратна посока и като че ли ни махаха за довиждане. Виктор им отговаряше, махайки с ръчичка и не видяхме кога излязохме пак на широка, може би над два километра, открита водна шир. Това беше коритото на река Дунав, което се очертаваше от върхарите на огромни върбови гори на румънска територия и тук-там показващите се тополи, които растяха на българския бряг на реката. Бяхме се така унесли, че не поглеждах часовника и не мислех, че под лодката е 30-40-метрова дълбочина, а аз съм сам, с малкото си единствено дете и почти не мога да плувам. Тази мисъл и даже някакъв страх ме обзе, едва чак когато се прибрахме в училището. Плувахме с лодката и се чувствахме като че сме в необятното море, защото никъде не се виждаше никаква друга лодка, а само белите чайки се рееха над водата и току плясваха по повърхността, хващайки някоя риба. Ненадейно се показва сградата на българския граничен пост. Видях, че сме отишли на четири километра по течението на Дунав на изток от Куделин. Чак тогава погледнах часовника и що да видя ... 13 часа. Бързо загребах към поста. Войниците ме забелязаха и излязоха край брега. Изкарах лодката, а те я завързаха до своите. Казах им, че е от рибарските лодки, а те се усмихнаха и ми рекоха, че и без да им казвам, знаят чия е, защото при тях са регистрирани всички лодки. Помолих ги да остане при тях, защото е много късно вече да я връщам обратно, а аз ще се извиня на притежателя ѝ. Тръгнахме пеша по брега към селото и пристигнахме в училището малко преди 14 часа.

Жена ми, вместо да бе радостна, че ще ни изненада с чудесен сладкиш за имения си ден, бе пребледняла и, подпирайки се на перилата на стълбището, в унес рееше поглед по посока на езерото. Някой ѝ беше казал, че с детето съм се качил на лодка и съм загребал с веслата към Тимок. Чак когато наближихме училището, тя ни видя, ахна, затича се и грабна детето, като че някой искаше да ѝ го отнеме, а мене започна тихо да кори за лекомислената и неразумна постъпка. Влязохме вътре, където ястията, наредени на масата, отдавна бяха изстинали. Двамата с Виктор лакомо се нахвърлихме върху тях и той радостно заразказва какво чудесно пътешествие сме направили по вода. Жена ми чак тогава се съвзе и започна да се храни неохотно.

След завършването на учебната година отново се прибрахме във Василовци. Към 10 юни отидохме на почивка пак в Горна баня. Настанихме се на квартира пак в същите хазаи, дето бяхме предната година – много добри хора. Те ни продоволстваха с продукти, а жена ми готвеше и се хранехме с много по-питателна храна, отколкото на ресторантите, защото там осезателно се чувстваше присъствието на германците. Почивката ни вървеше добре. От бани няхахме нужда и не ги ползвахме, така че не се тормозехме от голямата навалица. Правехме излети в горите и дишахме боровия въздух.

Следях бързо развиващите се събития – доколкото беше възможно - по радиото на хазаите. Атмосферата беше нажежена, но за мен доста въпроси бяха ясни. Все пак, когато сутринта на 22 юни 1941 година радиото съобщи, че късно през нощта на 21 юни хитлеристките войски нападнали Съветския съюз, ахнах не толкова от изненада, колкото от погнуса от вероломството и варварството на Хитлер. Много от хората бяха изненадани и възмутени, но и страшно разтревожени. Разтревожени бяхме и ние с жена ми. По-нататък почивката ни минаваше не както преди. Стояхме в Горна баня докъм 10 юли и се

прибрахме във Василевци, където ни чакаше селскостопанска работа. Бързахме да я привършим и да се приберем пак в Куделин. Там бяхме вече така свикнали, че се чувствахме като във втори дом.

За учебната 1941-1942 година в селото имаше подлежащи на задължително обучение 52 деца. В края на предната учебна година отново бях отправил искане за увеличаване на учителския персонал. Когато пристигнах, в училището вече беше дошла заповед за назначаване на още един учител. Най-после щеше да ми се облекчи малко работата. Разделихме учениците в две паралелки и учебно-възпитателната дейност тръгна по-леко. Заех се още по-задълбочено и с обществена дейност. Младежите се бяха привързали здраво към мен. Певческата група се увеличи. Явиха се и младежи с по-разнострани интереси. Подготвихме и изнесохме на куделинска „сцена” музикално-сценична програма, на която се стекоха много хора и се радваха от сърце. Задоволство изпитах и аз, че съм могъл що-годе да задоволя културните потребности на тези мили хора.

Но... радостта ми се помрачи скоро. На 24 януари получих заповед № 47 от 12 януари 1942 година на Министерство на народното просвещение, с която ме преместваха за една година от Куделин в Македония, в село Баняне, Скопска околия. По това време нашите фашизирани управници правеха „Велика България”. Нашите войски бяха окупирали Македония и Тракия и в тамошните училища се изпращаха учители от вътрешността на България – предимно такива с прогресивни разбирания, като по този начин ги наказваха, откъсвайки ги от семействата им и от хората, с които работят. Моят случай беше точно такъв. Откъсвахме ме от жена ми и шестгодишния ми син, защото беше изключено те да дойдат с мене в Македония. Откъсвахме ме и обезглавяваха групата, която бях организирал в Куделин и повел по пътя на борбата против мракобесието.

От Куделин тръгнах със семейството си на 26 януари рано сутринта с две конски каруци. Превозвах и целия си багаж.

Беше студена снежна зима. Макар да тръгвахме в 5 часа сутринта, много куделинчани бяха станали и дошли в училището да ни изпратят. От предния ден цялото село знаеше, че заминаваме. При раздялата имаше и сълзи, и заръки пак да се видим, и съжаления, че си отиваме, и тъжни нотки на предугаждане, че си отиваме от тях завинаги. Така и стана. В Куделин вече не се върнах да учителствам.

Отидох им на гости след 20 години – през август 1962 година. Когато напуснахме Куделин синът ми беше на шест години, а им гостувахме, когато беше станал на 27 години. Отидохме с жена ми, сина, снахата и техния син Андрей и с дъщеря ми Гинка – на 18 години. Изненадахме ги. Въпреки, че с много от тях през годините имах почти редовна кореспонденция, когато пристигнахме ненадейно в топлата августовска вечер и спряхме най-напред при най-близкия ми приятел Георги Кръстев, само за минутка се разнесе из селото радостната вест, че съм пристигнал с шестчленно семейство. Десетки мъже, жени и деца надойдоха, наобиколиха ни и горещо ни запрегръщаха. Радостта им, че съм дошъл при тях, макар и след 20 години, нямаше край. Надпреварваха се да ни канят на гости – на обяд, на вечеря, на размумка. Три дни обикаляхме и гостувахме по-продължително на повече от десет семейства в Куделин, а с други десетина се срещнахме за по-кратко време. Изпратиха ни трогателно и ни отрупаха с подаръци.

Зимата на 1942 година беше студена. Трябваше да бързаме, защото 36-километровия път през селата Балей, Брегово и Гъмзово до Видин беше заснежен и тежък, а трябваше да стигнем за влака в 9 часа. Още с излизането от Брегово започна да вали сняг. Отначало падаха дребни снежинки, като бели мушици, но само след няколко минути започнаха да се носят гъсто, гъсто едри снежни парцали и сякаш небе и

земя се сляха в огромна, непрекъснато движеща се маса от бял пух, който замрежваше очите, сливаше се с целите в бяло дървета и храсти край пътя и затрупваше всичко. Тримата се бяхме свили под гюрука на шейната, завити в топли шуби, но снежните парцали се вмъкваха навсякъде около нас и ни покриваха. Файтонджията ни, облечен в голяма, подплатена с овчи кожи шуба и с гугла на главата, беше целият покрит от белия пух и приличаше на бяла, грубо изваяна статуя. Конете вървяха в равномерен тръс, а от телата им, целите плувнали във вода, се вдигаше гъста пара и се сливаше със снежните парцали. Файтонджията беше отпуснал дисгините и конете вървяха по пътя по инстинкт, защото нищо друго не се виждаше, освен безкрайно бяло развълнувано море. Той само от време-навреме викаше: „Дий, дий!”

В този момент си спомних прекрасната руска песен:

„Безбрежен сняг навред белее,
край Волга тройката лети,
коларят тъжна песен пее
и свежда чело във мечти.”

Понечих да запея, но снежните парцали ме задавиха, пък и сърцето ми се сви, като си спомних трогателното изпращане в Куделин.

Когато започахме да се движим по остри завои, познахме, че приближаваме село Гъмзово – там има такива извивки по шосето. А снежната пелена ставаше все по-дебела и конете все по-трудно вървяха, но като че разбираха, че трябва да стигнем навреме и не намаляваха скоростта. Така минахме и останалия път и около половин час преди тръгването на влака бяхме на гара Видин. Нашите приятели файтонджии пренесоха багажа ни, таксувахме го, натоварихме на влака по-дребните неща и чак тогава се сбогувахме задушевно. Те ни бяха возили десетки пъти в разстояние на близо пет и половина години. Влакът тръгна с

тежко пухтене, а снежните парцали падаха все така гъсто и затрупваха всичко.

Още не изминали стръмнината над град Видин, наблизно до гара Жеглица, влакът затъна в голяма снежна преспа и спря. Няколко часа стоя, докато работници пробият преспата и разчистят железопътната линия. Движехме се бавно и с голямо закъснение стигнахме гара Брусарци. От там обаче влакът не можеше да тръгне към Лом, защото почти целият път между Брусарци и Василовци беше затрупан с огромни преспи. Престояхме до вечерта, дойде нощта, а влакът все не тръгваше. Осъмнахме, а изгледи за тръгване нямаше. Свърши ни се храната, не остана нищо и в гаровия бюфет. Идваше обяд, бяхме гладни и особено детето. Осведомихме се и разбрахме, че тръгването на влака няма да бъде по-рано от час. Бързо, колкото беше възможно през дълбокия сняг, отидохме у лелини Мариини в селото. Като ни видяха, те се учудиха – как идваме по такова време, а ние набързо им обяснихме патилата си, стойки на крак и поискахме хляб, защото сме страшно изгладнели. Започнаха да слагат трапезата и да ни канят да се нахраним, но ние се страхувахме да не тръгне влакът. Взехме само хляб и сирене и бързо се върнахме на гарата. Влакът обаче тръгна чак привечер. Най-последно се добрахме до дома във Василовци. Бяхме капнали от умора и безсъние, затова затоплихме стаята, нахранихме се, с каквото можахме набързо да приготвим и легнахме. Но въпреки умората, дълго не можахме да заспим – мислехме и разговаряхме за дългото ми пътуване в тази мразовита зима до Македония. Само синчето сладко спеше, а лицето му отвреме-навреме се намръщваше, като че ли сънуваше страшното пътуване.

На другия ден с жена ми започнахме приготвянето ми за дългия път в неизвестността. Чудехме се какво да приготвим. Отивам в чужда земя, при съвсем непознати хора, в непознато селище. Какво е то – малко или голямо, не знаех. Как живеят хората, какви условия имат –

беше ми неизвестно. Решихме да взема долни и горни дрехи, нещо за легло и нещо за храна. Пък като се настаня и видя какво е необходимо, жена ми ще ми изпраща допълнително.

На 20 януари 1942 година сутринта снежната стихия беше поутихнала. Към 11 часа се качих на влака и потеглих за София. Пътуването пак беше тежко, пак имаше престои, но в София успях да стигна навреме и без много чакане се качих на влака за Скопие. Отначало пътуването вървеше добре. Вагоните бяха топли и нямаше много пътници, та можеше и да се полегне. Още преди гара Драгоман обаче минаха кондуктори и с проверяването на билетите заключиха вратите и прозорците на вагоните. Влакът минаваше през югославска територия и там не се разрешаваше нито излизане навън, нито надничане през прозорците. Локомотивът теглеше и други вагони, в които се качваха и слизаха пътници на различните югославски гари, а ние от българските вагони можехме само да поглеждаме през прозорците. Опитвах се да заспя, но не можех. Пътуването беше бавно. Влакът започна често да засяда в преспи и едвам се измъкваше, докато по едно време спря и се застоя много повече, отколкото преди. Не можехме да се осведомим от никъде, защо не тръгваме. Бяхме заключени, а никой не се показваше отвън нито на врата, нито на прозорец. Мина час, два, вагонът изстина. Настъпи безпокойство, а няколко деца, които бяха в този вагон, започнаха да плачат, а заедно с тях и майките им. Минаха четири часа, а не се мяркаше никаква светлинка, не се чуваше никакъв човешки глас. Само снежната виелица виеше като голяма глутница свирепи вълци.

Започна да се развиделява. Едва тогава покрай прозорците се мярнаха някакви хора и разбрахме, че не сме забравени и изоставени. Но при нас никой не дойде, въпреки упоритото ни блъскане по вратите и прозорците. Съмна се. Видяхме, че сме в равнина и навред се белееше снежна пелена. Ту-там се мяркаха дървета и храсти, но никаква сграда.

Започнаха по-често да минават хора, чуваше се сръбска реч. Всички пътници просто замръзнахме, но най-зле бяха децата, майките на които се видяха в чудо – какво да правят, как да ги стоплят.

По едно време усетихме леко блъскане на буферите един в друг и леко задвижване на вагона назад, а десетина минути след това радиаторите започнаха леко да попукуват и се затоплят. Досетихме се, че е закачен локомотив и пусната пара за отопление. Не след много влакът тръгна, а вагонът вече се позатопли. Бяха изминали близо осем часа от спирането. След около половин час видяхме, че навлизаме в селище, а малко след това спряхме на гара Ниш. След десетина минути тръгнахме отново. Едва когато излязохме от Югославия, вагоните бяха отключени и при нас влезе кондуктор-българин, който обясни, че на десетина километра от Ниш влакът заседнал в много голяма преспа. Локомотивът целият се скрил в нея, спрял и не можел да се помръдне. Станала повреда и пещта изгаснала. Локомотивният машинист и помощникът му едвам били измъкнати. Отправили се пешком, заедно с другите железничари, към Ниш и с големи усилия се добрали до гарата – съвсем премръзнали. Започнало разчистването, но било много трудно. Така минали осем часа, докато влакът отново потегли.

В град Скопие стигнах късно следобед и, след като оставих багажа си на гардероб на гарата, се отправих да търся Областната училищна инспекция.

Вървах през огромната чакалня на гарата, а пред мен, зад мен и наоколо ми вървяха на всички страни толкова много хора, че ми се струваше да са няколко стотици. Гледах сводовете – на повече от десет метра над мен, с висящи огромни лампиони, всичките в различни багри. В няколко редици се издигаха изящни, облицовани с разноцветни мраморни плочи колони /бели, зелени и светлорозови/, подпиращи сводовете. Подът беше постлан със също такива плочи, а стените - с

разноцветни тапети. Излязох от чакалнята обратно на перона и още повече се удивих на фасадата. И тук навсякъде в мраморните плочи се преливаха всички цветове на дъгата. Гледах и се удивявах на красотата и монументалността, на богатството от материали и изящната изработка. За първи път виждах такава внушителна, голяма и красива сграда. Излязох на площада пред гарата омаян.

Лесно намерих училищната инспекция. В града срещнах доста българи от вътрешността, както казвахме, а и македонците се оказаха много любезни и приветливи хора. В самата сграда на инспекцията беше обзаведена скромна спалня, където ме настаниха с още няколко учители, дошли от други краища на България, изпратени тук като мен. Намерих конска шейна, която превози нещата ми от гарата. Свечеряваше се вече, аз хапнах нещо, което носех от дома, и легнах, но сънят не идваше. Някъде късно съм заспал.

Сутринта на 31 януари 1942 година се явих пред областния училищен инспектор, получих указания и се обадох по телефона в общината на село Баняне с молба да изпратят някакво превозно средство, с което да отида до селото. Обещаха, че след час и половина - два ще изпратят превоз. Реших през това време да се поразходя из града.

Областната училищна инспекция не бе далече от центъра и бързо се озовах на големия централен площад. Особено ме впечатлиха заобикалящите площада триетажни и четириетажни сгради /по-високи нямаше/, пак с мрамор, който преобладаваше в облицовките на фасадите, колоните и пр. Всички улици бяха павирани.

Малко след като се върнах в инспекцията, дойде мъж с приветлива външност, около тридесетгодишен и попита, кой учител ще пътува за Баняне. Запознахме се. Беше Кръсто Каев, деловодител в общината в селото, който бил там, когато съм се обадил и веднага тръгнал със собствената си двуколка на яйове да ме доведе от Скопие. Благодарих му

за отзивчивостта, натоварихме нещата ми, качихме се на друколката, впрегната с пъргаво хубаво алесто конче, и потеглихме. По шосето почти нямаше сняг. Снегът беше малко и в Скопие. Оказа се, че тук е много по-топло.

Моят пръв познайник от Баняне ми заразказва, че в селото има първоначално училище с три паралелки – първо и второ отделение в самостоятелни паралелки и трето и четвърто отделение, слети в една паралелка. Има още и непълна прогимназия, само с първи клас, в която учителка е Надежда Тодорова, а в първоначалното училище учители са Кръсто Митев Симеонов от Гостивар и Екатерина Георгиева от Скопие. Аз ще съм четвъртият учител. Миналата година имало само две паралелки в първоначалното училище, а тази учебна година дали увеличение една паралелка в първоначалното училище и първи прогимназиален клас. Прогимназиалната учителка е от Пловдив, но има вуйчо в Скопие и той помолил, та я назначили тук. Каев ми разказа и за учителите в съседните села - Бразда, Мирковци и Чучер. Каза, че е приятел с всички тях и много се радва, че пръв се запознава и с мен.

Така в разговор неусетно стигнахме в Баняне, макар че беше на 15 километра от Скопие. Тук ме посрещната тримата тамошни учители, двамата учители в Чучер – Петко Цачев от Горнооряховското село Сергювец и Вера Маринова от Варна, а също и много ученици и селяни. Учениците много се радваха, че си имат още един учител. Спрях у Каеви и там обядвахме, за което още из пътя настояваше моят придружител и пръв познайник.

След обяда дойде учителят Петко Цачев и ми предложи да се установя на квартира при него, в неголяма учебна стая в селото, където той учителства – само на около километър и половина от училището в Баняне. Приех с радост, защото и без това се чудех къде ще се настаня.

После Каев ми каза, че предварително се били договорили за квартирата, но не ми казал, защото оставил самият Цачев да ме покани.

Вечерта до късно разговаряхме с моя колега в квартирата в училището. Каква съдба! Изпратени сме тук - един от Ломско, един от Горнооряховско, учителката в неговото училище от Варна, тази в моето - от Пловдив – и за какво е всичко това? Да възпитаваме учениците и превъзпитаваме възрастните в „духа на Велика България“?! Химерни претенции на велико-българските шовинисти! Така ли се „превъзпитава“? И за отбелязване е, че нито един учител, изпратен в „новите земи“, не се зае да осъществява шовинистичните цели на фашистките управници, а всички учехме децата на четмо и писмо, вдъхвахме им човешки добродетели, а с възрастните живеехме братски и те виждаха, че у нас няма нито сянка от завоевателската политика на българските фашисти.

На жена си писах веднага как съм се настанил и че нищо друго не ми трябва, освен хляб. От Скопие трудно се доставяше хляб – от една страна, защото бе малко и от друга страта – бе далече и трудно се осъществяваше връзката. В селото също хлябът не достигаше, а и бе невъзможен за ядене. Хората мелеха овършаните на хармана пшеница и ръж смесени. Между зърното имаше пръст и съвсем дребни камъчета и полученото брашно, без никакво пресяване, замесваха на хляб и го печеха в огнищата или в подници. Хлябът бе сиво-черен, като кирпич. Като го ядеше човек, така хрущеше в устата и имаше такъв горчив вкус, че аз не можех да го близвам.

И започна жена ми ежеседмично да ми изпраща колети с пухкав бял хляб от чисто пшеничено брашно, смляно на валцовите мелници в нашия край. Изпращаха и на колегата от село Сергювец. Когато се застъпеше стар хляб с нов, давахме на съседите, а те недоумяваха – как

може да се омеси такъв хубав хляб и да дойде чак от край Дунава. Те никога – дори и в Скопие не бяха виждали такъв хляб.

Учебните занятия вървяха много добре. От училищната инспекция не се мяркаше никой при нас. Затова пък ние много често ходехме в Скопие, рядко обаче служебно, а на разходка, в събота след обяд или в неделя. Бяхме улеснени с това, че ползвахме учителската спалня при инспекцията.

В Скопския край пролетта настъпи още към средата на февруари. Времето чувствително се затопли и често започнахме да правим излети с децата из околностите на селото. То бе обградено от три страни с почти голи чукари, прошарени със съвсем малки нивички, а от едната страна, наклонена към Скопие, се простираше много хълмиста равнина – и тук имаше малко по-големи нивички. Засяваха се само с пшеница, ръж, овес, картофи и малко тютюн и бобови храни. Царевица много рядко сееха. Повече се занимаваха със скотовъдство. За дърводобив не можеше да се говори, защото целият район бе страшно обезлесен. Горите поголовно бяха унищожени от безразборна сеч и от козите, а залесяване не се правеше.

С Кръсто Каев станахме още по-добри приятели. Често разговаряхме по различни въпроси. Той започна свободно да изказва пред мен мнението си по политически и икономически проблеми, което се разграничаваше рязко от действията на фашистките управници. Това ми допадна и още повече го обикнах. И ето, случи се така, че можех да извърша заедно с него една акция в помощ на бедните селяци и саботаж на правителствените мероприятия.

В края на месец март Кръсто ми каза, че в общината се е получило нареждане за преброяване на всички добитък и птици в селата. За Баняне и близките села било лесно – те са в подножието на планината Скопска Черна гора и нямало никаква опасност. За село Блатце обаче,

което е на 4-5 часа път по козя пътека навътре в планината и е населено само с албанци, никой не се съгласяваше да отиде, въпреки страшните заплахи от страна на кмета Атанас Попов от Гостивар. Казах на Каев да даде съгласие – той и аз да отидем в Блатце и извършим преброяването. Той ме погледна малко смутено и ме попита, зная ли, че това е чисто албанско селище и че в планината има партизани. Отговорих му, че всичко зная и разчитам на него, който знае добре албански, македонски и български език и познава нравите на албанците, познава добре и планината. Така ще ми помогне – или още по-точно, заедно ще извършим едно добро дело в помощ на това население. Той ме разбра веднага и нямаше нужда от повече обяснения.

Рано на другата сутрин кметът ме извика в общината и ме попита дали желая да отида с Каев в Блатце, да преброим добитъка. Не исках да разбере истинското ми желание и започнах да говоря за трудностите, за опасността, за това, че не зная албански и пр. Той обаче ме увери, че Каев знае добре албански, борави добре с оръжие, ще бъда въоръжен и аз. След известно уж колебание дадох съгласие и кметът веднага нареди да бъдат доведени два яки катъра /там всичко се пренасяше изключително с катъри/, оседлаха ги с хубави самари, каквито имаше специално в общината, качихме катърите и кметът заповяда да ни дадат по един пистолет и една карабина. Аз казах обаче, че оръжие не ни е нужно. Кметът се озадачи от този отказ и пак настоя да вземем оръжието, но ние категорично отказахме. Тогава той, макар все още недоумявайки - защо не желаем оръжие, ни пожела добър път и ние заминахме.

Беше хубав пролетен ден. Слънцето вече се издигаше високо над хоризонта и позлатяваше рътлините и долинките, през които минаваше пътеката за Блатце. Грееше ни в гърбовете и ние изпитвахме приятно чувство от топлинката и околната свежест. Храстите, които покриваха

синуриите между тесните ивички орна земя и хребетите, вече се раззеленяваха. Дребни птички се боричката из зеленината и цвърчаха весело. Мъже и жени, възседнали катъри, се изкачваха към високите хълмове над селото – отиваха всеки по своята работа.

Бях особено радостен, че ми се отдава възможност да направя една хубава разходка сред природата. Да опозная този край, да видя и вникна – макар и малко, в живота на това компактно население албанци и да им помогна що-годе. Разговаряхме тихичко с Кръсто и аз му припомних, че кметът е съобщил на кметския наместник в Блатце да нареди всичкият добитък около обяд да бъде събран на пладнината край селото, за да го преброяваме. Стопаните не ще да са извършили това с охота и даже са поскрили от добитъка. Попитах го, познава ли кметския наместник и знае ли какво му е отношението към властта. Тогава Кръсто ме увери, че кметският наместник е народен човек и мрази фашистките управници, но те не смеят да изпратят там външен – свой верен човек, а и никой не би отишъл, затова са принудени да търпят този. Това ни улесняваше и ние се разбрахме, с пристигането Кръсто да каже на кметския наместник всичкият добитък веднага да бъде изпратен на паша, а всеки стопанин да се яви в кметското наместничество и ни съобщи какъв добитък притежава. Ние ще запишем това, което те ни кажат. Естествено, че стопаните и кметският наместник ще разберат, че сме им приятели.

Навлязохме дълбоко в планината и се изкачвахме все по-високо, като вървахме по тясна, на места стъпаловидна пътека, но катърите стъпваха така леко и внимателно, че ние спокойно и уверено седяхме върху самарите. Аз оглеждах околностите, покрити с дребна, закелявяла гора и си мислех за лекомисленото отношение и на хората, и на управниците, виновни за унищожаването на това ценно богатство – гората.

След близо пет часа пътуване, малко поуморени от клатушкането върху самарите, наближихме селото, което личеше само по това, че пътеката се разшири в тесен коларски път. Насреща ни се зададоха десетина мъже. Кръсто ми каза, че това са наши посрещачи, между които е кметският наместник. Предупреди, че при срещата трябва да слезем от катърите, а двама от посрещачите, в знак на приятелство, веднага ще ни свият по една цигара в цигарена книжка и то от тютюн - тяхно производство и тяхна саморъчна обработка, и ще ни ги подадат с нисък поклон. Макар че не пуша, трябва да взема цигарата, защото иначе ще ги обидя. Точно така и направихме. Наблжихме ги и скочихме от катърите. Кръсто ги поздрави, поздравих и аз само с поклон, а те всички направиха ниски теманета/поклони/. Двама веднага извадиха табакерите, свиха по една цигара и ни ги подадоха, а други двама бързо извадиха чакмаците и с едно удряне запалиха по късче прахан и ни подадоха да ги запалим. Всички свиха цигари и за себе си и ги запалиха. Същите мъже, които ни подадоха цигари, поеха поводите на нашите катъри и тръгнахме към селото, крайните къщички на което вече прозираха между дърветата. След малко се откри и цялото село. Заобиколено беше отвсякъде с туфички редки, сякаш опърлени от пожар храсталаци от габър, глог, дрян, тръни и тук-там дъб. Къщичките бяха малки, схлупени, покрити с големи каменни плочи, заобиколени с малки дворчета, оградени с високи повече от два метра стени, зидани изключително от камък и също покрити с каменни плочи.

Навлязохме в селото по тясна крива уличка и след няколко минути се озовахме на съвсем малко площадче, където имаше тридесетина мъже, почти всичките на възраст между 50 и 60 години. Кръсто ми каза, че това са представители на семействата, които чакат за преброяването. С приближаването ни до тях, всички направиха ниски теманета и ни сториха място да минем, защото миниатюрното площадче,

на което имаше малка къща, неоградена със стена, беше изровено от порой, а те заемаха гладката част от него. Към вратата на тази къща ни поведе кметският наместник. Това беше кметското наместничество. Влязохме с Кръсто след него, а всички останали селяни отвън веднага се разотидоха. Разбрах от Кръсто, че още по пътя, след посрещането ни, той казал на кметския наместник всички стопани да ръзпуснат добитъка си и след това да дойдат в наместничеството и да кажат кой колко добитък има, което ние да запишем

Стаята, в която влязохме през външна врата, направо от площадчето, бе не по-голяма от тридесетина квадратни метра. До отсрещната стена срещу вратата имаше средна по големина маса и три най-обикновени стола. Кметският наместник ни посочи столовете, казвайки нещо. Досетих се, че ни кани да седнем. Сторихме това, той също седна, каза нещо на Кръсто и след минутка излезе. Разбрах, че е отишъл да донесе обяд. Не минаха и десетина минути и той се върна с млад мъж, който носеше кошница и някакъв голям кръгъл предмет, в която имаше вита баница – така ми се стори на пръв поглед, а от кошницата извади медна чиния със сирене и стъкло с вода, слагайки ги върху масата. Размениха по няколко думи с кметския наместник, момчето тутакси отвори една врата на западната страна на стаята и изнесе от някаква стая ибрик и леген. Приблжихме, момчето ни поля и ние тримата измихме ръцете си, колкото беше възможно без сапун, и се изтрихме с хавлиената кърпа, която момчето ни подаде. Кметският наместник ни покани да се нахраним, а мъжът излезе. Той пръв отчупи с ръце от баницата, отчупи и сирене и започна да яде, поканвайки ни отново. Започнахме и ние. Баницата беше от тънки кори, но от черно пшеничено и ръжено брашно, което личеше по вкуса и аромата, навити на руло и поляти обилно с масло, без никаква плънка. Сиренето беше маслено и вкусно. Такъв обяд не ми беше поднасян досега, но се

нахраних с апетит - пък бях и доста изгладнял. По време на обяда не разговаряхме почти нищо. През това време огледах и стаята. Освен масата и трите стола, навсякъде покрай стените имаше овехтели разноцветни възглавнички, а стените бяха съвсем голи. Зад вратата, от която момчето изнесе ибрика, вероятно имаше стаичка, в която обаче не можах да видя какво има. Там кметският наместник внесе покривката, тавата и медната чиния, след като се нахранихме.

На площадчето вече се събираха селяни и аз извадих от чантата списъците – формуляри за преброяването, подреждайки ги на масата. Кметският наместник се показва навън от вратата и каза няколко думи на хората, след което се върна. След него влезе стар албанец, може би над осемдесетгодишен, и тежко седна на възглавница до стената, като преди това направи темане. Започнахме работа. Наместникът му задаваше въпроси, а той отговаряше. Кръсто ми превеждаше, а аз записвах в списъците: говеда, кози, овце, птици, катъри, магарета. Свине нямаше, защото албанците не ядат свинско и не ги отглеждат. Нямаше и коне. Така един по един хората се изреждаха и до вечерта, още по светло, преброяването свърши. Хората бяха извънредно доволни и аз не се изморих много. Кметският наместник също бе доволен. Беше вече късно да се върнем в Баняне и той ни покани да пренощуваме в дома на ходжата, защото там има по-добри условия, отколкото при него или при който и да е друг от Блатце. Поведе ни през селото. Беше вече почти здрач. След няколко минути стигнахме до порта, направена от дебели дъски и окована с желяза. От двете ѝ страни се издигаше висока каменна стена. Кметският наместник похлопа с голяма желязна халка, която висеше на портата. След малко тя бавно се отвори и се показа млад мъж с голяма бяла чалма и черен халат и ни покани да влезем. След като ни пропусна вътре, затвори и залости портата и ни поведе към къщата. Влязохме в тесен коридор. Мъжът с чалмата взе газениче от някаква

лавичка, отвори друга врата и ни въведе в широка просторна стая, където светеше голяма газена лампа, висяща от тавана. Забелязах, че в стаята няма столове, няма маси, а само два ниски дивана покрай двете стени в единия ъгъл на стаята и още един на средата покрай отсрещната стена. Навсякъде край стените бяха наредени възглавници. Стаята имаше още две врати, освен тази, през която влязохме. Стопанинът ни покани да седнем, както подразбрах, на ъгловите дивани. Седнахме с Кръсто на единия, а кметският наместник и той кръстосаха крака на другия. Ние с Кръсто обаче не можехме да седнем като тях. Тримата започнаха разговор, който Кръсто ми превеждаше. Разбрах, че това е ходжата. След малко той каза нещо, обърнат към трима ни, и излезе. Кръсто ми преведе, че ходжата помолил за извинение, че ни оставя сами и отишъл да ни донесе вечерята. След няколко минути той сам донесе кръгла ниска масичка, след това две ниски столчета и премести от край стената две възглавнички. После излезе, донесе голяма, почти колкото масичката, медна гравирана тава с храна на нея и ни покани. Започнахме да се храним. Тук вече имаше и вилици, и лъжици – и то алпака. Имаше и ножове. Яденето беше пак баница, но по-хубава от обедната, пак сирене, имаше и туршия – пиперки, в отделни пръстени панички и нещо като млечен крем, но малко възкисел и подсолнен. Отделно в медни чинии имаше по едно парче варено телешко месо. За пиене беше донесъл кана с вода и четири стъклени чаши. За мене тази вечеря беше богата.

След като се нахранихме, пак сам ходжата изнесе приборите и масичката. След като се върна, размениха по няколко думи тримата за преброяването, а Кръсто ми превеждаше. Аз зададох чрез него няколко въпроса на ходжата за семейството му и благодарих за вечерята, която беше прекрасна, както се изразих, а ходжата при тези думи широко се усмихна и по лицето му се изписа голямо задоволство. Разбрах, че има едно дете – момиченце на осем години, жена и стар баща, който

съжалявал, че не може да дойде при нас, защото бил болен. А, съгласно корана, жената на ходжата и момиченцето, не трябвало да се явяват пред нас. После кметският наместник се поклони, каза няколко думи, които Кръсто ми преведе като „лека нощ и приятна почивка” и си отиде. Ходжата ни преведе пак през коридорчето и влязохме в стаята, определена за нощуване. Каза нещо и излезе. Кръсто ни обясни, че му казал къде е клозетът и пожелал лека нощ.

Нашата спалня, за разлика от стаята, където вечеряхме, не беше с пръстен под, а с дюшеме, постлано с шарени черги, и дъските светеха от чистота. Леглата бяха своеобразни миндери с вълнени дюшеци и пухени атлазени юргани, а възглавниците – от блестящо бяло хасе. По стените имаше няколко картини с религиозно съдържание. Край едната стена стоеше висока цилиндрична печка, която, заедно с тръбите, беше боядисана с бяла бронзова боя. Тя леко гореше и в стаята беше приятно топло, а и времето не беше вече толкова студено, та почти нямахме нужда от отопление. Проветрихме добре стаята, защото имаше някаква неопределена миризма, и заспахме дълбоко.

Сутринта, щом се събудихме и излязохме от стаята, при нас дойде ходжата и показа на Кръсто къде да се измием. Поливахме си взаимно с ибрика, но тук имаше и сапун. После пак сам ходжата ни поднесе закуска в снощната стая от същата баница, топло прясно мляко и кафе. Току привършихме закуската, дойде кметският наместник. Простихме се с ходжата, още веднъж му благодарихме за гостоприемството и отидохме в наместничеството. Там му казахме, че ще се поразходим из селото и след това ще си тръгнем. Излязохме, а той отиде да нареди да приготвят катърите ни за път.

Селото се простираше на силно наклонен на юг терен. Уличките му бяха тесни, криволичещи между къщиците и страшно изровени от пороищата. По много от тях не можеше да мине нито волска, нито

каквато и да е друга кола. И наистина, никъде не видяхме кола, нито каручка – движеха се само катъри и магарета. В дворовете не можеше да се хвърли никакъв поглед от уличките – пречеха високите стени. Почти нямаше никакво дръвче да расте било в дворчетата, било край улиците. Всичко бе сиво-пепеляво и само отблясъците от слънчевите лъчи по разноцветните скални отломки малко съживяваха картината.

Вървахме с Кръсто по кривите улички нагоре към най-високата част на селото. По пътя си почти не срещнахме никакви хора, а и от дворовете не се чуваше никакъв звук. Като че всичко живо бе излязло от селото. Не се чуваше даже кучешки лай. Тези високи и дебели стени с порти от грубо издялани целеници, наковани една до друга, а върху всеки две – там където се срещат, закована още една, така че да няма никаква, макар и съвсем малка пролука, като че не пропускаха да проникне никакъв звук навън от къщите и дворовете. Оставихме след себе си и последната къща от най-северната страна на селото и се озовахме на голо хълмче, от което се виждаше цялото село. Пред погледите ни се откриха дворовете като от птичи поглед. Забелязахме, че на много места се мяркаха жени. Значи не бяха пусти къщите. Тогава Кръсто ми каза, че техните верски закони не разрешават да се мяркат по улицата, щом в селото има друговерци, даже говорът им не бива да бъде чул от тях.

Погледите ни се плъзгаха по сивите покриви на еднообразните къщици и само джамията с невисокото си минаре ги спря за малко. На юг, между туфички от шубраци, се забелязваха малки нивички, като кръпки на дрипава черга и до тях се мяркаха хора, а още по-нататък по малки полянки пъплеха стада от овце, в горичките – кози, а и доста говеда. Мислех си – ето това е мизерното препитание на тези хорица: мънички парцелки с тютюн и недохранен добитък. А аз съм дошъл да преброя този добитък, за да може фашистката държава да ограби

вълната, млякото и месото, за да задоволи ненаситния търбух на герmano-фашисткия звяр. И затова писах толкова бройки, колкото ми казваха селяните.

Заслизахме с Кръсто надолу, вгълбени всеки в своите мисли, а те бяха почти еднакви – че трябва да се търсят всякакви форми за отпор срещу фашизма.

Когато пристигнахме пред наместничеството, катърите стояха готови за път. Имаше пак десетина стари албанци, дошли да ни изпратят. Тръгнахме пеша, а двама души водеха катърите. Извън селото всички ни направиха дълбоки поклони, ние им отвърнахме и се качихме на катърите. Поехме по обратния път, а нашите изпращачи, начело с кметския наместник, се върнаха в селото.

На връщане пътувахме по-бързо и по-леко. Катърите стъпваха по-уверено и не се клатушкаха така много, както на отиване. В Баняне пристигнахме около обяд. Обядвахме у Кръстеви, починахме и после докладвахме на кмета за извършената работа. Той огледа списъците и ни похвали. Разбрахме, че няма никаква представа за добитъка в селото - явно никога нито той, нито друг от общината бяха ходили там.

През великденската ваканция си отидох във Василовци. Радостта на жена ми и синчето беше голяма. Още с пристигането започнаха да ме разпитват за живота ми там, за страшното пътуване през зимата, за албанците /аз им бях писал, че има цели албански села/. А като им разказах, че съм ходил в албанско село и там съм ял и нощувал, те ахнаха от изненада. От своя страна пък те ми разказаха за страшното наводнение. От гарата до главната улица всичко било залято, а нашата маза се напълнила до тавана с вода. Железопътната линия била разкъсана и къщата на Цветан Ленкиния се срутила и какво ли не още.

Но ваканцията бързо мина и аз се върнах обратно в Македония, а жена ми и детето останаха пак сами. Учебните занятия вървяха добре,

сближих се още повече и с банянци. Забелязах, че доста хора вече са готови за съпротива срещу фашистката власт или вече оказват такава в завоалиран вид. Споделих някои мисли в това отношение с Кръсто Каев и с колегата ми-съквартирант Петко Цачев. Те бяха готови за действия, обаче не виждахме възможност за такива действия.

След завършване на учебната година се прибрах отново при семейството си във Василевци. Съгласно заповедта за преместването ми в Македония, очаквах есента да бъда върнат на старото си учителско място, но започнах да правя и постъпки за назначаване във Василевци, където се освобождаваше едно място. Не минаха обаче и двадесетина дни от връщането ми от Македония, когато получих телеграма-заповед от Областната училищна инспекция в Скопие, да се явя веднага в местослужението си като контролър на харманите. Страшно ядосан, отговорих телеграфически, че ще бъда контролър на вършачка във Василевци. На третия ден получих нова телеграма, че във Василевци не мога да бъда контролър, а незабавно трябва да се явя в Баняне, в противен случай ще бъда най-строго наказан.

Не исках да се противопоставям повече и тръгнах. Когато пристигнах, вършитбата току-що започваше. Явих се в общината. Кметът беше излязъл в едномесечен отпуск. Срегнах се пак с Кръсто Каев, който ми съчувстваше, че ме разкарват от толкова далече, но се и радваше, че не е изпратен непознат човек и се надяваше, че ще помогна и на техните хора, както помогнах на албанците в Блатце. Помолих то, тъй като той познава хората по-добре от мене, да обиколи всички, освен ревностните поддръжници на властта /а те бяха само няколко семейства/, и да каже на хората да крият зърното кой както може, а аз ще се правя, че не забелязвам нищо. Така започна моето „контролърство“ на харманите в селата Баняне и Чучер, в което продължавах да квартирувам.

Стоях цял месец там, докато окончателно привърши вършитбата и ми беше разрешено да си отида у дома. Когато ме изпращаха, хората ми благодаряха от сърце, а с Кръсто Каев крепко се прегърнахме, като че предчувствахме, че вече няма да се видим.

След връщането ми във Василовци разбрах, че все още има свободно място и веднага дадох молба да бъда назначен на него. Почти не очаквах да стане това, защото със заповед № 2024 от 3 юни 1942 година бях възвърнат на учителското си място в Куделин и трябваше да замина за там. Неочаквано обаче на 24 септември 1942 година получих заповед от Областната инспекция във Враца под № 670 от 14 септември, че съм назначен за учител в кварталното първоначално училище в село Василовци за една година. На 26 септември встъпих в длъжност.

Тук бяхме: Младен Сотиров и съпругата му Димитринка от Василовци, Атанас Петков /Таско/ от село Медковец и аз. Работех с желание, но все имаше нещо, което ме подтискаше – неизвестността. Хубаво беше, че съм си у дома, при семейството, в собствения дом, в който след изграждането му през 1935 година бях живял само през ваканциите. През тази учебна година участвах в подготовката и изнасянето на пиесата „Цигани” по Пушкин, заедно с останалите учители от първоначалното училище и тези от основното училище. Пиесата представихме с голям успех няколко пъти във Василовци, а и в няколко други села.

Лятната ваканция започна, а аз пак бях в неизвестност за следващата учебна година и това ме безпокоеше. И ето, че на 30 юли 1943 година дойде нова тревога – пристигна предписание на Областната училищна инспекция в София, че със заповед № 3234 от 15 август 1943 година на Министерство на народното просвещение ме преместват от село Василовци в село Преслъп, Трънска околия. Последва и друга

заповед от Врачанската училищна инспекция, че ме преместват в Преслъп, без да ми се запазва мястото във Василковци.

През останалата част от лятната ваканция бях страшно подтиснат, защото трябваше наново да започна скитничество в неизвестността.

На 14 септември 1943 година пристигнах в град Трън, в Околийската училищна инспекция. Околийски училищен инспектор беше Петър Флоров, виден земеделец от град Лом, а секретар на инспекцията – Борис Стоилков от село Бусинци, Трънска околия. В този ден инспекторът беше командировка в град Кюстендил, а секретарят – като разбра, че съм от Ломска околия, само на 15 километра от Лом, някак си особено радушно ме прие и нареди да ми се нагласи легло за нощуване в неговата канцелария. На другия ден щял да извика човек от Преслъп да ни заведе, ако дойде и другият назначен учител. От доброто разположение на секретаря към мен, а и като разбрах, че сме назначени двама учители в Преслъп, малко се поуспокоих и спях спокойно.

На другия ден, 15 септември, сутринта пристигна и другият колега. Стоилков веднага се обади по телефона в селото, училищният прислужник незабавно да тръгне с едно магаре за Трън, за да ни заведе още до вечерта там. Пригответе багажите си. Малко след обяд пристигна и нашият водач с едно дребничко магаре. Натоварихме животинчето с два денка и два кифара така, че само ушите му се виждаха, а гърбът му се изви като кобилица и прислужникът го поведе, а ние тръгнахме след него. Оказа се, че само на два километра от Трън започва една козя пътека, която ту се изкачва, ту слиза по многото възвишения. Това е пътят за селото. След повече от три часа навлязохме в гъста гора, все по такава пътека, а някъде далече се чуваше заглушен шум на река. Попитахме далече ли е още, а водачът ни отговори, че има „пола час”. Решихме да починем малко, щом има само половин час до селото. Поседяхме на камъните петнадесетина минути, но ни стана

студено и пак тръгнахме. Вървахме повече от половин час, шумът на реката се чуваше все така глухо. Озадачихме се малко и пак попитахме дали не приближаваме вече. Каза ни се, че има „йош мало”. Но какво е това още половин час, а след изминаването на 40-50- минутен път още малко, пък никъде не се вижда село – така и не разбрахме.

В гъстата гора вече вървахме повече от час и половина в полумрак. Започна видимо да се свечерява вече, а ние все не пристигахме. Водачът ни почти не говореше нищо, а ние с колегата и не се опитвахме да се разберем с него. Той говореше сръбски. Аз разбирах почти всичко, но колегата казваше, че нищо не разбира и затова си мълчахме. Най-последно започнахме да слизаме по стръмна пътека, която водеше към някаква долина и там се чуваше по-силно шумът на реката. Стъмни се. Някъде пред нас заблещукаха тук-там по някоя светлинка. Разбрахме, че това е селото. Като повървахме още двадесетина минути, стигнахме малка, но много буйна река, която блъскаше водите си в едрите камъни и бучеше. Тръгнахме покрай левия бряг срещу течението. След малко се показаха няколко къщурки с мъждукащи светлилки. Спряхме пред едната, вратата на която беше отворена. Оказа се, че е кръчма и нашият водач ни попита „волиме” ли да прием „по одну цуйку”. Разбрах, че ни кани с ракия и отказах, а колегата нищо не разбра. Попитах къде ще ноцуваме и тогава прислужникът отговори: „У школу.” После ни поведе към един хълм. Повървахме и видяхме самотна сграда на два етажа. „Овде е нашу школу” – рече сърбинът и спря магарето. Свалихме куфарите и денковете, той върза магарето за едно дърво, взе един денк и се заизкачва по външна каменна стълба към горния етаж на сградата. Ние взехме останалия багаж и го последвахме. Отключи една врата, влезе, драсна клечка кибрит и запали газена лампа. Тя едва-едва озари дълъг коридор, в който видяхме натрупани чиновци. Внесохме багажа си, а прислужникът ни каза, че тази нощ трябва да

нощуваме както можем в училището, пък на другия ден ще ни настанят по-добре. Пита ни имаме ли нещо за ядене и като му отговорихме утвърдително, ни каза да вечеряме бързо и да гасим лампата. Да заключим вратата и ако през нощта хлопа някой, да не отваряме – вратата не можела да се отвори отвън. След това каза: „Лаку нощ” и си отиде.

Останахме с колегата като птички в клетка. Отидох към вратата и видях, че е скована от груби, дебели дъбови дъски и не се заключва, а се залоства с две дебели дървета, така че наистина отвън не само не може да се отвори, но и не може да се строши. Казах на колегата, че сами се затваряме в зандан, а той ме запита почти шепнешком и с треперещ глас - защо ли прислужникът ни каза да гасим бързо светлината и да залостваме и кой ли може да идва да хлопа през нощта. Отговорих му, че не зная, но забелязах, че и моят глас не е много уверен. Бяхме се уплашили и двамата и почти не ядохме, а бързо разтворихме денковете, та постлахме по нещо на дюшемето /то беше поизмито/, разсъблякохме се, изгасихме и легнахме. Дълго говорихме и не заспивахме. Някъде късно през нощта съм заспал и когато се събудих, през прозорците вече се прокрадваше дневна светлинка. Колегата също се събуди. Облякохме се. Току-що бях отлостил вратата и прислужникът на училището дойде. Запита добре ли сме спали и хлопал ли е някой. Отговорих, че спането не е било много добре, но никой не е идвал, а той отговори: „Добро, добро”. Запита ни ще викаме ли учениците този ден. За негова изненада му казах, че сега няма да ги събираме, а ще си правим плановете, пък той да си отиде и да дойде след около час. Без да каже нито дума, нашият единствен познайник си отиде.

Излязохме с колегата на малката тераска на стълбището пред вратата и заоглеждахме наоколо. Първият етаж на училищната сграда беше иззидан от камък и стените бяха неизмазани. Така и не разбрахме

за какво служи този етаж. Край сградата имаше около стотина квадратни метра силно наклонен към реката „училищен двор”, а от него се спускаха на няколко страни стръмни пътеки. По-нататък и около училището се простираше рядка гора от разнородни дребни дървета и далече, може би на километър, се виждаха на едно място три-четири къщички, а малко по-далече на още няколко места, пак на такова разстояние, по още толкова или някоя повече. Училището стоеше самотно на високия хълм, като че ли да го виждат от всички къщички, пръснати на километри из гората. Никъде не се виждаше жива душа.

Влязохме в коридора и видяхме две врати – по една от двете страни. И двете бяха за учебни стаи, но в едната имаше чинове, а в другата нямаше. Види се, тези в коридора бяха за там, но още не бяха внесени. Зад чиновете, пак от двете страни на коридора, се виждаха още две врати, но там не можеше да се влезе, защото пречеха натрупаните чинове. Стените и таваните бяха варосани, а дъсчените подове – поизмити, макар и не много добре.

Излязохме пак на тераската, спогледахме се и колегата тъжно изрече:

- В този пуцинак ли ще прекараме цяла година, сред съвсем чужди хора, с чужд език? Та аз не разбирам нито дума, как ще обучавам тези деца и ще „превъзпитавам” възрастните? А по всичко изглежда, че и съвсем не сме желани тук! Снощи в кръчмата седяха десетина души, но нито един не дойде да ни види и тази сутрин няма никой. Аз няма да остана тук, па макар и да не ми дадат никъде учителско място.

Аз тутакси отговорих, че също няма да остана и затова предлагам да си вървим още сега. Решихме като дойде прислужникът да му кажем, че трябва да се върнем пак в Трън, защото ще имаме конференция. Казано ни било от инспектора да дойдем да видим къде е и

какво е селото и да се върнем, като си донесем пак багажа, защото ще спим в инспекцията с нашите одеала и спално бельо.

-Ами ако прислужникът не пожелае да ни върне багажа с магарето обратно в Трън, какво ще правим?- рече колегата. Отговорих му, че ще се мъчим всячески да го убедим.

В това време прислужникът дойде. Ние вече бяхме опаковали денковете и той ни погледна малко смутен. Аз не чаках да недоумява повече и направо му казах, че трябва да докара магарето, за да се върнем пак в Трън. Той отвори уста и с малко забавяне и запъване запита: „Па...защо...бога ми?” Отговорих, че имаме конференция и то няколко дни и трябва да си закараме и багажа, та да ноцуваме с него в инспекцията. Това съвсем обърка нашия човек, но след минутка, като че ли му стана ясно, че ще бягаме и той започна да настоява да отидем поне у дома му да изпием „по една кава” и тогава да тръгнем за Трън. Това негово настояване учуди пък нас и аз отговорих, че трябва да бързаме, че не ни се пие кафе, но той упорито настояваше и даже леко опря ръката си на рамото на колегата и приятелски го заподканя да вървим. Спогледахме се с колегата, като да се питахме – какво да правим и не устояхме, а тръгнахме подир него, като той беше вече заключил вратата на училището. Слязохме на около двеста метра от училищния двор и завихме по една пътека по течението на реката. След малко се откри полянка и на нея самотна къщичка, която горе от хълма не бяхме видели.

„Овде е моя кука” – рече сърбинът и ние видяхме зад къщицата открит обор с десетина крави и едно магаре – същото, което предния ден донесе багажа ни. Стопанинът отвори вратата на къщицата и ни покани вътре. Влязохме в опушена стаичка, край едната стена на която гореше огън и пушекът излизаше през широка камина, а отчасти се виеше и в стаята. Подаде ни трикраки столчета и ни покани да седнем. В това време отвън влезе стопанката, както изглеждаше, и ни приветства с добре

дошли. Двамата с мъжа си влязоха в другата стая, а ние с колегата само се оглеждахме и нищо не продумвахме. Не след дълго стопанинът влезе и ни подаде по чаша кафе без чинийки, без поднос, с думата „Изволите” и пак влезе в другата стая. Ние се спогледахме и колегата тихо рече: „Аз няма да пия това кафе.” – и понечи да го излее зад себе си на пръстения под, но в този момент се показа стопанинът с чаша кафе в ръка и ние започнахме да сърбаме. Аз гледах как колегата се мръщи, па погледнах и към стопанина да видя забелязва ли това, а всъщност усещах, че и аз правя гримаса. Но, както и да е, изпихме кафето и станахме. Стопанката излезе от стаята, ние се сбогувахме с нея и тръгнахме, излезе и нашият пръв познайник и поведе магарето след нас. Изкачихме се край училището, натоварихме багажа и поехме по друга пътека обратно за Трън. На две места минахме покрай няколко къщурки, пак с обори край тях, срещнахме двама мъже, по-нататък и една жена с дете, но струва ми се, че никой не се интересуваше кои сме. Нашият водач не размени никаква дума с никого. Излязохме пак на пътеката, по която дойдохме и поехме през гората със свити сърца. По целия път до Трън разменихме не повече от десетина думи с прислужника. Той се оказва несловоохотлив, а и като че ли слабо разбираше нашата реч и това го затрудняваше. С колегата също малко говорехме. Бяхме се видели за пръв път едва преди 24 часа, не се познавахме, нямахме общи мисли. В Трън пристигнахме някъде следобед. При инспекцията освободихме нашия водач, благодарихме му и той веднага се върна обратно, за да не закъснее.

Когато се явихме при секретаря Борис Стоилков с денковете и куфарите, той ахна. Ние обаче твърдо и недвусмислено му заявихме, че в Преслъп няма да се върнем. Той се подвоуми малко, засуети се, защото инспекторът все още не се бе върнал от Кюстендил, па рече кротко: „Е, какво мога да направя аз? Ще почакайте да се върне Флоров.” Колегата

обаче заяви, че ще си отиде и ще иска да бъде изпратен в Беломорието. Стоилков не възрази и той веднага си замина. Повече нищо не научих за него. Забравил съм и името му. Помня само, че беше някъде от Пазарджишка околия.

Аз останах и Стоилков ми разреши, пак да се настаня за нощуване на кушетка в неговата канцелария. И така стана, че настаняването беше за дълго. Сутрин скътавахме кушетката в складовото помещение, а вечер я слагахме.

На другия ден се върна училищният инспектор Петър Флоров и Стоилков ме представи, че съм от Василевци, Ломска околия. Флоров засия от радост, че има в околията учител от Ломско. Въведе ме в кабинета си и надълго ме разпитва. Оказа се, че познава доста земеделци от Василевци и то най-прогресивните. Познава и комунисти. Разпитва ме и за Лом, защото бил дошъл в Трън още в началото на месец юли и не си бил ходил. Каза с досада, че и той е командирован и това му тежи като воденичен камък, но нямало що да прави. Бях чувал за него и по-рано, че е прогресивен човек, но сега разбрах, че мрази фашистката власт. След 9 септември 1944 година Петър Флоров беше издигнат за околийски управител на град Лом и работи няколко години с голям ентузиазъм и преданост.

Така аз останах в Трън в помощ на секретаря с изчакване да ми се намери друго учителско място. Петър Флоров се държеше с мен съвсем свойски. Малко се задържаше обаче в Трън и аз бях непрекъснато с Борис Стоилков, с когото доста се сприятелихме, даже му ходих на гости за 24 часа в село Бусинци.

В Трън стоях повече от месец, като два пъти си ходих до Василевци. После „учителствах“ около десетина дни в село Ракита, Трънска околия, после Флоров пак ме върна в инспекцията и на 1 декември 1943 година встъпих в длъжност учител при първоначалното

училище в село Клисуре, Трънска околия. След няколко дни в Клисуре дойде вест, че полицията и жандармерията блокирали село Преслъп, защото научили, че там се крие голяма група партизани и изгорили по-голямата част от къщурките на тези бедни планинци. Много се мъчих да науча нещо за съдбата на моя познайник от Преслъп – прислужника на уилщето, но нищо не можах да разбера.

Село Клисуре бе с полубългарско-полусръбско население. Езикът му не бе сръбски като в Преслъп, а нещо като говора на хората от Белоградчишкия балкан. Аз говорех с тях на белоградчишкия диалект и се разбирахме добре. Затова и бързо се сближихме.

Селото имаше 29 махали, пръснати из Власина планина. Най-голямата махала Дервент бе с 45 къщи, първоначално училище с 4 паралелки и прогимназия с две паралелки първи клас и по една – втори и трети клас. Аз бях в Дервент. Там бяхме 4 първоначални учители и 5 души прогимназиални. В училището идваха децата от 24 други махали: Гранджина, Бохчачова, Зайна, Дебели дял, Гаджина, Пейна, Стрезина, Савина, Дракева, Кошарци, Терзичова, Ковачева, Пишмитова, Тутунчина, Костина, Вукадинова, Милина, Лалина, Скубина, Драганова, Шарина, Велкова, Близнакова, Дражина. В махалите Кебанова, Грубина и Смудина имаше първоначални училища с първи до четвърти клас, слети в две паралелки, а в махалата Митница имаше само една паралелка от първо и второ отделение, а децата от трето и четвърто идваха в централната махала Дервент.

Месец декември мина бързо и си заминах за Василевци в зимна ваканция. Върнах се на 12 януари и пак започнахме учебните занятия. Бях вече навлязъл добре в работата си и макар че обучавах децата само около два месеца, резултатите се почувстваха. Но... ето че започнаха англо-американските бомбардировки над София и други наши градове. Българското фашистко правителство се обърка. Министерството на

народното просвещение нареди да разпуснем учениците и да се прекратят учебните занятия, но ние, учителите, да останем по местата си. Всички учители бяхме от вътрешността на България, но не ни се разрешаваше да си отидем. Тогава шестима напуснахме квартирите си и се установихме в училището. Спяхме по трима в две учебни стаи, а едно антре превърнахме в кухня. Снабдявахме се с продукти както можехме и си готвехме по дежурство, но главен готвач беше Петър /презимето му съм забравил/ от котленските села. Разбира се, много често минавахме само със суха храна, защото не можехме да намерим продукти.

Училищната сграда - кой знае защо, беше издигната на една височина на повече от километър от Дервент и оттам почти всички къщи се виждаха, а на около 500 метра от училището, в противоположната страна на махалата, започваше гъста горичка, която по-нататък се свързваше вече с просторна гора. Ние често отивахме край горичката, сядяхме и водехме дълги разговори и спорове относно политическата обстановка. Един от учителите все още настояваше, че германската армия е непобедима. Аз пък му отговарях, че вече е свършено с нея и му привеждах за доказателство разкъсването на блокадата на Ленинград и че германските войски са разгромени и отхвърлени на стотици километри далече от там. Сочех му и разгрома им в Сталинградската битка и излизането от строя на фашистка Италия. В други разговори му сочех успехите на нашето партизанско движение, въпреки че през зимата монархо-фашисткото правителство се опита с многобройна войска и полиция да го разгроми.

Една вечер бях излязъл сам край горичката. Малко след като бях поседнал, чух леки стъпки в шумака зад себе си. Обърнах се, но не забелязах нищо, а само чух прашене от счупване на клонче. Взрях се по-добре и забелязах въоръжен човек няколко метра навътре в шумака, който ми махаше с ръка. Постоях малко, озърнах се, а той пак ми замаха

– викаше ме към себе си. Навлязох навътре и се срещнахме. Той веднага ми каза, че вероятно се досещам какъв е и че два пъти слушал как разпалено съм говорел пред колегите си за победите на Съветския съюз и за успехите на партизаните в България и решил да ми се довери. Веднага му казах, че колегите сега са долу в Дервент и аз съм готов да услужа с каквото мога. Тогава той ме повика по-навътре в горичката и каза, че има още двама другари, които са на пост в другия край, а от мене иска, ако мога, да дам колкото обичам парична помощ и още да му донасям, доколкото мога да разбера, за състоянието и въоръжението на жандармерийската част в Дервент. Веднага му дадох 300 лева и му разказах, че жандармеристите са 15 души, че съм виждал всеки въоръжен с по един шмайзер, а в помещението им има и две картечници. Партизанинът каза, че засега това е достатъчно, благодари много за парите, даде ми 300-левова марка „фонд съпротивително движение” и каза, че в петък по това време ще ме чака пак тука с парола от моя страна: „ах, змия”, а от негова страна или на негов другар: „безвредна е”. При последната дума бързо се обърна и изчезна в шумака.

Така започнаха моите срещи с партизаните, но почти винаги идваше първият ми познайник и само два пъти – други двама. Давах им пари, няколко пъти им давах хляб, понякога по буца сирене или парче кашкавал. Давах им сведения за движението на жандармерийската част и те се готвеха да я разгромят, но към средата на месец май се срещнахме с Бранко - партизанина, който пръв се свърза с мен и той ми каза, че това е последната ни среща, защото се изтеглят в югославска територия. Благодарни ми още веднъж от сърце и каза да продължавам борбата неотстъпно до победата, която е вече близо. Прибрах се в училището с такава тъга в сърцето, като при голяма загуба.

Учебните занятия така и не продължиха. Стояхме в Клисурса до 15 юни и ни освободиха.

Прибрах се у дома във Василковци. Политическата атмосфера все повече се нажежаваше. Слушах радио Москва, което съобщаваше резултатите от блестящите операции на съветските войски. Съветската армия беше минала в настъпление по всички фронтове и гонеше германците по петите. Беше навлязла в Румъния. Цялата територия на Съветския съюз вече беше освободена.

Във Василковци се свързах с адвоката Никола Горанов – василковчанин, на работа в Лом, и със стария революционер, участник във въстанието през 1923 година Велю Боровишки и няколко пъти давах пари в помощ на антифашисткото движение. Връзка имах и със Симеон Петров – брат на партизанина Александър Петров /Сандо/ и давах помощи и чрез него.

През това лято от Василковци бяха интернирани семействата на четирима партизани/Александър Петров, Ценко Стоянов, Георги Върбин и Васил Стефанов/ чак в Омуртагска околия. Много антифашисти от селото бяха хвърлени по затворите.

Почти редовно слушах радиостанция „Христо Ботев”, по която се разобличаваше Багряновото правителство като прогерманско и се призоваваха трудещите се към засилване на борбата против германците и българските им лакеи.

Събитията се развиваха много динамично. На 5 септември Съветският съюз обяви война на България. Съветските войски вече бяха прекосили Румъния и приближаваха българската граница. Народът ликуваше.

Аз бях получил вече заповед № 2058 от 10 юли 1944 година на Министерството на народното просвещение за възвръщането ми от село Клисура в Куделин, а на 6 септември получих писмо от Областната училищна инспекция във Враца да се явя на 7 септември в Куделин за подготовка по откриването на учебната година. Пристигнах там вечерта.

Веднага се скрещнах с хората, но там нямаше никакво особено напрежение. Потърсих ония, които бях сплотил около себе си преди години, но се оказа, че едни са са напуснали селото и са отишли на работа по градовете, а други са „угаснали”. Но в Куделин с нищо не се чувстваше и фашистката власт.

Радиото, което оставих преди време в училището, беше повредено и не работеше. Училището беше празно. Учителският персонал предната година беше намален пак на един учител. Замествал ме един колега от Видин и след като си заминал в началото на юни, вече не се върнал. На 8 септември започнах ремонт на училищната сграда.

На 9 септември сутринта дойдоха трима души от Брегово, към чиято община беше село Куделин, и обявиха новата власт на Отечествения фронт. Кметският наместник си остана на мястото като представител на отечественофронтовската власт. Всичко мина съвсем тихо, защото селото не бе имало никакви антинародни прояви.

Още не бе стихнала радостта от победата, когато на 11 септември се разнесе тревожно известие, че към град Кула настъпва от Югославия германско военно подразделение. Идващи от град Видин куделинчани съобщиха, че там всички партизани и голям брой доброволци сформирали няколко роти, които веднага заминали за Кула. На другия ден доброволците вече станали повече от 700 души, повечето младежи - с голям ентузиазъм и висок боен дух. Заприиждали доброволци и от селата не само на Видинска, а и на Ломска и Белоградчишка околия и на фронта при Кула се събрали няколко хиляди, които успели да спрат врага. През следващите дни разбрахме, че вече са пристигнали и съветски войски, немците са отблъснати на югославска територия и бързо отхвърлени далеч на запад. Отдъхнахме си. Премина още една опасност, надвиснала отново от омразните хитлери.

Продължих ремонта на училището и до 13 септември всичко беше готово. През това време жена ми писа, че във Василевци много от учителите били уволнени и от партийния комитет ѝ казали, че искат да се върна в училището. Те били поставили въпроса за назначаването ми във Василевци. Отговорих ѝ, че учебните занятия започват на 15 септември и не мога да тръгна от Куделин, но щом получа заповед веднага ще дойда в село. Заповедта обаче се бавеше и затова, по настояване на другарите от Василевци и със знанието на училищната инспекция във Видин, на 21 септември напуснах Куделин и се явих във Василевци, където започнах учебните занятия в централното първоначално училище. Заповед обаче все още не идваше и аз не можех да направя акт за встъпване в длъжност.

Най-после на 21 ноември получих писмо от Врачанската училищна инспекция под № 13088 от 20 ноември, че със заповед № 468 от 20 ноември 1944 година съм уволнен от Куделин по незаемане на мястото си. На 26 ноември получих второ писмо от същата инспекция, че със заповед № 486 от 24 ноември съм назначен в първоначалното училище във Василевци на постоянно място, считано от деня на встъпването ми в длъжност. Въз основа на тази заповед встъпих в длъжност и заработих спокойно.

Изминалите два месеца от връщането ми от Куделин във Василевци бяха време на трескава работа. Учебно-възпитателната дейност трябваше да се постави на нови основи, да се влее ново съдържание, да се изменят коренно формите и методите на работа. И аз се хвърлих с цялата си енергия, с младежки жар да издигна своята учебно-възпитателна дейност на високо идейно и научно ниво. Успоредно с това бях и първият помощник на директора Илия Томов, стар педагог и революционер, участник в Септемврийското въстание през 1923 година, който ми гласува пълно доверие.

Наред с това се хвърлих и в обществена дейност. Станах член на РМС и за късо време около нелегалната до 9 септември група ремсисти се обединиха много млади хора. С тези младежи, а и с някои от по-възрастните и по-голямата част от учителите се даде силен тласък на читалищната дейност. Всяка вечер училищната сграда кънтеше от спевките на хористите /читалищна сграда нямаше и училището беше и читалище/, подготвяха се театрални спектакли, лектори работеха в библиотеката и се подготвяха за лекции. Аз бях и в театралната, и в лекторската група. През месец октомври усилено се готвеше театрална постановка, а се готвехме и за тържественото отпразнуване на първия след Девети септември - голям тогава празник Първи ноември - Денят на народните будители.

На 31 октомври всичко беше окончателно готово: украсата с революционно съдържание в училището, общината, училищния двор и улиците /тогава площадът не съществуваше, както и читалищната сграда/. Оставаше на другия ден да се ръководи тържеството, за което бяхме определени двамата с директора Илия Томов

Ние с жена ми очаквахме второ дете, но не смятахме, че раждането ще бъде скоро. На 1 ноември станахме сутринта, закусихме и аз се приготвих да вървя, като казах на жена си засега да остане у дома. С пристигането в училището с Томов се захем с последното доуточняване на някои неща около тържеството. Но не минаха и двайсетина минути, в училището дойде тъщата ми и каза бързо да извикам лекарката и да дойда с нея. Оставих тържеството и побързах при д-р Стайчева. Казаха ми обаче, че тя е заминала за Лом. Отидох тогава при съседа ни д-р Борис Генов, а той ми каза да извикам баба Гика, която може добре да помогне при раждането, защото той не е гинеколог, а в случай, че има някакво затруднение, той ще си е у дома и за минутка ще дойде. Отидох при жена си да ѝ кажа как стои положението, но тя

категорично отказа да я акушира баба Гика, защото ѝ е кумица и ме отпрати при баба Гина. Полетях – вече с колелото, да викам нея. Доведох я само след двайсетина минути. Тя също бе опитна и раждането стана след малко повече от час. Около 12 часа ни се роди дъщеря и ние с жена ми бяхме толкова радостни, че не знаехме какво да правим. По едно време се сетих, че д-р Генов чака, ако стане нужда да окаже помощ и бързо изтичах да му кажа, че си имаме дъщеря и жена ми е много добре. Той ми честити сърдечно. После бързо отидох да доведа сина ни Виктор, който беше у дядови си. Като видя сестричката си, той най-много се зарадва, а беше само на девет години и четири месеца. Преди това той много пъти казваше, че иска сестричка. Десетки пъти се е молил: „Мамо, моля те, мамо, роди ми едно братче или сестриче да си играем! Най-добре да е сестриче! Моля те ма, мамо!”

В тези ноемврийски дни се нагърбих и с още една нелека задача – организирах и оглавих помощна организация за събиране на помощи за фронта. Основният лозунг беше: „Всичко за фронта, всичко за победата!” Комитетът на помощната организация, под ръководството на партийната организация, не жалеше сили и за късо време обходихме цялото село и събрахме много продукти, бельо, чорапи и др. Всичко бързо изпращахме на фронта, където и нашата армия, заедно със съветската червена армия громеше врага. За неуморната ми дейност в помощната организация бях награден с медал „Отечествена война”.

Оттук нататък се заредиха само радостни дни, но едновременно с това и пълни с творческо напрежение. От сутрин до късна вечер бях зает в училището и в обществените организации. Жена ми сама отглеждаше децата ни, домакинстваше и се занимаваше със селскостопанска дейност. Никой в нищо не ѝ помагаше. Майка ѝ, макар да живееше близо, рядко идваше, но и тогава нищо не похващаше у дома. Майка ми пък беше далече, в друга околия. Единствено баба Горана, старата ни съседка,

понякога приглеждаше детето – дъщерята, та жена ми си свършваше нещо в домакинството. А не беше само готвенето, месенето на хляб, прането, чистенето, а какво ли не още. Тя отглеждаше свине – и то няколко, кокошки – над сто, та и коза, от която дояхме хубаво мляко. Но ние бяхме млади и сякаш хвърчехме.

През месец януари 1945 година за седалище на Втора околийска училищна инспекция беше определено село Брусарци, вместо село Медковец. Василевци беше към Брусарската инспекция. В същия месец учредихме ново учителско дружество, за чийто председател избрах мен. Това още повече усложни задачите ми, но аз продължих със същия ентузиазъм.

Събитията на фронта се меняха със светкавична бързина. Нашата армия водеше боеве рамо до рамо със Съветската армия. Германците отдавна бяха прогонени и от югославска, и от унгарска територия. Съветските войски всеки ден разгромяваха огромни войскове части на врага на собствената му територия и притискаха звяра вече в бърлогата му.

На 9 май 1945 година съветското знаме се развя над Райхстага и хитлерова Германия капитулира. Тази вест се разнесе по цяла България с мълниеносна бързина. Партийният комитет във Василевци организира вечерта многолюден ентузиазирани митинг, на който произнесох пламенно слово.

През лятото директорът Илия Томов се разболя и възложи на мен подготовката на новата учебна година. Това не беше лека задача, защото нашето училище беше средишно, а средишният директор отговаряше за двете училища във Василевци, за училището в село Дондуково и за двете училища в село Сталийска махала. Справих се обаче и с тази задача.

Учебната година започна, но здравословното състояние на Илия Томов се влоши още повече и той бе пенсиониран по болест. На 21

октомври получих заповед № 162 от 16 октомври 1945 година на Врачанската училищна инспекция, с която бях назначен за средищен директор в село Василовци. Така поех още едно голямо задължение, защото като директор няха намаление на часовете, а обучавах паралелка с пълен брой часове. Работата ми обаче беше с високи резултати. И днес пазя служебни свидетелства за учебните 1945/46, 1946/47 и 1947/48 години, в които е дадена оценка отличен за цялостната ми учебно-възпитателна и обществена дейност.

Най-паметният ден в живота ми и днес остава 17 декември 1945 година, когато получих партийната си членска книжка като член на БКП. От тогава и до ден днешен винаги съм бил войник на Партията.

Заредиха се дни на напрегнат труд. Аз имах опит като главен учител, но работата ми като средищен директор беше десетократно по-тежка и разнолика. Трябваше не само да върша административна работа, но и да обучавам четвърто отделение и да контролирам учебно-възпитателната дейност на 15 учители в двете училища на Василовци и на повече от 20 учители в съставните села на средището.

Така изтече учебната 1945/46 година. През лятото към училищните инспекции бяха изградени тричленни комисии по назначаване на учителите. Брусарската комисия се оглави от училищния инспектор, а за член на същата бях назначен и аз. В тази комисия останах до 20 ноември 1948 година, когато преминах на друга служба. Дейността ми в комисията, заедно с тази като председател на учителското дружество, ме ангажираше извънредно много. Всяко лято от началото на месец юли до 15 септември най-малко по три дни седмично трябваше да бъда в Брусарци. Не си доспивах, няха време да се нахраня, за да мога срочно и докрай да изпълнявам поставените ми задачи. И днес се чудя, откъде се вземаше у мене толкова много енергия?!

Спомням си, че отидох на едно заседание на ръководството на дружеството, въпреки че имах страшно главоболие. Дневният ред беше дълъг и тежък. Аз ръководех заседанието, докладвах различните въпроси, а главата ме болеше до пръсване. Усещах, че имам и висока температура, но продължих заседанието до изчерпването на дневния ред. Закрих заседанието и чак тогава казах на другарите си, че съм много болен. Станах, но се олюлях и двама ме задържаха да не се струполя. Отведоха ме, та легнах на кушетката в съседната на канцеларията на дружеството стая, предназначена за евентуално нощуване. Доведоха лекар, който ми направи инжекция, даде ми лекарства и аз съм заспал, а лекарят стоял повече от час при мене, защото ту съм се унасял в сън, ту съм бълнувал под действието на високата температура. Късно вечерта успях да се прибера във Василевци и на другия ден лежах до вечерта.

През пролетта на 1946 година се проведе първият конгрес на работниците по просветата, партийните работници и работниците по печата. За делегати на конгреса от Брусарската инспекция бяхме избрани аз и Милчо Николов, учител в село Комозица. Конгресът заседава четири дни и премина при голям ентузиазъм. Тежестта на работата му падна върху дейността на няколкото десетки хиляди учителки и учители в началните, основните и средните училища и преподавателите и професорите във висшите учебни заведения на нашата обновена, свободна родина. Конгресът призова работниците по образованието и по печата и партийните работници да извършат на основата на политическата революция още по-голямата културна революция, за реализирането на която най-голям дял се отреждаше на УЧИТЕЛЯ. Затова при закриването на конгреса ръководещият последното заседание заключи с думите: „Ще дойде ден, когато хората, като видят учител, ще казват: „Станете, Учителят иде!“ При последната му дума конгресната зала гръмна от Интернационала и дълго ехтя.

Като се върнах от конгреса организирах събрание с учителите на територията на инспекцията и подробно разказах за работата и решенията му.

Следващата учебна 1946/47 година беше с още по-голямо напрежение. Трябваше да издигам на все по-високо ниво пряката си учебно-възпитателна дейност, за да служа за пример на останалите. Често изнасях открити уроци и доклади. Извършвах не по-малка дейност и в учителското дружество, и като средищен директор, а обществената ми дейност във Василевци нямаше край: партийна работа, театрална дейност, общоселски събрания, чествания на празненства и какво ли не още.

Все с това темпо и ентузиазъм изтече и 1947/48 учебна година. В паметта ми се е запечатало честването на годишнината от рождението на Йосиф Висарионович Сталин, на което говорих за живота и делото му и салонът многократно гърмеше от ръкопляскания.

През месец октомври 1948 година, когато учебните занятия бяха вече в разгара си, дойдоха другари от Околийския комитет на партията в град Лом и ми съобщиха, че комитетът е взел решение да бъде издигнат за председател на народния съвет в село Василевци. Останах като гръмнат. Толкова много бях дал и продължавах да давам в областта на просветното дело и да бъда откъснат от него ми се стори крайно неправилно, а и няхах никакво желание да се посвещавам на административна дейност. Отказах категорично. Другарите Никола Горанов и Ашер Левиев дълго ме увещаваха, но аз не дадох съгласие. Отидоха си и аз сметнах, че съм се отървал. След няколко дни обаче отново дойдоха една вечер и свикаха на заседание партийния комитет, на който бях член и аз. Наново поставиха въпроса за преминаването ми в народния съвет. Комитетът се съгласи и взе решение, въпреки моето несъгласие. Така Околийският комитет на БКП в Лом, вече и с

решението на Общоселския комитет на партията във Василевци, отнесъл въпроса до Президиума на Великото народно събрание и същият с указ № 1630 от 20 ноември 1948 година ме назначи за председател на селсъвета във Василевци, което беше съобщено телеграфически и същия ден встъпих в длъжност.

В съвета работата ми беше непозната. Трябваше да се уча на административно дело, затова изучавах ръководства, наредби, правилници и какви ли не още документации. Имах добър и опитен изпълнител по бюджета, което беше много добре, защото именно финансовите въпроси ме затрудняваха. В деловодството също имах добри служители. Така за късо време навлязох в работата и я овладях, а след това започнах и да я разширявам и подобрявам.

През февруари 1949 година започна подготовката за първите след 9 септември 1944 година избори за народни съвети. Дотогава съветниците и председателите бяха назначавани. Предизборната кампания беше много интензивна. Като председател на съвета и член на партийния комитет, вземах дейно участие в провеждането на предизборните събрания и многократно държах речи като кандидат за съветник и председател. Спомням си особено оживеното събрание в кварталното начално училище, където след като говорих близо час, се поставиха толкова много въпроси, че трябваше да отговарям още толкова време.

Изборите се проведоха в края на месец март. Самият изборен ден мина при голям ентузиазъм и пълна изборна победа. Бях избран за съветник, а на първата сесия бях преизбран за председател на съвета. Заработих, окуражен от голямото доверие на народа.

Отношенията ми с хората бяха от много голямо значение. Тук вече не се работеше с деца, а с възрастни и то с най-различен манталитет. Ежедневно се срещах със стотици хора по всевъзможни поводи и при

най-различни обстоятелства. Трябваше с всеки отделен човек и за всеки случай да подхождам индивидуално и, според моите разбирания, не грубо да администрирам, а търпеливо, но настойчиво да убеждавам. И тук беше необходимо да се възпитава, но вече не както при децата, защото хората имаха повече или по-малко вече закрепени убеждения, разбирания, навици и същите често пъти бяха в противовес с мероприятията, които трябваше да провеждам. За да успея, трябваше внимателно да превъзпитавам хората и то не с много лекции, а с конкретни форми и методи, със силни и убедителни доводи, с желязна логика. А тъкмо това не беше лесно, още повече, че мероприятията, които трябваше да провеждам, в някои случаи бяха на другия полюс от разбиранията и интересите на много хора.

Настъпваше лятото. Селскостопанската дейност беше в разгара си. Наскоро основаното Трудово-кооперативно земеделско стопанство започваше първия си работен сезон. Кооператорите бяха малко, но високоентузиазирани. Работеха с присъщата на новатори енергия и всеотдайност. От моя страна не им беше необходима някаква съществена помощ. Затова пък частният сектор ми създаваше много грижи. Изпълнението на плана за селскостопанската продукция трябваше да дойде в преобладаващата си част от частните стопанства. Затова, като се започне от сеитбата и се стигне до прибирането на реколтата, трябваше да полагам много усилия, за да се получи необходимият ефект.

Наближаваше жътвата. Непосредствено след нея трябваше да започне вършитбата. Едрият земеделски инвентар беше вече държавен и затова подготовката му беше пак под мой контрол. В този момент всичко вече беше готово и всеки беше на своя пост.

Точно по това време за целия български народ дойде неочаквана, тежка покруса. На 2 юли 1949 година почина вождът и учителят на народа и Българската комунистическа партия Георги Димитров. Скръбта

ни беше безгранична. Цяла България се покри с тежък траур. Ревът на локомотивните и фабричните сирени пронизваше страната. Колко малко време измина от завръщането на любимия вожд при нас! Не можахме да се нарадваме на мъдрите му слова, на благата му усмивка, на любовта му, особено към децата! Плачеха младежи, деца и възрастни. Но в скръбта си всички даваха обет, че ще следват заветите на Димитров и даваха клетви, че ще отдадат всичките си сили за изграждане на социалистическата ни родина такава, каквато любимият учител Георги Димитров я виждаше, че ще следват начертания от Димитров път за нейното развитие.

Направихме траурен кът за Димитров и най-напред всички членове на партийното бюро застанахме на почетен пост край къта. След това се заизреждаха членовете на партийния комитет, всички комунисти, младежи и девойки, деца и възрастни, целият трудов народ от селото. И всички изричаха клетвени думи, че ще вървят по пътя, начертан от Димитров. После всеки се заемаше с всекидневната си работа с упоритост и воля за успех.

Селскостопанската работа вървеше планомерно и се получиха добри резултати. Очакваше се, а се и получиха по-добри добиви в ТКЗС, отколкото в частния сектор като цяло. Това насърчи кооператорите и привлече още членове в кооператива. Всички стопани – и кооператори, и частници, успяха да се сдобият със селскостопански продукти в достатъчно количество, необходимо им до следващата реколта, но липсваха стоки за широко потребление. Особено тежко беше положението с облеклото. Беше въведена купонна система, а идваше толкова малко количество стока, че разпределението ѝ беше адски тежко. Бяха излъчени така наречените нарядни комисии. Тяхната работа следяха отечественофронтovski и партийни комитети, но отговорността за правилното разпределение носеше народният съвет и пряко неговият

председател, а това ми създаваше много тревоги и големи неприятности. За да дам пример, не вземах абсолютно нищо за себе си и за семейството си и бях буквално оголял.

Късно есента в селото дойдоха от Лом другари по проверка на купонната система. Наложих се да обиколим трите магазинчета, където се продаваше облеклото и другите стоки. Начело на групата от Лом беше Петър Трифонов. Като ме видя да тръгвам с тях в студения ноемврийски ден по сако /те бяха с балтони/, Трифонов ме изгледа учудено, па рече:

- Ти защо тръгваш така, без балтон?

- Защото нямам – му отговорих аз.

Тогава той – още по-учуден и някакси иронично, рече:

- Е как така нямаш, вероятно нямаш пари да си купиш?

- Имам пари, - рекох - но не искам да взема от наряда, защото е крайно недостатъчен и както другите мои съселяни ходят без балтони, така ще ходя и аз.

Тогава Трифонов ми каза да отида на другия ден в Лом, та от там да ми даде купон за балтон. Така се облякох и вече не мръзнях.

Пред селското стопанство се явяваха още по-тежки задачи, а цялото му управление лежеше върху народния съвет и непосредствено аз движех всички задачи. Планирането беше централно и - поради криво разбрани интереси или поради невежеството на разни планировчици, ни се възлагаше сеитбата на култури като мак, памук, репица, соя, рицина, каквито нашите селяни никога не бяха обработвали и абсолютно не бяха убедени в тяхната полза. Пък и ни се възлагаше да сеем големи площи. Как да ги разпределям? На кого да възлагам сеитбата на тези култури? Естествено, на малоимотните не биваше, защото едвам изкарваха хляба. Значи трябваше на средните и заможните да разпределям тези култури, като се съобразявам и с това, къде са нивите им, подходящи ли са за културите.

Дълго премислях, съобразявах, претеглях всички показатели и набелязах стопаните и кому какво да възложя. Извиках ги в селсъвета. Огначало започвах да ги предразполагам с предисловия, а след това им съобщавах, но те най-често категорично отказваха да сеят възлаганата им култура. И тогава започвах убеждаването, което беше мъчително и тежко. В повечето случаи не успях да убедя стопаните и се налагаше да възлагам на други, но пак не успях и тогава накрая задължавах, съставях даже и актове за наказания, но и това малко помагаше. Случваше се даже да бъде дадено смето на стопанина, той да го засее и, поради нежелание или неумение, да не го обработи както трябва. Естествено площта оставаше до късно лято пуста, а след това се засяваше с фуражна царевица. През тези две години / 1949 и 1950 / щогоде бяха внедрени рапицата, соята и памукът, но от рицина и мака нищо не излезе. След година-две се разбра, че при условията в нашия край тяхната сеитба е безсмислена и планирането им за нашия район бе отменено.

Особено се измъчих през пролетта на 1950 година с нареждането за ранна пролетна сеитба. Както другаде, така и в селското стопанство имаше „специалисти”- бюрократи. Тези уж специалисти нареждаха от канцелариите си да се сее, когато по полето на много места снегът все още не се беше стопил. Разбира се, край техните бюра беше сухо и топло. Противопоставях се, защото и аз, и селяните разбирахме, че да се влезе в нивите с плуговете, когато те още тънат във вода и на места все още се белее сняг, е и глупаво, и нецелесъобразно, и с отрицателен ефект. За това противопоставяне ме хокаха, заплашваха, но аз исках настоятелно да дойде на място агроном, с който да огледаме полето.

Агроном дойде. Изведох го аз и още в началото на полето, в местността „Белия камък”, където почвата бе сравнително отцедена, той затъна в калта и едвам извади обувките си. Като го попитах, може ли да

се сее, той отговори: „Стопаните знаят кога да сеят, а ти давай „сведения“ – и се позасмя. Аз разбрах какво трябва да правя и се върнахме в селото.

Тежко беше да се управлява производствената дейност в селското стопанство, но още по-тежко ставаше есенно време, когато трябваше да се изпълняват нарядите за зърнени храни, вълна, месо и какво ли не още. Тогава се печех между два огъня. От една страна – да останат продукти и хляб за стопаните, а от друга – да се изпълнят нарядите, защото трябваше да яде и непроизводителното население. И пак трудностите идваха от там, че колкото стопани имаше, толкова и разбирания имаше за изпълнение на законите, за дълг, за чест и достойнство. Имаше стопани, които пренебрегваха всичко и искаха в техните домове и хамбари да има повече. При такива ми беше дяволски трудно. Налагаше се да искам помощ от Лом, а после пък бях обвиняван ту в мекошавост, ту в престараване.

И все пак, мероприятията в поверения ми народен съвет се изпълняваха успешно и на много конференции бях сочен за пример.

Съпругата ми Цветана много обичаше да тъче –
беше отлична тъкачка

В началото на месец февруари 1950 година бях извикан на едномесечен курс във Видин, организиран от Окръжния народен съвет, чийто председател беше Еленко Георгиев от село Медовница, Белоградчишко. Курса завърших с отличен успех /удостоверението още пазя/ и накрая лично председателят ми каза, че съм назначен за инспектор при Окръжния народен съвет. Отговорих му, че е добре да остана във Василевци, защото съм подел мероприятия, които трябва да довърша. А той се позасмя и каза, че ще ги довършат други.

Прибрах се у дома раздвоен. Ту ми се отиваше във Видин, ту ми се искаше да не скитам повече. А когато казах на жена ми и тя категорично се противопостави да отидем във Видин, реших да откажа. След няколко дни дойде Витко Иванов от Окръжния съвет, бивш командир на партизанския отряд, и ми предаде нареждането да замина за Видин. След като отказах, той дълго ме убеждава, но аз не се съгласих. Видях, че това го огорчи и си заминава недоволен. На 20 март получих телеграма да се явя на работа в Окръжния народен съвет, но аз не отидох.

Във Василевци предната година бяхме основали Трудово-кооперативно земеделско стопанство, но аз не станах кооператор, поради това, че бяха приети хора с имоти и стопани без имоти, но с повече работници. А аз нито имах земя, нито работници. Ние с жена ми ползвахме доходите от земята на тъста ми. През месец април 1950 година в кооперативното стопанство влязоха още хора и не можеше повече да се търпи тази аномалия, председателят на народния съвет да стои вън от стопанството. Настоях да станем и ние с жена ми членове, като се отказваме от доходите на земята, която тъстът ми не разрешаваше да се вкара в стопанството. Това обаче не се прие в партийното бюро. Стигна се дотам, че нито ние с жена ми можехме да убедим баща й да ни даде земя, с която да станем кооператори, нито пък ни приемаха без земя. Даже ми бе заявено, че трябва да напусна жена си,

щом баща ѝ не ѝ дава земя да влезе в ТКЗС. Огговорих им, че напускам поста председател на съвета, но семейството си не ще разруша. На другия ден бях извикан в Околийския комитет на партията в Лом, който взе решение за изключването ми от БКП и снемане от поста председател на съвета. Приех това като тежка обида, но имах воля да докажа правотата си. На 10 май 1950 година напуснах председателството на съвета и излязох от редовете на партията.

Останах без работа, но от обществената дейност не се отказах. Читалището ми беше втори дом. Есента бях назначен за учител в село Дондуково. Каза ми се от тогавашния началник на отдел „Народна просвета” при околийския народен съвет в Лом Кръсто Живков да започна работа, а заповед ще ми бъде издадена после. Работих един месец и Живков ми заяви, че не може да издаде заповед, защото се противопоставяли на назначението ми някои от партизаните във Василовци и затова трябва да напусна училището. За този месец не ми бе дадена заплата, но аз не я и потърсих, въпреки че имах право да я получа.

Заработих наново в читалището – в театралната трупа и в библиотеката, изнасях лекции. Хората бяха с мене.

В народния съвет започнаха неблагоприятия. За една година бяха сменени двама председатели. Дочувах от приятели, че в Околийския комитет на партията се считало, че е направена грешка с моето снемане и изключване от партията.

През есента на 1951 година бях назначен за учител в средния курс на Основното училище в село Аспарухово и директор на училището. Заработих с ентузиазъм и широк размах. Приложих най-новите съветски и наши методи на работа и се получиха блестящи резултати. При ревизия през пролетта на 1952 година от училищния инспектор Цветан Стоев и директора на мъжката гимназия в Лом Асен Николов –

сътрудник на отдел „Народна просвета” се установи такава успеваемост на учениците, каквато нямаше никъде в околията и още тогава Стоев ми каза, че есента ще бъде взет на работа в отдела в Лом.

През лятото в местността „Багачина”- между село Аспарухово и Лом, организирах ученически лагер, където също се получиха чудесни резултати. Описа си описах под заглавие „Лагер към ТКЗС” и беше отпечатан в издадената от ЦК на ДКМС брошура „Пионерско лято”. За тази ми дейност бях определен за делегат на Националното съвещание на учителите-първенци в София, на което присъствах на 28 и 29 септември 1952 година. Там споделих опыта си.

Междувременно със заповед № 506 от 14 август 1952 година бях назначен за редовен начален учител в основното училище „Константин Фотинов” в град Лом и негов директор, считано от 20 август същата година. Заработих в училището, но ми се каза, че ще премина в отдел „Народна просвета”. На 31 декември със заповед № 1961 на Околийския народен съвет бях назначен за инспектор-завеждащ педагогическия кабинет при отдел „Народна просвета” в Лом и същия ден встъпих в длъжност.

Още есента преселих цялото си семейство в Лом. Синът ми Виктор беше ученик в мъжката гимназия в града, а дъщеря ми Гинка стана ученичка във втори клас на училище „Константин Фотинов.

Работата в педагогическия кабинет ми беше позната и много приятна. Организирах методическо обединение на всички учители в града и отделно във всяко село и всяко училище. Методическата работа беше разгърната на широк фронт чрез доклади и показни уроци и даде силен тласък на учебно-възпитателната дейност в околията. За това много помогна и така нареченият „Кръгов дневник”, който пузнах да обикаля из училищата на околията. Заимствах го от съветския опит. Дневникът представляваше голяма тетрадка с хубава твърда подвързия.

В тази тетрадка най-напред вписаха своя добър педагогически опит учителките от началния курс на училището в село Дългоделци Славянка Петкова и Василка Любенова и Софрон Първанов от средния курс на същото училище. Дневникът с техния опит беше донесен в Лом, където обстойно се запознаха с него във всички училища. Тук в дневника описа опита си учителката Надежда Цанкова, която след няколко години отиде в София и беше удостоена със званието „заслужил учител”. В дневника споделиха опита си и Величка Каменова от Василовци, Асен Ангелов от село Динково – за работата в слети класове. Така дневникът кръжеше из околията. Учителите изучаваха описания в него опит по много въпроси на учебно-възпитателната работа, прилагаха го в своята практика, споделяха мнения. Дневникът се изпълваше по този начин с най-ценното, най-забележимото и ефективното от практиката в училищата и всичко това се ползваше от всички учители. Докъм средата на месец май дневникът беше минал във всички училища на околията, подробно бяха изучени вписаните материали, а и ръководството на Областния отдел „Народна просвета” във Враца се беше обстойно запознало със същността му. Отзивите и оценките на отдела за работата с дневника бяха много добри.

За 24 май 1953 година с протокол № 25 от 13 май с.г. на Изпълнителния комитет /ИК/ на Окръжния народен съвет /ОНС/ в град Враца бях награден с парична награда от 200 лева за „правилно организиране на работата на педагогическия кабинет и оказване навременна помощ на учителите чрез методическите обединения”, както се казваше в писмото на ОНС.

В Околийския народен съвет и в Околийския комитет на партията в Лом отново бе отчетено, че трябва да се поправи сторената с изключването ми от партията грешка и бе взето решение за отменяне на наказанието ми и възстановяване на партийното ми членство без

прекъсване. Получих отново партийна членска книжка и заработих с още по-голям ентузиазъм.

През лятото със заповед № 824 от 18 юни 1953 година от инспектор-завеждащ педагогическия кабинет бях преназначен на началник на отдел „Народна просвета” при Околийския народен съвет. Заповедта ме завари в годишен отпуск, който току-що беше започнал. След завършване на отпуска изцяло се посветих на новата работа, на която отдадох четири години и четири месеца.

Първите ми стъпки като началник бяха неуверени, но аз не давах вид пред никого за тази си неувереност. Инспекторите в отдела – Венедикт Донов, Цветан Стоев, Иван Папучаров, Йордан Патрашков и назначения на моето място като завеждащ педагогическия кабинет Илия Горанов, бяха много добри и аз можех да разчитам на тях за изпълнението на всички задачи. С Донов, Стоев и Патрашков през осемте месеца като инспектор си бях създал чудесни служебни и другарски отношения. Те ме бяха добре опознали и ценяха у мене смелото, компетентно и бързо решаване на задачите, стоящи пред педагогическия кабинет и помощта, която оказвах и в тяхната област. По-после узнах за тяхното единодушно съгласие аз да стана началник, когато в мое отсъствие бил поставен въпросът за приемане оставката на Софрон Найденов като началник на отдела и назначаването ми на неговото място.

Все пак не ми беше леко. Оглавявах просветното дело в околията с над 800 учители в началните и основните училища и в четирите гимназии – мъжка и девическа в Лом и смесени в Медковец и Вълчедръм. А аз бях само начален учител. Организационен опит имах. Имах и педагогическа и методическа подготовка. Това обаче не стигаше. Трябваше ми и специална подготовка по отделните учебни предмети, макар и не задълбочена. И започнах да чета. Четях до късно вечер, четях

през всяка свободна минута, като се лишавах от всякакви удоволствия, от всякаква почивка. Знаех, че сам трябва да изграждам авторитета си, че навсякъде трябва да съм начело, да решавам въпросите компетентно и да поемам отговорност.

Имах високо самочувствие. Първо, защото бях си завоювал известни позиции още като завеждащ педагогическия кабинет и, второ, защото бившият началник Софрон Найденов, назначен за директор на мъжката гимназия, който сам ме беше предложил за свой заместник, имаше високо мнение за мен. В мъжката гимназия той ме беше представил като много способен, делови и човек с голям опит.

В работата навлязох бързо и поради това, че през осемте месеца като инспектор бях наблюдавал отблизо ръководната дейност на Софрон Найденов и даже често го бях подпомагал. Може би затова в мое лице той видя своя заместник.

През учебната 1953/54 година положих много усилия да се запозная още по-отблизо с учителските колективи, с материалната база и особено с директорите на училищата. Бях убеден, че именно ръководителите на учителските колективи са решаващ фактор за пълноценната, задълбочена и резултатна учебно-възпитателна дейност във всички училища. През тази година почти не остана училище, в което да не съм ходил. В по-малките престоявах само часове, а в по-големите – ден, пък и два, три. На много места бивах с училищния инспектор, който отговаря за училището. Ревизиите на учителите правехме заедно. Това ми помогна да придобия по-голям опит в ръководно-контролната работа, да си изработя по-висок критерий за оценка на цялостната дейност в училищата и за работата на отделните учители и директори. Стремещът ми беше, в духа на Шестия конгрес на БКП, който беше проведен предната година, в учебно-възпитателната работа и във всеки урок като червена нишка ярко да се откроява партийността в обучението и

възпитанието. Тази задача обаче не беше лесна. Трябваше да се помага на всеки директор - най-напред да се убеди в необходимостта от партийността в обучението, от могъщата ѝ сила за изграждане на правилен мироглед у учащите се. Трябваше да се работи и с учителите, като се насочват към изучаване на съветския опит и опита на нашите учители-първенци. И това - къде повече, къде по-малко, се постигаше, макар и бавно, и трудно.

Още в началото на учебната година поставих задача пред училищните инспектори, пред всички директори и учители – учебното дело все по-тясно да се свързва с обществеността, като задачите, които стоят пред училището, се поставят на вниманието на обществените институции и организации, а учителите все повече да се включват в обществения живот. Проверките показаха, че много директори са взели присърце, поели са и достойно изпълняват по няколко обществени задължения, но имаше и такива, които стояха настрана от обществения живот. От учителите пък малко се бяха нагърбили с обществени задачи, а повечето от тях се занимаваха само с пряката си работа, като някои я вършеха и незадоволително. В края на учебната година отделът беше критикуван от висшестоящите органи, че не е направено необходимото такива учители да бъдат освободени от длъжност по непригодност, съгласно параграф 72 от Правилника за народната просвета. Разбира се, откриха се и отлични учители, като Славянка Петкова и Василка Любенова - в село Дългоделци, Цветана Тодорова – в Дондуково, Надежда Цанкова и Пенка Станчева – в Толовица, Асен Ангелов – в Динково, Райна Сеферинова – в Чорлево /сега Смирненски/, Величка Каменова – във Василовци – всички от началния курс. От средния курс също се изяха отлично доста учители, например Софрон Първанов и Спас Тодоров – в Дългоделци, Ангелина Дамянова – в Аспарухово и много други. Ревизионният акт след всяка основна ревизия на училищата

се четеше пред педагогическия съвет в присъствието на партийния секретар на общоселския комитет на БКП /или представител на Градския комитет на БКП – за градските училища/, на председателя на общинския съвет и секретаря на комсомола. Така обществеността живееше по-тясно с проблемите на учебното дело, а учителите по-добре се мобилизираха за изпълнението на възложените им задачи, които от година на година се усложняваха.

Особени трудности имаше при ръководството и контрола на Вечерната прогимназия, в която продължаваха образованието си повечето мъже и жени – вече не млади, които заемаха различни длъжности в производството или в обществените организации и трябваше да повишат образованието си. Но тези хора, макар и вече в години, не бяха много ученолюбиви и съзнателни, не посещаваха редовно учебните занятия, а към края на учебната година 30 процента отпаднаха, за което директорът на прогимназията Тодор Паков беше доста критикуван на Августовските съвещания, макар във всяко друго отношение работата му да беше добра.

От онова време са минали вече толкова години, но аз с вълнение си спомням какъв дух владееше съвещанията – здрав, критичен, повдигнат до точката на кипенето, бих казал, но оптимистичен. Съвещанията траеха три дни. През първия ден в големия читалищен салон прочитях отчетния доклад за изтеклата учебна година, което траеше обикновено повече от два, два и половина часа. Присъстваха учителите и директорите от всички видове училища в околията, включително и детските учителки. След обяд и на втория ден се обсъждаше изнесеното в доклада и цялостната работа във всички училища с изказвания от присъстващите. На съвещанията идваше и представител на Окръжния отдел „Народна просвета” от Враца, представител на МНП, а също и представители на градските власти. На третия ден съвещанията

продължаваха по секции /методически обединения за отделните учебни предмети/. Тези три дни даже се оказваха недостатъчни за изказванията на директорите и учителите, които не по сценарий, а непринудено, от все сърце, със загриженост и високо чувство за отговорност анализираха собствената си работа, съпоставяха я с работата на по-добрите, на техните колеги от Съветския съюз, правеха си задълбочена самокритика, критикуваха и по-висшестоящите органи. Така съвещанията имаха голям ефект и даваха силен, положителен тласък в предстоящата работа.

През учебната 1954/55 година работата в училищата продължи още по-напрегнато. Пак се стремях да следя отблизо дейността на директорите и учителите чрез инспекторите и чрез лични наблюдения, но доста от времето използвах и за контакти с окръжните и местните ръководители за подобряване на материалната база в училищата, за нови училищни сгради. В селата Сталийска махала, Головица, Игнатово, Станево-2 и Роглец учебните занятия се провеждаха в крайно непригодни училища, а в града и в още някои села – Долни Цибър, Пищурка, Василевци, Крива бара и други, класните стаи бяха недостатъчни и занятията се провеждаха на две смени. Министерството на народната просвета обаче все не можеше да включи в плановете строеж на нови училища. Едва в края на 1955 година Демир Янев Демирев, като министър на народната просвета, подписа плановете за строежа на нови сгради за училищата в Игнатово, Станево-2 и Роглец, но строителството се осъществи чак в края на 1957 година. Пищурчани изпревариха, като започнаха по стопански начин с малко свои средства, и чак тогава им бяха отпуснати средства и от републиканския бюджет, та училищната сграда беше завършена за късо време и открита на 24 май 1956 година. Присъствах при откриването и видях огромната радост на жителите на село Пищурка от тази придобивка. Изсипа се цялото село – от най-малкото дете до старците и бабите на преклонна възраст, а след

официалната церемония малкият двор се покри с маси и се подреди огромна народна трапеза. В истинския смисъл на думата народна, защото всичко за ядене и пиене бяха приготвили хората по домовете си, а не както сега - ядем държавната баница.

Ведущо възпитателно място през тази година заемаше Пионерският дом, под ръководството на Кирил Русев. Отделът полагаше големи грижи за дома и от година на година дейността му се разширяваше и подобряваше. Десетки деца извяваха и развиваха способностите си във всички области. Материалната база беше добра, а и Околийският народен съвет беше по-отзивчив по отношение на нуждите на дома. Добрата работа на Пионерския дом в много голяма степен се дължеше и на умелото ръководство на директора му, който не жалеше сили и време за внедряване в работата на нови форми и методи, на нов стил. Така домът си завоюва едно от първите места във Врачанска област.

Всичко това се дължеше и на непосредствената, близка помощ и контрол на отдела над работата във всички учебни заведения. Ревизиите, които правехме в училищата, много често бяха под мое ръководство, а не рядко и под ръководството на главния инспектор при Министерство на народната просвета Стефан Новаков, отговарящ за нашата околия. Правеха се задълбочено и всестранно, а по време бяха доста продължителни. Ето например, за цялостната ревизия на Второ средно училище в Лом в работната си тетрадка от онова време чета, че е протекла от 31 януари до 7 февруари 1955 година. В нея е участвал главният инспектор при МНП Стефан Новаков, аз и инспекторите Венедикт Донов и Йордан Патрашков. Отбелязъл съм също, че почти всички изнесени уроци са били на високо методическо, педагогическо и научно ниво.

А много бяха претоварени тогава учителите и директорите. Всеки учител правеше срочни планове за възпитателната работа, урочни планове за всеки урок, които представляваха цялостна конкретна разработка на всяка методическа единица /урок/ и тетрадка за пропуските в знанията на учениците. Директорите пък правеха седмични оперативни планове и водеха, както те, така и завучите /сега заместник-директори/, книга за бележки от ревизиите на учителите. В тези книги – след бележките при всяка ревизия, учителят се подписваше. Това наистина държеше в респект и учителите, и директорите и допринасяше работата им да бъде изискана и високо ефективна, но същевременно и доста уморяваща и представляваше тежко бреме. И все пак, изключително голямата част от учителите бяха високо дисциплинирани и носеха стоически това бреме и може би точно затова резултатите и по отношение на учебната, и особено по отношение на възпитателната дейност, бяха високи. Дисциплината на учениците беше много по-добра, отколкото е сега – над 30 години по-късно.

За голямото напрежение може да се съди и по работата в отдела, за която аз и инспекторите правехме месечни графици. За илюстрация ще препиша от работната си тетрадка от онова време графика за работата ми през месец април 1955 година. Ето какво представлява:

1 и 2 април - Национално съвещание в Червения кът

4 и 5 април- Съвещание с директорите на училищата

6, 7 и 8 април - Работа в отдела

9 април - Съвещание за работата в опитните полета с представители от цялата област в село Арчар

11, 12, 13 април - Пунктови съвещания в село Долно Церовене, Сталийска махала и Лом

14 април - Ревизия в село Станево-2

15 и 16 април - Ревизия в село Долни Цибър
18 и 19 април - Ревизия в село Сталийска махала
20 и 21 април - Ревизия в село Момин брод
22 април - На военна комисия
23 април - Работа в отдела
От 25 до 30 април - ревизия в средното училище в село Вълчедръм

Трябва да отбележа, че целият график беше изпълнен без никакви промени, което личи и от бележките в поменатата по-горе тетрадка.

В началото на учебната 1955/56 година инспекторът Цветан Стоев беше изпратен заедно със съпругата си в Унгария и назначен за директор на българското основно училище в Будапеща, а съпругата му – за учителка. На мястото на Стоев беше назначен завеждащият педагогическия кабинет Илия Горанов, а на негово място беше издигнат Дамян Любенов Дамянов, който по това време беше директор на основното училище в село Аспарухово. Така отделът се оформи както следва: началник - Тодор Виденов, заместник-началник - Артун Овагим, училищни инспектори - Венедикт Донов, Йордан Патрашков и Илия Горанов, по физическо възпитание - инспектор Иван Папучаров, завеждащ педагогическия кабинет - инспектор Дамян Любенов, касиер-счетоводител- Никола Маджаров и секретарка-машинописка – Мара Митева

Ограмотяването на населението – тази важна и отговорна задача – и през тази учебна година стоеше пред отдела и пред всички учители. Тази благородна дейност на учителите продължаваше вече няколко години и беше към своя край, но все още трябваше да се работи упорито, с много търпение и умение, с воля за достигане докрай, за да не остане нито един гражданин или гражданка в околията неграмотен. Учителите наистина работеха упорито, но и инспекторите упражняваха близък

контрол. Винаги при ревизиите в училищата беше старателно оглеждана и работата по ограмотяването на населението.

Много от учителите бяха и пропагандисти на Отечествения фронт. И пак отделът – респективно началникът и училищните инспектори, всяка есен провеждахме семинари за обучение на пропагандистите. През годината пък контролирахме провеждането на просветните форми. Така работата на отдела се преплиташе с дейността на Отечествения фронт по места.

За цялата си многообразна обществена дейност учителите не получаваха никакво възнаграждение. По това време обаче, както и много години напред, действаше 800-то постановление на Министерски съвет, съгласно което селските учители получаваха безплатно квартира, ако не бяха местни, отопление, осветление и по два декара обработваема земя, която обработваха сами. Разбира се, отделът и по приложението на това постановление имаше доста работа с народните съвети. В някои села трябваше да се „воюва” с председателите за цялостното му приложение.

Тежка задача пред отдела все още беше прибирането на подлежащите на задължително обучение деца в училището, а след това и тяхното задържане. Много грижи ни създаваха циганчетата, особено в град Лом и селата Дреновец, Чорлево, Василовци, Сталийска махала, Младеново, Вълчедръм, Расово и някои други, където имаше компактна маса циганско население. Всяка есен се полагаха неимоверни усилия за прибирането им в училищата, а още през първия учебен срок, много от тях отпадаха. В работна тетрадка от онова време съм отбелязъл, че на областно съвещание във Враца на 19 януари 1956 година отделът беше критикуван за това, че през първото полугодие на учебната 1955/56 година сме на второ място в околията по неприбрани в училищата и отпаднали ученици. На съвещанието присъстваше главният инспектор при Министерство на народната просвета Стефан Новаков.

Всяка пролет голям дял от дейността на отдела и училищата се падаше на работата за осигуряване на учебно-опитно поле за всяко училище, за неговото съоръжаване и обработка. В много села и по тази задача имахме доста работа с народните съвети за осигуряване на земя, а след това пък с училищата – за обработката. С учителите – ръководители на опитни полета, всяка пролет провеждахме курсове, ходехме на обмяна на опит в селата с много добре обработени полета, а аз ходех и в други околии – в село Рупци, Луковитска околия, в Мездра и др.

Една година, след като станах началник на отдел „Народна просвета” Министерството на народната просвета въведе в края на учебната година изпити за учениците от първи до четвърти клас – така наречените годишни беседи. Те бяха своего рода изпити. Провеждаха се в определен ден след завършване на учебните занятия, в класните стаи - като беседи, по един учебен час за всеки от основните предмети. На тези беседи присъстваха родителите и представители на обществеността. Водеха се от учителя на класа /паралелката/, като той се стремеше обезателно всичките ученици да вземат участие и по това се правеше оценка – кой ученик как е овладял учебния материал в общи линии. Разбира се, това беше за обществеността и родителите, а всеки учител предварително имаше конкретна оценка за всеки ученик по всеки учебен предмет. Учениците, които имаха слаб успех по някои предмети, получаваха като задача лятна учебна работа, която конкретно се вписваше в дневника и бележника на ученика. Есента учителят правеше проверка, доколко е усвоил учебния материал, даден за лятна работа, и тогава ученикът минаваше в по-горен клас или оставаше да повтаря. По време на годишните беседи и аз, и училищните инспектори обезателно трябваше да обикаляме всички училища и да контролираме как се провеждат беседите.

Още със заемането на длъжността началник на отдела аз се заех упорито и с разширяването и подобряването на почивното дело на учениците. Имаше вече сложено добро начало и бяха организирани средношколски и пионерски лагери в доста селища в нашата страна за летен отдих на учащите се. Те обаче бяха крайно недостатъчни и затова се заех, заедно с всички колеги в отдела и с помощта на Изпълнителния комитет на Околийския народен съвет, за увеличаването им. Целта ми беше да почиват по двадесетина дни през лятото колкото може повече ученици от всяко училище в околията. Така организирахме допълнително лагери във Варна, Обзор, Берковица, Белоградчик, и др. Срещаха се обаче големи трудности за помещения. Вземахме училищни сгради, но те бяха недостатъчни. Закупихме брезентови палатки за лагера в село Обзор и за Белоградчик, но те бяха неудобни. Замислих изработка на дъсчени бунгала и издействах от Изпълнителния комитет на Околийския народен съвет разрешение да отида с тогавашния зам.председател на Изпълкома Стан Станев в град Кричим – да огледаме дъсчени бунгала, каквито правеха там. Отидохме, харесаха ни, но когато се върнахме в Лом и докладвахме пред ИК на ОНС, Изпълкомът не даде съгласие да се изработят, защото били скъпи и нямало толкова средства.

При едно отиване във Варна за контрол на лагерите ни /те бяха три/ проучих в тамошния народен съвет, как стои въпросът за строеж на почивен дом в курорта Дружба. Дадох ми уверения, че ако нашият народен съвет иска да построи такъв дом, ще ни бъде дадено място за строеж безплатно. Нещо повече, беше изпратен техник от съвета, който на място ни показва парцела, където можем да строим. На съседния парцел току-що беше започнат строежът на Почивния дом на писателите. Бях много радостен, че ни се дава такава възможност. Идеята ми беше тази сграда да се ползва целогодишно – през лятото от ученици, а през другите сезони от граждани на нашата околия. Когато се

върнах и докладвах в Изпълкома, всички негови членове горещо подкрепиха идята ми. Те разбраха колко много перспективна е тя. Днес, когато в курорта Дружба са построени толкова много сгради и почиват целогодишно хиляди наши граждани и гости от десетки други страни, се вижда, че ако град Лом беше построил сграда на определеното тогава място, това щеше да бъде бисер на почивното дело за нас – ломчани. Идеята ми обаче пак не се осъществи – и пак поради „липса” на средства. Главен виновник беше тогавашният председател на Изпълнителния комитет на Околийския народен съвет Кръсто Живков, който беше тесногръд ръководител и не можа да разбере огромното значение и ползата от един такъв дом на брега на Черно море край Варна.

Всяко лято отделът полагаше много грижи за организиране на летни детски градини във всички села на околията. В по-големите се разкриваха и работеха по няколко групи. Така майките се освобождаваха за участие в селскостопанска работа, а децата бяха под вещото ръководство на добри учителки и гледачки. За издръжката на градините даваха средства и Трудово-кооперативните земеделски стопанства /ТКЗС/, въпреки че доста от тях още не бяха укрепнали икономически. Имаше обаче добра воля и правилно разбиране от ръководствата им и от цялата общественост по отношение на ролята и значението на летните детски градини. В тях децата се гледаха и възпитаваха по почти същата програма като на полудневните детски градини. Преобладаваха излетите и игрите на открито, а децата бяха под наблюдението и грижите на учителките и другия персонал от ранна утрин до късна вечер.

Отделът ръководеше и контролираше цялостната дейност на летните детски градини. И аз всяко лято посещавах и контролирах голяма част от градините, а цялостно дейността им се ръководеше от училищния инспектор за съответния район.

В началото на учебната 1956/57 година инспекторът Венедикт Тодоров Донов пожела да напусне отдела. Предложих му да стане директор на основно училище „Константин Фотинов”, което по-после бе преименувано на „Христо Смирненски”. Донов с охота зае мястото. Там заработи с присъщата си упоритост, но още към средата на учебната година се оказа, че директорската работа не е по-лека от тази на училищния инспектор. Донов започна да се оплаква, че „училищният дневник много тежи”, както той полушеговито-полусериозно се изразяваше. И стана нужда за следващата учебна година да му дадем мястото директор на Дома за деца и юноши в града.

С излизането на Венедикт Донов от отдела, на неговото място дойде Кирил Русев – дотогавашният директор на Дома за деца и юноши.

Тази учебна година започна с близо 730 души учители във всички училища на околията. В работната си тетрадка от онова време съм записал: 56 учителки в целодневните и полудневните детски градини, 289 учители и учителки в началния курс, 234 учители и учителки в средния курс, 104 – в горния курс, 13 възпитатели, включително и директора на Дома за деца и юноши, 26 дружинни ръководители и ръководителки, 5 учители във вечерната гимназия и 1 учител в Детско-юношеската спортна школа. Вечерната прогимназия беше закрыта, защото вече нямаше нужда от нея.

Още през 1954/55 година започна така наречения „Преглед на училищата”. Целта му беше подобряване на материалната база, хигиената, украсата, а заедно с това – подобряване на цялостната учебно-възпитателна дейност. Всички директори и учители заработиха с ентузиазъм. Обявено беше съревнование между училищата. Отделът предвиди парични награди за класиралите се на първо, второ и трето място. Най-много усилия се положиха за благоустрояване на училищните дворове, за хигиенизиране и украса на класните стаи,

коридорите и другите помещения в училищата, за разкриване на ученически столове, обзавеждане на работилници по трудово обучение, подобряваше работата в опитните полета и др. В края на учебната година специална комисия обходи всички училища и излъчи като образцови училищата в селата Якимово-1, Якимово-2 и Якимово-3, основното училище в Младеново, основното и началното училище в Ковачица и в Расово и училището в Тополовица. Бяха раздадени и съответните награди.

Съревнованието по прегледа през следващата 1955/56 учебна година доби още по-действен характер. В надпревара бяха вече всички околии. В почти всички училища се премахна подовото масло и учениците започнаха да влизат в класните стаи по терлици, като подовете се поддържаха абсолютно чисти. Появиха се и оригинални хрумвания за опазване на чиновете и учебните помагала. Дежурните учители и ученици предаваха от една смяна на друга всичко с опис на състоянието му. Обръщаше се много голямо внимание на политическата украса. В класните стаи се появиха много саксии с цветя. Даже някои училища доста прекалиха с цветята и трябваше да им се обръща внимание за това. В края на учебната година пак бяха раздадени парични награди и това даде още по-голям импулс на съревнованието.

През 1956/57 учебна година прегледът стигна като че ли кулминационната си точка не само в Ломска околия, но и в целия окръг. Окръжният отдел „Народна просвета”- Враца, чийто началник беше Христо Тодоров Пенкин, организира обхождане на всички училища във всички околии – Врачанска, Михайловградска, Кулска, Берковска, Белоградчишка, Видинска, Белослатинска и Ломска – от началниците на околийските отдели и някои инспектори от околии и окръга под ръководството на окръжния началник на 15, 16, 17 и 18 април 1957 година. Целта беше да се обмени опит и да се определят околияте-

първенци. В много училища видяхме прекрасни условия за творческа учебно-възпитателна работа. Най-добри постижения имаше в училищата на Врачанска околия, на второ място беше Ломска околия. Някъде училищата бяха превърнати в ботанически градини, другаде имаше голям и ненужен комфорт – коридорите бяха постлани с пътеки, дирекциите и учителските стаи - с килими и обзаведени със скъпи мебели. Всичко това за онова време беше много и се преценяваше като ненужно. Днес, когато са минали повече от тридесет години от онова време, се счита за съвсем нормално учителските стаи и особено директорските кабинети в училищата, да са много по-комфортни и да се мерят с кабинетите на директорите на най-големите производствени предприятия. Тогава обаче правехме много по-големи икономии и затова се считаше, че тези училища са се престарали и са прекалили с разходите.

На 17 юли 1957 година, както съм записал, се проведе окръжно съвещание в град Враца и се отчете съревнованието по прегледа между околията. Ломска околия, както споменах, беше класирана на второ място. Като награда беше определена екскурзия в СССР за заместник-председателя, наблюдаващ работата на отдел „Народна просвета” Стан Станев, за мен – като началник на отдела и за Цветан Замфиров – като секретар на профсъюза на учителите. Трябваше обаче ние да дадем по 500 лева. За мене тогава това бяха много пари, затова се отказах. Заминаха само Станев и Замфиров. Когато се върнаха, на едно заседание на Изпълкома на ОНС, тогавашният председател Кръсто Живков предложи и бе решено да се дадат на Станев и Замфиров по 500 лева от касата на съвета, т.е. да им се възстановят парите, които са дали за екскурзията. Така Живков и тук показа лошото си отношение към мен. Аз обаче бях доволен от моралната награда – второто място в съревнованието в окръга. Бях много доволен и от това, че в целия окръг

единствен директорът на основното училище в село Якимово Лозан Кирилов беше награден с орден „Георги Димитров” за отлично представяне на училището му в прегледа, а самото училище беше наградено с парична награда от 2 000 лева.

„Прегледът на училищата” допринесе много за цялостното подобряване на материалната база в училищата и за издигане на още по-високо равнище на учебно-възпитателната работа. Но в околията все още имаше села с училищни сгради, които абсолютно не отговаряха на изискванията, и там прегледът не можеше да помогне, колкото и да се стараеха директорите и учителите. Такива бяха училищните сгради в селата Долни Цибър, Сталийска махала, Роглец и др. Особено беше окаяно състоянието на училищната сграда в Долни Цибър, а там 90 процента от учениците бяха циганчета и турчета. Циганчетата живееха при крайно мизерни условия и след като и в училището трябваше да учат в малки, мрачни класни стаи, с надвиснали почти над главите им напукани тавани, те не посещаваха учебните занятия, колкото и усилия да полагаха учителите за това.

Много усилия бях положил да се включи в плановете строеж на ново училище в Долни Цибър, но все не можеше да му дойде ред. И когато през януари 1957 година в отдела дойде началникът на отдел в Министерството на народната просвета Иванов, аз реших, въпреки дълбокия сняг, да го заведа в Долни Цибър, за да види на място мизерията, при която учат децата там и при която живеят циганчетата – в землянки в циганската махала. Пътувахме с шейна. Беше студено и когато стигнахме полуизмръзнали и влязохме в учителската стая – малка около десетина квадратни метра, с попукани стени и тавани и в нея осем учители, Иванов ахна от учудване – как може да се работи при такива условия. Когато пък обиколихме класните стаи, които можеха да служат за всичко друго, но не и за обучение и възпитание на деца, лицето му

потъмня и той само промълви: „Лошо!“ Искан докрай да го убедя в необходимостта от час по-скорошното решаване на въпроса за строеж на ново училище и затова го помолих да отидем в циганската махала, за да види при какви условия живеят циганчетата. На директора на училището Дарчо Борисов прошепнах да ни заведе в най-лошата земянка, където има ученици. Нагазихме дълбокия сняг и доста трудно стигнахме в махалата. Отминахме само няколко полуколиби-полуземлянки със сламени покриви и директорът посочи една земянка, на която само сламеният покрив се показваше над снега. Каза, че в нея живеят трима техни ученици. Казах му да влезем. Той тръгна, Иванов го последва, а аз останах след него. Директорът се вмъкна в нещо като малък тунел и заслиза под сламения покрив по изсечени в земята стъпала. Ние с Иванов го следвахме. След няколко стъпала се откри нещо като стаичка и на отсрещната стена – врата, скована от дебели дъски, между които имаше големи пролуки. Директорът побутна вратата, тя се отвори със скърцане и ние тримата видяхме друго „помещение“, с едва светлеещо малко прозорче, поради което вътре беше почти тъмно. Не се виждаше нищо, а на пода, заровени в слама, се въргаляха пет-шест деца, които по-скоро приличаха на прасета. Лъхна ни страшна воня и Иванов се обърна и пръв заизкачва обратно стъпалата. Навън дълбоко си пое дъх и каза, че такава мизерия не само никога не е виждал, но и не е предполагал, че може да има.

Върнахме се в училището и Иванов пожела да се срещне с председателя на народния съвет и с председателя на ТКЗС. Те дойдоха в училището и след разговор за лошите условия, при които учат децата и отдалечеността на циганската махала от училището, което е и една от причините циганчетата да не посещават учебните занятия, Иванов попита – не биха ли намерили сили да построят по стопански начин малка сграда в циганската махала, където да се обучават циганчетата от

първи до четвърти клас в две паралелки слети класове. Министерството на народната просвета може да отпусне за целта 4 000 лева, а дървен материал да се набави от тополовите насаждения покрай река Дунав. Двамата ръководители се съгласиха веднага да започнат подготовката, а през пролетта да се извърши строежът.

Върнахме се в Лом и Иванов не се застоя много, а замина за София, сякаш бързаше да нареди превеждането на парите за училището в циганската махала на Долни Цибър. И наистина, само след няколко дни от БНБ ни съобщиха, че министерството е превело 4 000 лева за строеж на училищна сграда. Започнах да подканям председателя на съвета да секат тополи, но той все отлагаше. Ходих в селото и пак настоявах. Всички обещаваха, но стояха със скръстени ръце. Молих Кръсто Живков да нареди на председателя на съвета в селото да започне строежа, но и Живков погледна на този въпрос нехайно. Дойде пролетта, дойде и лятото и отмина, а за строежа на циганското училище все не се залавяха – нито Околийският народен съвет, нито обществеността в село Долни Цибър. В края на лятото министерството си взе обратно парите. Затова пък беше заложен план за строеж на голяма училищна сграда на мястото на старата и само за две години село Долни Цибър се сдоба с училище-дворец, за каквото даже не бяха мечтали.

В началото на 1957/58 учебна година от отдела излезе инспекторът Йордан Кръстев Патрашков, който беше издигнат за инспектор в Министерството на народната просвета. На неговото място беше назначен Тодор Паков.

Учебната година започна все така с ентузиазъм във всички училища. Армията на учителите се увеличи, тази на учениците – също. В работната си тетрадка съм записал за град Лом следните бройки ученици:

I гимназия

- 796 ученици в 22 паралелки

I основно училище	- 452	„	в 12	„
II гимназия	- 776	„	в 21	„
II основно училище	- 464	„	в 12	„
Училище „К.Фотинов”	- 878	„	в 25	„
Училище „Кр.Пишурка”	- 165	„	в 4	„
Училище „Отец Паисий”	- 218	„	в 6	„

Или всичко: 3 744 ученици в 102 паралелки

Както ръководството, така и контролът на училищата продължаваше да се осъществява задълбочено и компетентно. Аз оглавявах отдела вече четири учебни години. Контролирах работата на гимназиални учители, а бях със средно педагогическо образование и Министерството на народната просвета ми предложи да запиша задочно и завърша висше образование. Стори ми се, че е доста късно – вече бях на повече от 46 години. Синът ми завършваше – беше последна година фармация, а аз тепърва да започвам следване...Отказах се да повишавам образованието си на тези години. В министерството и в Окръжния комитет на БКП останаха недоволни от отказа ми, защото мислели да ме задържат дълго време като ръководител на отдела, а било вече неудобно с моето средно образование, макар и педагогическо. Заявих им, че желая да се върна на учителско място. Не ми казаха нищо и работата в отдела отново ме погълна. Продължих ръководството и контрола без никакво смущение.

Успоредно с пряката си работа дейно участвах и в обществения живот на града – в партийната организация, Отечествения фронт, читалището и особено в Българо-съветското дружество, където често изнасях лекции и оказвах широко съдействие за провеждането на всички мероприятия на Околийския комитет на БСД. За активната ми дейност,

през ноември 1957 година бях награден със сребърна значка за българо-съветска дружба.

В началото на месец декември наново беше поставен въпросът за следването ми - като започна през второто полугодие, но аз отказах и пожелах да стана пак учител. Тогава от Окръжния отдел „Народна просвета” предложиха да стана директор на началното училище „Отец Паисий”, където имаше шест паралелки, като обучавам и клас. Приех с удоволствие и на 2 януари 1958 година напуснах отдела, а на 3 януари встъпих в длъжност директор на това училище.

По това време учебната година имаше три учебни срока:

I срок - от 15 септември до 30 декември

II срок - от 13 януари до 31 март

III срок - от 11 април до 10 юни

За началния курс и за XI клас третият срок свършваше на 24 май.

От 31 декември до 12 януари включително беше зимната ваканция, а от 1 до 10 април – пролетната ваканция.

Наобиколиха ме пак любимите ми ученици. Почувствах се облекчен от многоликата дейност като началник и съсредоточих усилията си върху пряката дейност като учител. Заработих енергично, наново да покажа на практика онова, което пет години изисквах от над осемстотинте учители от околията.

На 15- ти септември, откривам учебната година
в училище „Отец Паисий”

ПЛАН ЗА ПРОДЪЛЖЕНИЕ НА МЕМОАРИТЕ

От 1957 до 1967 година – работа като директор на училище „Отец Паисий” в Лом. Пенсиониране през 1967 година.

От 1957 година, успоредно с директорството, започвам още по-усилена работа като пропагандист на партията. През 1968 година започвам да работя и като лектор и ръководител на лекционната пропаганда при Градския комитет на ОФ в Лом, където след идването ми се чувства подем в лекционната пропаганда и особено в организационното състояние на тогавашната градска лекторска група. Заемам се с привличане в редовете на пропагандаторите на най-изтъкнатите общественици и специалисти от различни области, като на първо място се обръща особено внимание на новостите в науката.

През 1969-1970 година вече се боря за повишаване на качеството на лекциите не само по съдържание, но и в методическо отношение. Провеждат се редица мероприятия за подобряване на квалификацията на лекторите по места. През 1970 година се организира целогодишен семинар за подобряване на квалификацията. В него са ангажирани лектори от тогавашната национална лекторска група. Това помага на лекторите от градската лекторска група в Лом да си изяснят много въпроси и лекциите им да отговарят вече на всички изисквания на лекционната пропаганда, като тя се свързва с всички задачи на Градския комитет на БКП, Градския комитет на ОФ и Градския комитет на Комсомола, както и със задачите на всички останали масови организации.

През 1971 година замислям и организирам единственото по рода си мероприятие в цялата страна за подобряване на квалификацията на лекторите, а именно Дискусия по ораторското изкуство с научен

ръководител Иван Стаменов – доцент по педагогическите науки, на тема „Убедителността на лектора при изнасянето на лекцията”. Осъществяването на това мероприятие предизвиква голям ефект.

След учредителната конференция на Дружеството за разпространение на научни знания „Георги Кирков” на 3 и 4 декември 1971 година, в Лом се заработва упорито за организиране на дружеството в града. През февруари 1972 година то е учредено. Избран съм за секретар на Градския съвет на Дружеството за разпространение на научни знания „Георги Кирков” в Лом, за което работя дълги години. Работата бързо се разраства. Само за няколко години дружеството вече обединява 212 лектори от града и 196 от шесте селски общини, които влизат в състава на Аграрно-промишления комплекс в град Лом – общо 408 лектори. По-късно, след реорганизацията на АПК и превръщането му в ПАК, към дружеството се присъединяват и лекторите от общините Медковец и Мокреш.

При градския съвет на дружеството има 11 секции. Председател на секцията „Технически знания” е секретарят на Научно-техническите съюзи /НТС/ в града. Градският съвет на дружеството подема инициатива за педагогизация на цялата общественост, който въпрос разработва и много сполучливо осъществява секцията „Педагогически знания” – за широки педагогически знания на цялата общественост. Тази идея е в резултат на инициативата на Министерството на народната просвета за педагогически минимум на родителите. Именно като разработва и разширява тази идея дружеството стига до горната инициатива.

Много е направено за осигуряване на средства, чрез които да се осъществяват мероприятията на дружество „Георги Кирков”. С въвеждането на договорната система през 1972 година, в дружеството в Лом упорито се заработва по тази задача. Сключени са договори с над 31

предприятия, ТКЗС, ДЗС и др. за 4 000 лева, докато всички останали градски и районни съвети при Окръжния съвет на Дружество „Георги Кирков” в Михайловград - взети заедно, можаха да сключат договори общо за приблизително същата сума.

От 1968 година – веднага след пенсионирането, съм избран за партиен секретар на териториалната партийна организация в квартала, на която длъжност оставам доста години, а по-късно работя като зам.партиен секретар в организацията.

След 1980 година съм привлечен и доста години участвам като съдебен заседател в Градския съд в град Лом.

Освен сребърната значка за българо-съветска дружба имам още много други награди и грамоти, както и медал за трудово отличие и орден „Кирил и Методий” I степен.